

ƏSGƏR ABDULLAYEV

Rəyçilər: i.e.d., prof. **Bəhruz Abdullayev**

t.e.n., dos. **Solmaz İmanova**

baş müəllim **Təranə Şirinova**

Redaktor: **Kamil Hüseynov**

**YADDAŞLARDAN
SİLİN MƏZ
XATİRƏLƏR**

**prof. Abdullayev Ə. Yaddaşlardan silinməz xatirələr.
Bakı: «İqtisad Universiteti» Nəşriyyatı, 2010, 164 səh.**

BAKI- 2010

© Abdullayev Ə. - 2010
©«İqtisad Universiteti» - 2010

Azərbaycan ən zəngin yerüstü və yeraltı sərvətlərilə məşhur olan və dünyanın demək olar ki, bütün dövlətləri tərəfindən tanınan bir diyardır. Bu diyarın ayrı-ayrı bölgələrinin də öz gözəlliyi vardır. Təbiət gözəlliyi ilə insanları valeh edən diyarlardan, bölgələrdən biri də Qarabağdır. Buranın füsunkar meşələri, çayları, dağları, sərin bulaqları, müxtəlif çeşidli meyvə bağları və ov heyvanları, quşları tükənməzdir. Belə bir sərvətə malik olan diyar özünün məşhur adamları ilə də seçilmişdi. Onlardan Qasım Bəy Zakiri, Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevi, Süleyman Sani Axundovu, Xurşudbanu Natəvanı, Üzeyir bəy Hacıbəyli və başqalarını göstərmək olar. Üzeyir bəyin atası Əbdülhüseyn vaxtilə Xurşudbanu Natəvanın sarayında işləmişdi. Cavan oğlanın mədəniyyəti, davranışı, tərbiyəsi və işgüzarlığı Xurşudbanu xanımın xoşuna gəlmiş və bacısı Şirinbəyimi ona ərə vermişdi. Sonra Qarabağın bərəkətli yerlərindən olan Ağcabədi ərazisindən müəyyən miqdarda torpaq sahəsini onlara bağışlamışdı.

Bununla da həmin ailədə 125 il bundan əvvəl 1885-ci il sentyabrın 18-də öz möhtəşəm sənət qüdrəti ilə dünyanın bütün sədlərini fəth edən bənzərsiz bir dahi Üzeyir bəy dünyaya göz açmışdı. Onun parlaq istedadı ilə yaradılmış həmişəyaşar əsərləri nəinki Azərbaycanın və eləcə də bəşər musiqi mədəniyyətinin inkişafında böyük rol oynamışdır. Üzeyir bəyin musiqisi onu dinləyən insanların qəlblərini sevindirir, ona səcdə etməmək olmur. O, misilsiz valehedici sənətilə özünə və xalqına təkrar olunmaz sehr gətirmişdi. Söhbətlərdə, xatirələrdə, ürəklərdə əbədiləşmiş Üzeyir bəy xalqının musiqi sənətinin peyğəmbərinə çevrilmişdi.

Ağcabədi ərazisində Üzeyir bəy kimi bir şəxsiyyətin dünyaya gəlişi məhz Ağcabədini də tanıtmışdı. Ağcabədi diyarının bir çox tanınan kəndləri də olmuşdu. Onlardan biri də Kəbirli kəndi idi. Kənd Ağcabədidən 10-15 km Ağdama doğru olan ərazidə yerləşmişdi. Əhalisi mərd, qonaqpərvər və zəhmət sevən olmuşdu. Əhalinin əsas peşəsi əkinçilik və maldarlıq idi. Maldarlığın əsas sahələri isə qaramal və qoyunçuluq idi. Kəbirlinin müxtəlif növ zərif yunu olan qoyunları Azərbaycandan kənarda da böyük şöhrət qazanmışdı. Bunlarla bəra-

İnsan bəzən dərin düşünüb arxada qalan illəri diqqətlə nəzərdən keçirəndə nələr gördüyünü, keçmişdə qalan illərdə nələr itirdiyini və nələr qazandığını xatırlayır və öz-özünə fikirləşərək olub keçənləri göz önünə gətirir.

*Belə düşüncələrin təsiri altında və həm də istəkli nəvələrimdən biri olan Əsgərin mənə müraciətlə «**Baba, nəslimizin tarixini yaz**» xahişinin nəticəsi olaraq keçənləri xatırlamaq və onları yazmaq mənim üçün olduqca çətin və ağır olsa da, nəslimizin həyatının bəzi məqamlarını yazmaq qərarına gəldim.*

bər Kəbirli atları Azərbaycanda məşhur olmuşdu. Kəbirli kəndinin ərazisində ov quşları, xüsusilə turac çox olmuşdu. Kəndin kənarındakı əzəmətli çinar ağacları olan sahə əhalinin şənlik, bayram mərasimləri düşərgəsinə çevrilmişdi. Şənliklərdə çinar ağaclarının budaqlarından asılmış kəndirlərdə gənclərin yellənməsi, «qara zurna»da müxtəlif xalq mahnılarının, rəqs havalarının səsləndirilməsi insanlara yeni ruh, sevinc bəxş etmişdi. Kəbirli kəndinə bəzən də «Ağabəyli» deyilmişdi. Bu, kəndin ən mötəbər bəylərindən olan Ağabəyin adı ilə bağlı olmuşdu.

XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəllərində Ağabəy öz davranışı, insanlara münasibəti, ədalətli davranışı ilə digər bəylərdən seçilmişdi. Ona görə də bu yerlərdə sovet hakimiyyəti qurulan zaman Ağabəy həbs olunmadı. O, sağ-salamat öz ailəsi ilə birlikdə Tbilisi şəhərinə köçərək ömrünün axırına qədər orada yaşamışdı. Onun oğlu Əkbər bəy XX əsrin 40-cı illərindən ömrünün son günlərində Respublika Kənd Təsərrüfatı Nazirliyində məsul vəzifələrdə çalışmışdır. Əkbər bəyin övladlarından olan Arif Kəbirinski uzun müddət Respublika Hərbi Komissarlığında məsul vəzifələrdə işləmişdi. Əkbər bəyin ikinci oğlu Kamal Kəbirinski uzun müddətdən bəri Azərbaycan Tibb Universitetində Bədən tərbiyəsi kafedrasının müdiri, professoru, əməkdar elm xadimidir. Təsədüfi deyildir ki, Ağabəy el içərisində qazandığı hörmətin nəticəsi olaraq Kəbirli əhalisi onun övladlarına da böyük ehtiramla yanaşmışdır. Bu sovet hakimiyyəti illərində də özünü göstərmişdi. Belə ki, istər Əkbər bəy və istərsə də onun övladları kəndə gedərkən əhali tərəfindən həmişə hörmətlə qarşılanmışlar.

Ağabəyin kənd əhalisindən xətrini istədiyi adamlar da az olmamışdır. Onlardan biri Fərəc adlı bir gənc idi. Fərəc özünün sadəliyi, mehribanlığı, qayğıkeşliyi və kimsəsizlərə etdiyi köməkliyi haqlı olaraq Kəbirli camaatının böyük məhəbbətini qazanmışdı. Ona görə də ona «Fərəc lələ» adı ilə müraciət etmişlər. Fərəc lələ həm də çox qoçaq və bacarıqlı bir insan olmuşdur. Onun Kəbirlidə öz əməyi ilə yaratdığı dükan kənd əhalisinin sənaye və ərzaq məhsullarına olan tələbatının təmin edilməsində böyük rol oynamışdır. Müxtəlif çeşidli

mallar almaq məqsədi ilə Fərəc lələ Bakı, Tbilisi, Təbriz və digər şəhərlərlə sıx əlaqə yaratmışdı. Hətta kəndə ilk çırağı, samovarı, peçi, ingilis yəhərini, «aynalı tütəngi» o gətirmişdi. Məhz belə keyfiyyətlər eldə, obada, ətraf kəndlərdə ona böyük hörmət və nüfuz qazandırmışdı. Bu vəziyyət Ağabəyin diqqətindən yayınmamış və ona xüsusi rəğbət bəsləmişdi. Buna görə də Ağabəy bir səfərə çıxanda həmişə Fərəc lələ ilə birgə gəlməmiş.

Növbəti səfərlərin birində Ağabəy Fərəc lələnin ardınca adam göndərərək onu evinə dəvət etmişdi. Ağabəyin evi iki mərtəbəli qırmızı kərpicdən tikilmiş çox səliqəli, açıq balkonlu ev olmuşdu. Fərəc lələnin həyəətə daxil olması haqqında məlumat alan Ağabəy balkona çıxıb Fərəc lələni evinə dəvət etmişdi. Fərəc lələ yuxarı çıxıb evə daxil olmuş və bir qədər söhbət etdikdən sonra hər ikisi aşağı düşüb atların yanına gəlmişlər. Ağabəy Fərəc lələnin atının belində yeni, yaraşığıl ingilis yəhərini görüb: - Fərəc, atın belində nə yaxşı yəhərin var – demişdi. Ağabəyin bu sualına Fərəc cavab verməmiş və onlar ata minib yola düşmüşlər. Nəzərdə tutulmuş yeri gedib gəzdikdən sonra Ağabəyin həyətinə gəlmişlər. Ağabəy Fərəci yenidən evinə dəvət etmişdi. Ancaq Fərəc «çox sağ olun, işim var, getməliyəm» – deyib bəylə xudafizləmişdi. Ağabəyin evinə daxil olduğunu görən Fərəc lələ bəyin atını saxlayan mehtərə bildirmişdi ki, bəyin atını yəhərsiz min və sür mənim arxamca. Bununla da hər ikisi Fərəc lələnin həyətinə gəlmişlər. Atdan düşən Fərəc lələ bəyin mehtərinə bildirmişdi ki, mənim atımın belindən yəhəri götür, bəyin atının belinə qoy apar. Bununla da Fərəc lələ özünəməxsus insanlıqla hələlik heç kimin görmədiyi ingilis yəhərini bəyə bağışlamışdı. Fərəc lələnin bu hərəkəti Ağabəyin çox xoşuna gəlmiş və qəlbində ona olan ehtiramı, hörməti daha da artmışdı. Ağabəylə Fərəc lələnin növbəti səfərlərinin birində Fərəc lələnin çiynində aynalı tütəngi görən Ağabəy – Fərəc, nə yaxşı tütəngindir, bunu haradan almısan? – deyir. Bəyin müraciətinə cavab verən Fərəc lələ demişdi:

- Bəy, narahat olmayın, tezliklə birini də sizə gətirdərəm. Deməli, Fərəc lələ öz silahını bağışlamamış və az vaxt içəri-

sində həmin silahın birini həqiqətən də gətirdib bəyə bağışlamışdı. Bunun özü də Ağabəyin qəlbində Fərəcə olan ehtiramı, inamı daha da artırmışdı. Fərəc lələ belə mərd kişilik keyfiyyətlərindən əlavə, həm də olduqca cəsur və sərrast güllə atan olmuşdu. Hətta Ağabəylə birlikdə növbəti səfərə çıxarkən yerdən sağa və sola qalxan turacları vurmuşdu.

Eldə, obada böyük nüfuz qazanmış Fərəc lələ XX əsrin əvvəllərində əsl Göyçə mahalından olan Bayraməli bəyin qızı Tutu xanımla evlənmişdi. 1905-ci ildə onların ilk oğlan övladı İbrahim doğulmuşdu. Fərəc İbrahimə hələ kiçik yaşlarından xüsusi qayğı göstərmiş və onun savadlı olması üçün böyük əmək sərf etmişdi. Onun əməyi hədəf getməmiş və İbrahim ilk əvvəllərdən dərslərinə böyük maraq göstərmişdi. Ailənin 1909-cu ildə ikinci övladı Fərrux dünyaya gəlmiş və buna da eyni qayğı və diqqət göstərilmişdi. Ancaq oxumağa İbrahim daha ciddi yanaşmışdı. Ona görə də Fərəc İbrahimi gələcəkdə böyük elm ocaqlarından birində oxutmaq fikrində olmuşdu. Belə böyük arzularla və xoş xarakterli əməllərlə yaşayan Fərəc lələ yay günlərinin birində ağlagəlməz bir xəyanətlə üzləşmişdir. Onun evi kəndin yaxınlığında olan dərənin sol hissəsində səfalı bir guşədə yerləşirdi. Həyatında geniş və səliqəli bir talvar tikdirmişdi. Adətən axşamlar ora çıxıb yemək yeyib, çay içildikdən sonra orada da yatarmışlar. Bir gecə yatmağa hazırlaşarkən dərədən səs eşidən Fərəc lələ - kimsən, kimsən demiş və buna cavab olaraq kəndin sakinlərindən olan Məmməd adlı bir nəfər bildirmişdi ki, - Fərəc lələ mənəm, yanımdakılar isə mənim qonaqlarımdır, mal almaq istəyirlər. Xahiş edirəm iti bağlayın, biz gələk. Fərəc lələnin iti həm güclü və həm də qorxulu idi. Onun qorxusundan bir kəs o əraziyə daxil ola bilməzdi. Yerli sakin Məmmədin sözünə inanan Fərəc lələ iti bağlamış və bundan sonra Məmməd və onun qonaqları həyətdə daxil olub:

- Alver edəcəyik, dükanı aç – demişlər. Fərəc dükanın qapısını açan kimi üç nəfər qonaq adlanan quldurlar silahlarını Fərəcə doğru yönəldib, «Tərpənmə» demişlər. Sonra quldurların başçısı Fərəcin həyat yoldaşı Tutu xanımın üstünə qışqıraraq tufəngi yerə atmasını tələb etmiş və əks təqdirdə

Fərəci güllə ilə vuracağını bildirmişdi. Fərəc vəziyyəti nəzərə alıb həyat yoldaşına – Silahı yerə at, - demişdi. Tutu xanım silahı yerə atmaq məcburiyyətində qalmışdı.

Fərəc özü yaxşı silah atmaq qabiliyyətinə malik olduğu üçün həyat yoldaşı Tutu xanıma da bunu öyrətmişdi. Deməli satqın Məmməd bu vəziyyəti də quldurlara demişdi. Ona görə də qadından silahı yerə atmasını tələb etmişlər. Fərəc üç nəfər əli silahının qarşısında dükanı açmaq məcburiyyətində qalmışdı. Fərəc içəridə lampanı yandırmaq istərkən quldurların başçısı buna yol verməmiş və yoldaşlarına kibrit yandırmaqla malları toplayıb yığmaq göstərişini vermişdi. Ancaq bir qədər keçmiş talançı quldurların başçısı siqaretini yandırmaq üçün yoldaşlarına müraciət etmişdi. Bundan bir məqam kimi istifadə edən Fərəc tez ona yaxınlaşıb kibriti yandırmış və siqareti yandırmaq vəziyyətindən istifadə edərək yaxından onun üzünü görmək istəmişdi. Fərəc öz məqsədinə tam çatmaq üçün ikinci dəfə bir neçə kibrit dənəsini birlikdə yandırmış və quldur başçısının üzündə çapıq, sağ əlinin baş barmağının kəsik olduğunu aydın görmüşdü.

Beləliklə, quldurlar atlarını yükləyib getmişlər. Səhər açılarda həmin satqın Məmməd Fərəcin yanına gələrək - mənə bağışla, bir çətən ailəm var, onlara yazığın gəlsin, mənə çevir balalarının başına. Onlar mənə aman-zaman bir cöngəm var, onu aparmaq istədilər. Ancaq çox yalvardım, əl çəkmədilər. Məcbur olub sizin dükanda yaxşı və bol mal olduğunu dedim.

Fərəc Məmmədə: - Ey ləyaqətsiz və satqın insan. Qoyaydın sənə cöngəni aparaydılar. Səhəri gəlib mənə deyəydin, əvəzində yanı balalı inək verərdim. Sənə satqınlığın o dərəcədə həddini aşmışdı ki, hətta həyat yoldaşının mahir atıcı olduğunu da onlara demişdin. Sənə satqınlığın olmasaydı, yaxşı bilirsən ki, mənə ərazimə qurd da keçə bilməzdi.

Bu xoşagəlməz hadisədən bir il sonra yay ayında Fərəc öz ailəsi ilə birlikdə səfalı havası, sərin bulaqları ilə zəngin olan dağa istirahətə getmişdi. Dağın öz təbiət gözəlliyi ilə bərabər həm də könül açan adəti, bir-birinə qonaq getmək, şirin, mənalı söhbətlər etmək bir ənənəyə çevrilmişdi. Belə xoş məramlı günlərin birində Fərəci təbiətin o gözəl guşəsinin bir yerinə

toya dəvət etmişlər. O, dəvət olunduğu yerə gəlmişdi. Burada yüksək ehtiramla qarşılanan Fərəc məclis keçirilən yerə daxil olub salam vermiş və mütəbər yerdə oturmuşdu. O, özünə məxsus müdrikliklə məclisə göz qoymuşdu.

Məclisdə olan söhbətdə bir səs Fərəcin diqqətindən yayınmamış və danışan adama baxıb səsin ona tanış gəldiyini qət etmişdi. Həmin adama gözaltı baxdıqda onun üzündə çapıq və barmağının kəsik olduğunu görmüşdü. Bu nişanlar artıq Fərəcdə həmin şəxsin dükanı talan edən adam olduğu əminliyini yaratmışdı. Ona görə də xain adamın bütün hərəkətlərini nəzarətdə saxlayan Fərəc həmin canidən mütləq əvəz çıxmaq qərarına gəlmişdi. Çünki dükanın xəyanətkarlıqla qarət olunmasına görə özünə rahatlıq tapa bilməyən Fərəc belə əlverişli bir məqamdan qətiyyətlə istifadə edib intiqam almağı qət etmişdi. Nəhayət, Fərəc hiss etmiş ki, artıq quldurlar getməyə hazırlaşır. Belə anda Fərəc toy yiyəsinə göz aydınlığı verib xudahafizləşmiş və atını minib, oradan bir qədər aralıda kiçik bir təpənin yanında həmin adamları gözləmişdi. Onların başqa istiqamətdə hərəkət etdiyini görən Fərəc təpənin arxasına keçərək onların yolunu kəsmiş və quldurbaşına – Siz müxtəlif yerlərdə insanları qarət etmək, qorxu içərisində yaşatmaq hallarına son qoyacaqsınız, ya yox – deməsinə - siz kimsiniz ki, mənim qarşımda belə danışırsınız – deyən quldura cavab verən Fərəc – Mən sizi qonaq kimi qarşıladım, siz isə namərdlik edib məni vəhşicəsinə qarət etdiniz. Ona görə də hər bir kəs öz əməllərinə görə də cavab verməlidir - deyib Fərəc atəş açaraq quldur başını öldürmüşdü.

Bu hadisədən sonra Fərəc bir qədər rahatlıq tapmışdı. Fərəc həyatı boyu yaxşılıq, kimsəsizlərə köməklik etmək amalı ilə yaşamışdı. O, həmişə bayram günlərində, xüsusilə də Qurban bayramında heyvanlar kəsdirib paylatdırır, Novruz bayramı günlərində isə müxtəlif çeşidli bayram sovgatları paylatdırarmış. Onun belə hərəkətləri el-oba içərisində nüfuzunu olduqca artırmışdı. Belə şərəfli həyat sürən Fərəc kiçik bir hadisənin qurbanı olmuşdu.

1914-cü ilin yaz günlərinin birində səhər vaxtı Tutu xanım – Mən Muğanlı kəndinə toya gedirəm, onları təbrik edib

oradan Ağcabədiyə gedib bankda olan işimi görüb qayıdacağam – deyib atını minib getmişdi. Fərəc toyda iştirak etdikdən sonra Qarqar çayı boyunca olan düzəngahla Ağcabədiyə doğru getməyə başlamışdı. Fərəcin getdiyi ərazidə Kəbirli qoyun sürüsünün sayı-hesabı olmamışdı. Həmin ərazidən keçərkən çoban itləri onun üzərinə düşmüş və Fərəc atının başını buraxmaq məcburiyyətində qaldığından at olduqca sürətlə qaçmışdı. Qarabağın ən məşhur cinslərindən olan ata mahalda bənzər at olmamışdır. Ona görə də itlər ata çata bilməsələr də, atın ayaqları arasında bir neçə qoyun qaldığına görə at yıxılmış və Fərəc atın belindən çiyinləri üstündə yerə düşərək ağır zədə almışdı. At oradan bir baş qapıya gəlmişdi. Tutu xanım, uşaqları, qonşuları təəccüb edirlər ki, bu necə işdir, bəs Fərəc hanı? – deyib nigarançılıq çəkmişlər. Atdan adam yıxıldığını görən çobanlar tez hadisə yerinə gəlib Fərəc lələni tanıyıb onu evinə aparmışlar. Bir ilə yaxın danışq qabiliyyətini itirən Fərəcin sağlması üçün müxtəlif həkimlərin göstərdikləri cəhdlər heç bir nəticə verməmiş və 1915-ci ildə vəfat etmişdi. Onun dəfn mərasimi çox yüksək səviyyədə keçirilmişdi. Ətraf kəndlərdən də gələnlərin sayı çox olmuş və Kəbirli kəndinin təxminən 10 km-də olan Hüsülü kəndinin qəbirsanlığında dəfn edilmişdi.

Fərəcin gözlənilməz vəfatı nəinki ailə və yaxın qohumlarını, habelə kənd sakinlərini, onun müxtəlif yerlərdən olan dostlarını sarsıtmışdı. Onun yas mərasimi uzun müddət davam etmişdi. Bununla da öz əməyi və bacarığı ilə Kəbirlidə, qonşu kəndlərdə böyük nüfuz qazanmış Fərəcin vəfatından sonra onun kiçik ailəsinin ağır günləri başlanmışdı. Ailənin dolanışığının bütün ağırlığı Tutunun və onun böyük, 10 yaşlı oğlu İbrahimin üzərinə düşmüşdü. Belə şəraitdə Fərəcin vəfatından üç ay sonra üçüncü övlad – Ələkbər dünyaya gəlmişdi. Bu da müəyyən dərəcədə vəziyyətə öz təsirini göstərmişdi. Tutu xanım özünü, üç nəfər körpə övladlarını saxlamaq, İbrahimi oxutmaq naminə ilk növbədə dükanı satmaq məcburiyyətində qalmışdı. Müəyyən vaxt keçdikdən sonra atı, yəhəri, tufəngi satmışdı. Bir neçə ildən sonra ana özünün qızıl əşyalarını satmalı olmuşdu.

Tutu xanım ürək ağrısı ilə bəxtəvər və ağır günlərini xatırlayaraq deyirdi: - Övladları yaşatmaq naminə növbə-növbə nə vardisa onları satdım. Həmin çətin illərimizdə bir tərəfdən də vəziyyəti ağırlaşdıran kəndin darğası idi. O, İbrahimin boylu-buxunlu olmasından istifadə edərək tez-tez gəlib onu əsgərliyə aparmalıyıq deyirdi. Mən bir ana kimi buna yol verməmək xatirinə ona hər dəfə bir qızıl verirdim çıxıb gedirdi. Müəyyən miqdarda var-dövlətin getməsi bir o qədər də məni yandırmadı, ancaq məni yandıran, sarsıdan və heç yerli bəylərdə də olmayan qızıl korpuslu güzgü oldu. Həmin güzgünü Fərəc Tehrandan gətirtmişdi. İbrahimi əsgərliyə aparırıq deyən darğa nəhayət həmin güzgünün də ələ keçirilməsinə nail oldu. Vəziyyətimiz daha da ağırlaşdı. Mən və İbrahim işləmək məcburiyyətində qalaraq ailəni bir təhər dolandırdıq.

Sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra uşaqlar təhsillərini davam etdirdilər. İbrahimin işləməsi müəyyən dərəcədə ailənin dolanışığı tərzinə köməklik edirdi. 1928-ci ildə İbrahim Xırdada adlı qızla ailə qurdu. 1929-cu ilin yayında Qırxqız yaylağında onların bir oğlan övladı doğuldu və Tutu ilk nəvəsinə babasının adını – Əsgər qoydu. Uşağın hələ qırxı çıxmamış dağda güclü yağış yağması nəticəsində alaçığa dolan su səhərə yaxın bələkli uşağı alaçıqdan aparmışdı. Səhər hava işıqlaşanda uşağın yerində olmadığını görən ana, ananın anası, ananın qardaşları təşvişə düşmüş və müxtəlif istiqamətlərdə körpəni axtarmağa başlamışlar. Xırdanın anası Bahar nənə başına, dizinə döyüb ağlayırmış ki, allah, sən kömək et, uşağın başına bir iş gəlsə mən Tutuya nə cavab verəcəm. Tutu Fərəc vəfat edəndən sonra heç vaxt yaylağa getmədi, 33 yaşlı həyat yoldaşını itirən Tutu həmişə qəmgin olmuşdu. Buna görə də Tutunun gəlini Xırdanı öz anası və qardaşları yaylağa aparmış və uşaq da orada doğulmuşdu. Uşağın axtarışını davam etdirən yaxın qohumlardan olan Mürsəl (uşağın dayısı) nəhayət qijilti ilə axan kiçik çayın qırağında bələyin iki daşın arasına ilişdiyini görüb uşağı götürmüş, onun salamat olduğunu qət edib sevincək - tapdım-tapdım -deyərək alaçığa doğru yüyürmüşdü. Qurbanlar kəsilmiş, şadyanalıq edilmişdi.

XX əsrin 30-cu illərində hər yerdə olduğu kimi Kəbirli kəndində də kolxoz – Voroşilov adına kolxoz yaradıldı. İbrahim nisbətən savadlı və bacarıqlı olduğuna görə kolxozun baş mühasibi, bir neçə ildən sonra həm də kolxozun partiya təşkilatı katibi seçildi. Az sonra bacarığı və təşkilatçılıq qabiliyyəti ilə seçilən İbrahimin bu keyfiyyətləri Ağcabədi Rayon Partiya Komitəsinin diqqətindən yayınmamış və rayon Partiya Komitəsi bürosunun qərarı ilə Bakıya bir illik kursa göndərilmişdi. Kursu müvəffəqiyyətlə başa vuran İbrahim Respublika maliyyə nazirinin əmri və Ağcabədi rayon Partiya Komitəsi bürosunun qərarı əsasında rayonun bank müdiri təyin edilmişdi. Öz sadəliyi, insanlara diqqətlə yanaşması və təşkilatçılıq bacarığı ona olan inamı daha da artırmışdı. Belə bir inamın və işə ciddi yanaşmanın nəticəsi olaraq respublika maliyyə nazirinin əmri ilə İbrahim həm də 1939-cu ildə yeni təşkil olunan Jdanov (Beyləqan) rayon bankının fəaliyyətinə də rəhbərlik etmişdi.

İbrahim qardaşı Fərruxun daima qayğısına qalmış və onu evləndirmişdi. Tutu nənə belə bir əhvalat danışmışdı ki, toy ərəfəsində Fərrux bir araba taxıl aparıb Ağdamda dəyirmanında üyüdüb gəlmişdi. Un çuvallarını arabadan boşaldıb yerə qoyanda mənə dedi ki, ana qağam (Fərrux və ata üzü görməyən Ələkbər İbrahimə qağa deyirdilər) toy qoyunlarını aldı mı? Ana cavab verib demişdi: - Xeyr, almayıb və sən də görək çuvalar nə üçün yarımçıqdır? Ananın bu sözlərindən pərt olan Fərrux çuvalı bıçaqla cırır və kənardan bu vəziyyəti izləyən İbrahim özünəməxsus sakitliklə – qağan ölməyib, qoyunları almışam, çuvalı cırma demişdi. Fərrux olduqca zəhmətkeş olmuş, ailənin təsərrüfat işlərinin çoxunu demək olar ki, o görmüşdü. Müxtəlif tikintilərin «qarğı» gətirib tikilməsində, ailənin «gərmə» yanacağı ilə təmin edilməsində Fərruxun böyük əməyi olmuşdu. Hətta bir dəfə gərmə gətirməyə gedib arabanı doldurub yola düşmək istəyəndə quldurlar onun üstünü kəsib - öküzü aç, ver bizə – demişlər. Onun yanında olan etibarlı və həm də çox güclü olan it quldurların üstünə cumanda Fərrux buna yol verməmək üçün itə acıqlanıb sakit ol demişdi.

Fərrux həmin hadisəni belə söyləyirdi ki, mən onlara yalvardım ki, öküzü aparıb məni bu düzdə qoymayın. Quldurlar atlarını sürüb getdilər. Mən arabamda gəlib Qarqar çayına çatdım. Arabadan düşüb əl-üzümü yuyurdum, öküzlər isə su içirdilər. Elə bu vəziyyətdə atlı quldurlar mənim üstümü kəsib - aç öküzləri - dedilər. Qorxudan dodağım çatladı, qan axdı və elə bu zaman güllə açıldı. Mən elə bildim ki, gülləni mənə atdılar, lakin baxıb gördüm ki, quldurun biri yerə sərilib qanı axır, digəri isə qaçdı. Elə bu zaman meşə kimi qalın olan qarquluxdan çıxıb əlində tüfəng Muğanlı kəndindən olan çox qoçaq və həm də hörmətli Fərhad kişi mənə doğru gəlib - qorxma oğul mənəm – dedi. O, mənim dodağımdan axan qanı yudu və mənə dedi – durbinlə baxıb quldurları gördüm və bildim ki, onlar Qarqarda öküzləri səndən alacaqlar. Ona görə də tez atla bura gəldim ki, səni xilas edim. Fərhad məni qorxulu yerdən çıxardaraq kəndin yaxınlığına qədər ötürüb getdi. Fərruxun həyatında belə macərələr az olmamışdı. Onun işgüzarlıq vərdişləri sonralar uzun müddət kolxozda təsərrüfat briqadiri işləyərkən də öz müsbət təsirini göstərmişdi. Bacarıqlı bir briqadir kimi onun əməyi sovet dövlətinin dəfələrlə mükafat və medallarına layiq görülmüşdü.

Ata üzü görməyən Ələkbər böyük qardaşı İbrahimin hi-mayəsində böyümüşdü. Kiçik yaşlarından dərəcə həvəsi və yaxşı oxuması İbrahimin diqqətindən yayınmamış və onu axıra qədər oxutmağı qət etmişdi. Bu öz bəhrəsini vermiş və kənd məktəbini bitirdikdən sonra Ağdam pedaqoji məktəbinə daxil olmuşdu. Burada əla oxumaqla bərabər, həm də onun olduqca intizamlı, ciddi və təşkilatçılıq keyfiyyətlərini nəzərə alan məktəb rəhbərliyi Ələkbəri Komsomol Komitəsinin katibi seçmişdi. Onun oxumaqla bərabər komsomol işini yüksək səviyyədə aparması Ağdam rayon Komsomol Komitəsinin rəhbərliyi tərəfindən də dəfələrlə qeyd edilmişdi. Pedaqoji məktəbin direktoru, əməkdar müəllim Mustafa Mustafayev 1932-1934-cü illəri xatırlayaraq demişdi: ali məktəb səviyyəsində keçilən dərslərin öyrənilməsində yaxşı, əla qiymətlərlə oxuyan tələbələrımız az deyildi. Ancaq Ələkbər hamıdan seçilirdi. O, məktəbin fəxri idi. Birinci kursdan onun şəkli fəxri lövhəyə

vurulmuşdu. Ələkbər axırncı kursda, hətta ÜİK (b) P-1 sıralarına qəbul olunmuşdu. Məktəbi qırmızı diplomla bitirən Ələkbər yeganə tələbə idi ki, Ağdam şəhər 3 saylı məktəbə müdir təyin olunmuşdu. Ələkbər hamımızın əzizi, sevimlisi idi – deyən Mustafa müəllim sözünü yekunlaşdırmışdı. Qərribə burasıdır ki, Mustafa müəllimin Ələkbər haqqında söylədiyi xatirələr 1972-ci ilin yanvarında səslənmişdi.

Belə ki, 1972-ci ilin yanvar ayında bu yazıları qələmə alan zaman mən göstərilən tarixdə dostum Abbas müəllimlə «Günəşli» sanatoriyasında dincəlirdik. Bir səhər yuxudan duranda gördük ki, bərk qar yağıb, hava çox soyuq idi. Belə bir havada başı açıq, əynində qolsuz köynək olub qarda həvəslə gəzən yaşlı adamın hərəkəti diqqətimizdən yayınmadı. Həmin gün səhər yeməyindən sonra biz gəzişərkən ona rast gəldik və dedik sizə soyuq ola bilər, qalın geyinin. O, cavabında bildirdi ki, Sibirdə 18 ilə yaxın sürgündə olmuş adama heç vaxt soyuq dəyməz. O, başına gələn əhvalatı təfəsilatı ilə bizə danışarkən vaxtı ilə Ağdam Pedaqoji məktəbinin müdiri olduğunu bildirdi. Mən soruşdum ki, neçənci illərdə orada işləmişiniz? Mustafa müəllim köks ötürərək bir anlığa fikrə getdikdən sonra – mənim gənc, işgüzar, bəxtəvər günlərim 30-cu ilin əvvəllərindən başlanmışdı – deyib söhbətini xeyli davam etdirdi. Mən Mustafa müəllimə mənim əmim də oranı bitirib deyəndə o, tez soruşdu – kim olub sizin əminiz? Dedim Ələkbər. O, cəld süzgün bir baxışla Abdullayev Ələkbər? Dedim, bəli. O halda Mustafa müəllim məni qucaqlayıb öpdü, bir qədər kövrəldi və dedi: - Ələkbər mənə övlad qədər əziz olub, məktəbin fəxri olub dedikdən sonra onun haqqında yuxarıda yazdıqlarımı söylədi və soruşdu necədir? Salam deyib öpərsən və deyərsən ki, mən 44 saylı Bakı şəhər məktəbinin direktoru işləyirəm.

Şübhəsiz, mən sanatoriyadan qayıdandan sonra Bakıda yaşayan əmimlə gəldim, ata-övlad kimi görüşdük. Hal-əhval tutduqdan sonra əmim Ələkbərə belə bir sual verdim, siz Ağdamda oxuyanda direktor kim olmuşdur? Əmim cavab verdi ki, Mustafa müəllim. Mən Mustafa müəllim ilə sanatoriyada tanış olmağım haqqında və onun 44 saylı məktəbdə di-

rektor işlədiyini əmimə söylədim. Bundan çox sevinən əmim – məni onun yanına apar, onunla görüşüm – dedi. Müvafiq bir gündə əmim, mən və Abbas müəllim birlikdə Mustafa müəllimin direktor işlədiyi məktəbə gəldik. Abbas müəllim və mənimlə görüşdükdən sonra «Bu yoldaşla məni tanış etmədiniz» dedi və birdən – Ələkbər – deyərək ona yaxınlaşdı və hər ikisi qucaqlaşdı-öpüşdülər.

Təxminən 30 il ayrılıqdan sonra Mustafa müəllimin vaxtı ilə övlad qədər ona əziz olan sevimli tələbəsi Ələkbəri görməsi nə dərəcədə onun sevincinə və hətta hər ikisinin qəhərlənməsinə səbəb olmasını təsəvvür etmək o qədər də çətin deyildi. Mustafa müəllim Ağdamdan nişanlı qızı götürüb qaçırmasından başlayaraq başına gələn bütün əhvalatları danışdı. Sonra Ələkbərə müraciət: - Məndən sonra siz haralarda işləmişiniz – deyən müəlliminin – direktorunun sualına cavab olaraq Ələkbər müxtəlif təhsil ocaqlarında müəllim-direktor vəzifəsində işləməyi haqqında söhbət etdi. Bununla da xeyli söhbətdən sonra Mustafa müəllim: Tamara necədir? – deyərək Ələkbərə müraciət etdi. O, susub cavab vermədi.

Tamara kim idi? O, Ələkbərlə bir sinifdə oxuyanda bir-birini sevən gənclər idilər. Tamara Ağdamın məşhur Xansənəmlilər nəslinin övladı idi. Ələkbər sevdiyi qız haqqında anası Tutuya və özünə ata hesab etdiyi İbrahimin həyat yoldaşı Xırdaya öz ürək sirrini açıb danışmış və xahiş etmişdi ki, bunu qağası İbrahimə desinlər, elçi gedilsin. O vaxtlar böyük-küçük arasında abır-həya var idi. Ona görə də Ələkbər həmin məsələni birbaşa qağası İbrahimə deyil, anasına və qardaşının həyat yoldaşına demişdi. Şübhəsiz məsələni anası və qardaş arvadı İbrahimə söyləmişlər. İbrahim müxtəlif adamlardan qızın ailəsinin necə nəsil olduğunu öyrənərkən bəzi adamlar «Xansənəmli nəslə qızını Kəbirliyə verməz, çətin məsələdir» - demişlər. İbrahim isə belə deyənlərə cavab verib bildirmişdi ki, elçi gedərik, alarıq. Bununla da İbrahim kəndin bir neçə sayılan nüfuzlu adamları ilə birlikdə Ağdama, Tamara üçün elçiliyə getmişlər. «Hə» cavabı aldıqdan sonra toy olmuşdu. Tamaranı Ağdamdan kəndə faytonda gətirmişdilər. Kəndə yaxınlaşarkən atların boyunlarından asılmış zıncırov səsləri

bütün kəndi bürümüşdü. Uşaqlar, gənclər səsə doğru qaçıb görmədikləri valehedici faytonun rənginə, atlardan sallanan müxtəlif rəngli qotazlara, atların alnında olan güzgülərə döndünə maraqla tamaşa etmişlər. Fayton evin qabağında dayanmış, bəy və gəlin faytondan düşəndə də atlar ayaqlarını yerə döydükcə zıncırovlar xoşa gələn səslər çıxarmış və güzgülər isə göz qamaşdırıcı işıqlar saçmışdır. Beləliklə, Tamaranın şəxsində sadə, işgüzar, prinsipial və həm də Həcər hünərli bir gəlin ailəyə daxil olmuş və bununla da toydan sonra Ələkbər 3 sayılı şəhər məktəbinin direktoru olmaqla Ağdamda yaşamağa başlamışdı.

İbrahim Ağcabədi rayonunun bank müdirliyi vəzifəsini müvəffəqiyyətlə yerinə yetirdiyi bir dövrdə – 1941-ci ildə müharibə başlamışdı. Belə bir vəziyyətlə əlaqədar olaraq ÜİK(b)P MK-nın qərarı ilə MTS və sovxozlarda yenidən «siyasi şöbələr» yaradılmışdı. «Siyasi şöbələr» çox əhəmiyyətli bir orqan olmaqla MTS və sovxozlarda partiya, siyasi işə, zəhmətkeşlərin bütün davranışına, vətənpərvərlik tərbiyəsinə, kadrların seçilib yerləşdirilməsi və s. sahələrə həmin şöbənin rəisləri rəhbərlik etmişlər.

Müharibənin ağır bir dövründə olduqca məsuliyyətli orqan olan Ağcabədi MTS-də «Siyasi şöbə»yə İbrahim rəis təyin edilmişdi. Müharibə vaxtı belə bir siyasi təşkilata rəhbərlik etmək insandan böyük işgüzarlıq, zəhmət adamlarının qayğısına qalaraq, vətənpərvərliyi artırmaq, qarşıya çıxan çətinliyi aradan qaldırmaqla böyük əzmkarlıq tələb edirdi. Göstərilən bu keyfiyyətlərə malik olan İbrahim təsadüfi deyildir ki, qısa müddətdə MTS işçiləri arasında böyük nüfuz qazanmışdı. Kimliyindən asılı olmayaraq çətinliklə üzləşən hər bir kəs – yoldaş Abdullayev – deyərək İbrahimə müraciət edəndə lazımi köməkliliyi göstərmişdi. Onun xeyli müddət siyasi şöbəyə rəhbərlik etmək bacarığı, ictimaiyyət arasında böyük ehtiram və hörmətə malik olması rayon rəhbərliyinin diqqətindən yayınmamışdı. Belə ki, daha geniş bir təşkilat – rayonun «Polkomzak» idarəsində siyasi şöbənin rəisi vəzifəsində işləməsi məsləhət bilinmişdi. Geniş sahəni əhatə edən bu təşkilatda da İbrahim işə məsuliyyətlə yanaşmaqda, insanları təmkinlə dinləyib

düzgün nəticə çıxartmaqda, əzmkarlıqda çoxlarına nümunə olmuşdu. Burada da bir neçə il çalışıb işin öhdəsindən bacarıqla gəldiyini müşahidə edən rayon rəhbərliyi növbəti dəfə onu başqa bir idarəyə – «Masloprom» idarəsinə müdir təyin etmişdi. Ancaq burada müdir işləmək bir o qədər də İbrahimin ürəyincə olmamışdı. Çünki həyatı boyu bir qəpik dəyərinə haram tikə yeməyən İbrahim üçün bu idarə yabançı idi. Ona görə də ilk gündən burada işləməyin əleyhinə olan İbrahim həmin idarədə müdir vəzifəsində işlədiyi 6 ay ərzində rayon rəhbərliyinə 3 dəfə ərizə yazıb işdən azad edilməsini xahiş etmişdi. Hətta o, Ağcabədidən birdəfəlik getməyə belə hazır olduğunu bildirmişdi.

Nəhayət, İbrahim öz məqsədinə nail olmuşdu. Ancaq elə-obaya olan istək və arzu İbrahimi yenidən kəndinə – Kəbirliyə çəkmişdi. Kəbirli kəndi artıq Jdanov (Beyləqan) rayonu tərkibində idi. Həmin kəndə ailəsi ilə birlikdə köçən İbrahimə burada ev şəraiti yaradılmışdı. Onun bacarıqlı, təmiz bir işçi olması keyfiyyətləri rayon rəhbərliyinə məlum idi və həm də Ağcabədi Rayon Partiya Komitəsinin verdiyi xasiyyətnamədə İbrahimin hansı vəzifələrdə və necə işləməsi haqqında təfsilatı ilə məlumat verilmişdi. Bunları nəzərə alan Jdanov (Beyləqan) Rayon Partiya Komitəsi İbrahimin rayonun Mərkəzi Əmanət kassası idarəsinə müdir təyin edilməsi haqqında qərar qəbul etmiş və təsdiq üçün Bakıya, Maliyyə Nazirliyinə göndərilmişdi. Nazirlikdə İbrahimi hələ Ağcabədi rayonunun bank müdiri işlədiyi vaxtdan yaxşı, bacarıqlı bir kadr olmasını bildirdilər və ona görə də tez bir anda təsdiq olunmuşdu. Yeni rayon və yeni təşkilata rəhbərlik edən İbrahim sadəliyi, işçilərə və rayon ictimaiyyətinə olan səmimiyyəti, insanlara qayğı ilə yanaşmaq müdriyyəti az vaxt içərisində ona böyük ehtiram və hörmət qazandırmışdı.

Təxminən 50-ci illərin əvvəlləri idi. İş kabinetində məşğul olarkən bir qoca kişinin – xahiş edirəm kəlməsini bir neçə dəfə təkrar etməsi İbrahimin diqqətini cəlb etmiş və kabinetindən çıxıb: - Nə olub, o yaşlı adam nə istəyir – deyərək işçilərinə müraciət etmişdi. Əksəriyyəti rus qadınlarından ibarət olan işçilərdən biri bildirmişdi ki, yoldaş Abdullayev, indi nahar

vaxtıdır, ona dedik ki, get, bir saatdan sonra gələrsiniz və biz sizin istiqrazlarınızı yoxlayarıq. O isə əl çəkmir.

İdarənin müdirini görəndə həmin qoca ona müraciətlə: - Oğul, mən uzaq kənddən gəlmişəm. Xahiş edirəm mənə köməklik edin. İşçilərin nahar etdiyini görəndə İbrahim qocaya böyük ehtiramla: - Keçin kabinetə, mən özüm yoxlayaram – demişdi. İstiqrazlardan birinin 25 min manat udduğunu görüb onu kənara qoymuş, sonra işçilərdən birini çağıraraq uduşa düşən istiqraz vəərəqəsini ona verib bildirmişdi ki, buna kitabça aç, 24 mini kitabçaya yaz, sonra kitabçanı və 1000 manatı gətir ver sahibinə. İbrahim qalan istiqrazları isə səliqə ilə dəsmalın arasına yığıb kişiyə: - Bunları aparın evinizə saxlayın, yenidən tiraj oyunu olanda gətirib yoxladarsınız – demişdi.

Sonra İbrahim işçinin ona gətirdiyi min manatı qocaya verib demişdi:

- Alın bu pulu, bunları udmusunuz. Bu kitabçanı isə evinizdə saxlayın, pula ehtiyacınız olsa yenə bura gələrsiniz.

İbrahim pulu və kitabçanı qocaya vermişdi. Qoca öz minnətdarlığını İbrahimə bildirərək, sevincək halda xudaha-fizləşib getmişdi. Həmin günün axşamı qocanın övladları evə toplaşanda, böyük oğlu: - Ata, hara getmişdin, kimi gördün, nə işlə məşğul oldun? – deyərək oğlunun sualına qoca: - Bala, mən bu gün ağılınıza gəlməz bir insanla görüşdüm, mənə böyük qayğı göstərdi – deyib yuxarıda yazılan məqamları təfsilatı ilə uşaqlarına danışmışdı.

Söhbətinə davam edən ata: Sonra idarənin başçısı mənə min manat pul və bir də bu kitabçanı verib bildirdi ki, pula ehtiyacın olanda gələrsən bura – deyib ata kitabçanı oğluna uzatdı. Böyük övlad kitabçanı alıb vəərəqlədi və - Ata, sən 25 min manat pul udmusan, onun min manatını sənə veriblər, 24 min manatı da kitabçaya yazıblar – deyib atasını qucaqlayıb öpdü. Ata təəccüblə: - Ay bala, o idarənin müdiri nə qədər vicdanlı, təmiz insandır. Bağlamanın içi dolu istiqraz idi, uduşu deməyə də bilirdi. Ancaq bir övlad qayğısı ilə mənə yanaşdı, pulu və kitabçanı mənə verib yola saldı. Ata böyük övladına üz tutub dedi:

- Bala, mənə sabah o böyük və təmiz ürəyi olan insanın yanına apar, onunla görüşüb, kitabçanı ona təqdim edib – nə qədər istəyirsən pul götür – deyəcəyəm.

Ata öz oğlu ilə bərabər rayon mərkəzində yerləşən idarəyə – müdirin kabinetinə gəlib İbrahimlə çox mehriban görüşdülər. Məsələdən tam xəbərdar olan qoca: - Oğul, siz necə adamsınız, əməlləriniz peyğəmbər əməlidir. Mənə də heç bir söz deməmisiniz, məəttəl qalmalı hərəkətdir – deyən qoca İbrahimə dönə-dönə sağ olun dedi.

Qocanın oğlu İbrahimə müraciətlə: - Siz necə olub ki, pulun miqdarı haqqında atama heç bir söz deməmisiniz?

İbrahim cavab verir ki, mən onun yaşlı olduğunu nəzərə alıb, böyük miqdarda pul udduğunu demədim ki, ürəyi sevincdən narahat ola bilər. Ona görə də atanıza bildirdim ki, pula ehtiyacın olanda kitabçanı götür gəl bura.

İbrahimi diqqətlə dinləyən övlad dönə-dönə atası ilə birlikdə ona minnətdarlıq edib otaqdan çıxarkən qoca ayaq saxlayıb İbrahimə: - Oğul bizim tərəflərə yolun düşüb qonağımız olsan bütün ailəmiz üçün ən xoş gün olar. Yolunu həmişə gözləyəcəyəm, Allah amanında deyib getmişdi.

İbrahimin həmin yerdə müdir işlədiyi illərdə belə hallar az olmamışdır. Onun qibtə ediləcək bu bənzərsiz hərəkəti tez bir zamanda kəndə, rayona yayıldı. Olduqca saf, təmiz, qayğıkeş, mərd keyfiyyətlərə malik olan İbrahim çox təəssüf ki, gənc yaşında –1953-cü ildə 47 yaşında dünyasını dəyişdi. Vaxtsız dünyadan getməsinə baxmayaraq onun sağlam düşüncələri, saf və təmiz adı, əməlləri hal-hazırda da söhbətlərdə söylənir, düşüncələrdə yaşayır. Ona görə də təsadüfi deyildir ki, onun dəfn mərasimi böyük bir xalq izdihamına çevrilmişdi. Onun yasında rayon rəhbəri İsfəndiyar Quliyev başda olmaqla rəhbər işçilər, ətraf rayon və kənd adamları da iştirak etmişlər. Dəfn mərasimində təşkil edilmiş mitinqdə ürək ağrısı ilə çıxış edənlər İbrahimin fəaliyyətinin müxtəlif məqamlarından danışaraq dəfn iştirakçılarının diqqətini qısa, lakin mənalı, şərəfli ömrün tarixinə cəlb etmişlər. Ancaq İbrahim həyatdan köçərkən 7 övladından çox nigaran qalmışdı. Böyük övladı

Əsgər Universiteti 1951-ci ildə bitirmişdi, ikinci övlad Əbülfət yenidən Kənd Təsərrüfatı İnstitutuna qəbul olmuşdu.

Müqəddəs bir insan olan İbrahim övlad toyu görmədən, böyük, mənalı arzularla həyatdan köçmüşdü. İbrahim kimi övladının vaxtsız vəfatından sarsılan, yoxluğuna dözə bilməyən ana – Tutu nənə beyninə qan sızması nəticəsində 1955-ci ilin yanvarında dünyasını dəyişdi.

İbrahimin qardaşı Fərrux ömrünün axırına kimi Kəbirlidə kolxozda işləməklə, öz layiqli, şərəfli əməyinin bəhrəsi ilə ailəsini dolandırmışdı. Övladlarından Ofeliyanın, Əlinin və Sahibin toylarını etmək, o sevincli günü yaşamaq Fərruxa qismət olmuşdu. O, 1971-ci ildə vəfat etmişdi. Fərrux əminin övladları olan Sahib, Əli və Eldar kiçik yaşlarından zəhmətkeş olub kolxozda müxtəlif vəzifələrdə çalışmışlar. Onlar da ataları kimi əmək sevən, sadə və mehriban insanlar olmuşlar.

Fərəcin üçüncü övladı Ələkbər evləndikdən sonra 1934-cü ildə Kəbirli kəndinə gəlib bir neçə gün qaldıqdan sonra İbrahimə müraciətlə: - Qağa, icazə ver, Əsgəri aparım mənəmin yanımda qalsın. Ələkbərin bu müraciətinə cavab olaraq İbrahim – uşaqların hamısı sənə qurbandır, necə ürəyin istəyir elə də etmişdi. Bununla da 5 yaşlı mən – Əsgər – əmim Ələkbərin himayəsi altında Ağdamda yaşamağa başlamışdım.

Ələkbər müəllimin tələbəlik illərində və işlədiyi dövrlərdə bir çox yaxın yoldaşları və dostları olmuşdu. Onlardan Salehi, İmranı və başqalarını göstərmək olar. Ələkbərin Pedaqoji məktəbdə oxuduğu illərdə və 3 saylı məktəbdə direktor işlədiyi vaxtlarda İmrana olan dostluğu qardaşlığa çevrilmişdi. Belə ki, İmran Ələkbərin ailə üzvlərindən biri hesab olunurdu. İmran Ələkbərin evində bir axşam söhbət edərkən məktəbdə işləyən bir müəllimədən xoşu gəldiyini bildirmişdi. Hətta Ələkbərə qız evinə elçi getməyin vaxtı çatdığını söyləmişdi. İmranın bu sözündən Ələkbər və Tamara çox sevinmişlər. Tamara isə bu məsələni həmin müəlliməyə deyəcəyini bildirmişdi. Tamara dediyi kimi məsələni Qumru müəlliməyə söyləmiş və ondan razılıq cavabını almışdı. Bundan sonra Ələkbər müəllim bir neçə yaxın yoldaşları ilə qız evinə elçiliyə getmiş və hə cavabı alaraq nişan üzüyünü təqdim etmişdi. Nişan

qoyulması münasibətilə Ələkbər müəllim öz evində qonaqlıq keçirmişdi. Qonaqlar səmimi qəlbdən İmranı təbrik edib, ona ailə səadəti arzulamışlar. Onlar nişan münasibətilə Ələkbər müəllimə göz aydınlığı vermiş və belə bir günü oğlun Əsgərdən görəsiz, deyib xudafisləşmişlər.

Münasibətlərin belə bir xoş günündə 1938-ci ilin yaz axşamlarının birində həyəət qapısının ağzında dayanmışdım. Bir qadın yaxınlaşıb – oğul, Tamara evdədirsə get onu çağır. Mən tez evə girib, Tamara bacı sizi çağırırlar – dedim. Tamara cəld evdən çıxıb həyəət qapısında dayanan qadını görüb salam verdi və evə dəvət etdi. Qadın sağ olun, tələsirəm, paltarını dəyiş gedək dedi. Bununla da hər ikisi getdilər və az keçmədən qayıtdılar. Tamara həmin qadını yenə evə dəvət etsə də qadın tələsdiyini bildirib getdi.

Həmin qadın gedəndən sonra mən Tamaraya bir ana kimi bacı dediyimdən ondan soruşdum. Bacı, o qadın kim idi ki, mən onu tanımadım. Adətən mən bizə gələnləri tanıyırdım. Ancaq həmin qadını birinci dəfə gördüyümə görə həmin sualı vermişdim. Mənim sualıma bir ana nəvazişi ilə cavab verən Tamara bacım - neyləyirsən, olmaya xoşun gəlib, istəyirsən onu sənə alım – deyib güldü və sözünə davam edərək - İmran əminin bacısıdır, gözlə İmran əmin gələr danışacağıam.

Belə də oldu. Təxminən bir saatdan sonra Ələkbər və İmran birlikdə gəldilər. Onlar yemək yedikdən sonra, çay süfrəsində Tamara İmrana – bacın Mələk gəlmişdi, paltar tikdirməyə getmişdik. Əsgər bacını görüb ona vurulub – deyə gülüşdülər. İmran sözə cavab olaraq – neynək, Əsgər olar mənim yeznəm ifadəsini işlətdi. Həmin vaxtdan etibarən İmran hər dəfə bizə gələndə – məni öpərək, yeznə necəsən deyib gülümsəyərdi. Bu münval ilə həyat şən, mənalı keçirdi.

Hər ilin may ayının 2-ni bütün sovet adamları bayram günü kimi qeyd edirdilər. Kimisi iş kollektivi ilə, kimisi ailəvi, kimisi isə yaxın dostları ilə birlikdə həmin bayramı yüksək səviyyədə keçirirdilər. Heyvanlar kəsilirdi, kababın xoş iyi ətrafa yayılırdı. Ürəklərə yayılan musiqilərin səslənməsi ilə rəqs edənlər bir-birinə qarışır və bayramlarını təbrik edirdilər. Oktyabr bayramı da ölkədə hər yerdə və hər bir insan həya-

tında çox yüksək səviyyədə qeyd olunurdu. Sovet xalqının həyat tərzinin belə mənalı və firavan olduğu bir dövrdə beynəlxalq vəziyyətdə gərginlik dürmədən artdı və bu da İkinci Dünya müharibəsinin başlanması ilə nəticələndi. Belə şəraitdə sovet dövləti həmin vəziyyətdən nəticə çıxararaq silahlı qüvvələrin artırılması və gücləndirilməsi tədbirlərini gördü, ordu sıralarına səfərbərlik artdı. Bir çoxları ilə bərabər İmran da ordu sıralarına cəlb olundu. O, təyyarəçilik məktəbini bitirib, kəşfiyyat təyyarəsini idarə edənlərdən biri olmuşdu.

Ələkbər müəllimə gəldikdə Ağdam şəhərində 3 saylı məktəbdə direktor işlədiyi müddətdə onun təşkilatçılıq fəaliyyəti rayon rəhbərliyinin nəzər-diqqətindən yayınmamış və ona görə də 1939-1940-cı tədris ilində respublikada adlı-sanlı və böyük məktəblərdən biri olan şəhər 1 saylı orta məktəbinə direktor təyin edilmişdi. Burada da o, tez bir zamanda özünün bacarıqlı, ciddi bir direktor olduğunu göstərmişdi.

İmranın bacısının həyat yoldaşı Yusif Yusifov isə Ağdamda «Lenin yolu» qəzetinin redaktoru işlədiyi bir vaxtda o, Bakıya çağırılaraq Bakı Şəhər Partiya Komitəsinin mühazirəçisi və şöbə müdirinin müavini təyin edilmişdir. Uzun müddət partiya işində şərəflə, insanlara qayğı ilə yanaşmaq keyfiyyətləri ilə Yusif Yusifov çoxlarından seçilmişdi. 1939-cu ilin noyabr bayramı münasibəti ilə S.M.Kirov adına Təbliğatçılar evində təntənəli iclas keçirilmişdi. Həmin toplantıda M.C.Bağirov başda olmaqla respublika rəhbərliyi iştirak etmişdi. Bayram yığıncağını AK(b)P MK-nın ideoloji katibi açaraq giriş nitqini söylədikdən sonra rus dilində məruzə edəcək adama söz vermişdi. O, etdiyi məruzəsində söylədiyi məsələ ilə əlaqədar olaraq M.C.Bağirov ona bir neçə sual vermişdi. Ancaq məruzəçinin cavabı M.C.Bağirovu qane etməmiş və Azərbaycan dilində: - Məruzəçi kimdir, sözü verin o yoldaşa – demişdi. Azərbaycan dilində məruzə etmək Yusif Yusifova tapşırılmışdı. Həmin ili və anı xatırlayan Yusif Yusifov demişdi: Yaranmış gərgin vəziyyətdə tribunaya dəvət olundum və həyəcan içərisində bir neçə cümlə söylədikdən sonra özümə gəldim və söhbətimi inamla davam etdirdim. Təxminən 20 dəqiqə idi ki, danışdım, birdən M.C.Bağirov məni

dayandırdı və sual verdi. Mən onun 2 sualına cavab verəndən sonra etdiyim məruzəni başa çatdırdım. Bundan bir neçə ay sonra M.C.Bağirov Keşlə rayonuna birinci katib təyin etmək üçün kadr seçmək göstərişini vermiş olur. Bu məsələ ilə əlaqədar olaraq, bir neçə nəfərin şəxsi işi ona təqdim olunur. Lakin təqdim olunan adamların şəxsi işi onun xoşuna gəlmədiyi hal bir neçə dəfə təkrar olunur və nəhayət M.C.Bağirov noyabr bayramı münasibətilə azərbaycanca məruzə edən adamın şəxsi işini ona gətirmək göstərişini verir. Şəxsi işlə yaxından tanış olduqdan sonra Bağirov həmin adamın onun yanına gətirilməsini bildirir.

Nəhayət, M.C.Bağirov Yusif Yusifovu qəbul edir və bildirir ki, AK (b)P MK sizi Keşlə Rayon Partiya Komitəsinin Birinci katibi vəzifəsinə təyin etməyi qərara almışdı. Əminəm ki, siz partiyanın etimadını layiqincə doğruldub xalqımıza xidmət edə bilərsiniz.

M.C.Bağirov belə bir məsul vəzifəni Yusifova tapşırarkən onun Qaryagin (Füzuli) rayonunun Qoçəhmədli kəndində müəllim, natamam orta məktəbin müdiri, kəndli-gənclər məktəbində direktor, sonra həmin rayonun Xalq Maarif Şöbəsinin müdiri olmasını və bunların onun maarif, pedaqoji işi bilməsinə təsirini, gənclərlə işləmək qabiliyyətinin olmasını və bunlarla bərabər Yusifovun həm də Şamxor (Şəmkir) və Ağdam Rayon Partiya Komitəsində şöbə müdiri, Ağdamda «Lenin yolu» qəzetinin redaktoru və nəhayət onun Bakı Şəhər Partiya Komitəsinin mühazirəçisi və şöbə müdirinin müavini vəzifələrində işləmək amillərini nəzərə alan respublika rəhbəri təsadüfi deyildir ki, Yusifovu 1940-cı ilin əvvəlində Keşlə Rayon Partiya Komitəsinin birinci katibi vəzifəsinə təyin etmişdi. Deməli, M.C.Bağirov kadrları yerlibazlığa, tayfabazlığa görə deyil, bacarıqlarına, savadlı olmalarına, təşkilatçılıq qabiliyyəti olub xalqına vicdanla xidmət etmək keyfiyyətlərinə görə vəzifəyə təyin edirdi. Bununla da Yusifov Keşlə Rayon Partiya Komitəsinin birinci katibi işləməyə başlamışdı. Hadisələrin belə bir dövründə 1941-ci ilin aprelində Yusifovun qayını İmran əskərlikdən təxminən 15 günlüyə ezamiyyətə, Bakıya, bacısıgilə gəlmişdi. Sonra o, Ağdama Ələkbərə zəng edib

Bakıya gəldiyini bildirmişdi. Ələkbər məktub vasitəsilə İmranın yaxın bir vaxtda Bakıya gələcəyini gözləyirdi.

Nəhayət, İmran qatarla Yevlax stansiyasına gəlir və burada Ələkbər, Saleh müəllim onu sevinclə qarşılayırlar və oradan Ələkbər müəllimin evinə gəlirlər. Saleh müəllim Ələkbər müəllimdən sonra 3 saylı məktəbin direktoru işlədiyi vaxt mən həmin məktəbdə 5-ci sinifdə oxuyurdum. Dərs gedirdi, qəflətən qapı açıldı və Saleh müəllim – Əsgər İmran əmini gətirdik, sizdədir, dur get evə, mən də tezliklə gələcəyəm dedi. Mən sinifdən çıxıb uşaqlara məxsus sevinclə qaça-qaça evimizə gəldim. Evə az qalmış balkondan məni görənlər Tutu nənəm də İmranın gəlişindən bir doğma ana kimi sevinclə halda: - Əsgər, İmran əmin gəldi – deyib haray saldı. Mən bir mərtəbəli olan evimizin sürəhisinin üstündən tullanıb cəld sıçrayışla evə daxil olub İmran əminin boynunu qucaqladım. Mən sevindiyimdən və iki ilə yaxın ayrılıqdan sonra olan görüşümdə qəhərləndim. Bunu görənlər İmran əmin məni qucaqlayıb öpdü və - bu olmadı yəznə – deyib yanında oturtdu. Onun gəlişi ilə evdə olan qonaqlıqlar az olmadı. Ələkbər hətta İmranın nişanlısını da münasib qohumları ilə birlikdə qonaq çağırırdı. Həm də yaxın adamlar növbə-növbə Ələkbərə müraciət edərək –qardaşın İmranı filan günü, filan saatda götür bizə gəlin – deyib qonaq dəvət edənlərin sayı da çox olmuşdu. Beləliklə, İmranın Ağdama gəlişi, keçirilən mənalı görüşlər, aparılan səmimi söhbətlər indi də xatirələrdə yaşayır.

Beləliklə, İmran Ağdamda təxminən 10 günə yaxın dostlar əhatəsində, Ələkbər gildə qaldıqdan sonra Bakıya qayıdıb bacısı gillə vidalaşmış hərbi hissəyə qayıtmaq vaxtının gəlib çatdığını bildirdi. O, Ələkbərlə birlikdə Bakıya gəldilər. Hərbi hissəyə qayıtmazdan bir gün qabaq axşam bacısı gildə uşaqlar yatandan sonra İmran bacısı Mələk xanıma və bacısının yoldaşı Yusif müəllimə Ələkbəri göstərərək - bu mənim qardaşımdır. Beynəlxalq vəziyyət gündən-günə gərginləşir, İkinci Dünya müharibəsinin alovu bizim ölkəni də bürüyə bilər. Hər cür hadisə baş verə bilər. Mən sabah yola düşürəm. Həmin andan etibarən Ələkbər bir qardaş kimi sizə əziz olmalıdır. Ona görə də ona qardaşınız Ələkbər kimi, İmran kimi bax-

malısınız. İmran sonra Ələkbərə – siz də həm İmranı əvəz edən bir qardaş, bir dayı kimi ciddi məsuliyyət daşmalı olacaqsınız. Bununla ailə söhbəti qurtardı. Səhəri günü İmranı yola saldılar.

1941-ci il iyunun 22-də isə müharibə başlandı. Döyüslərdə təyyarəçi kimi iştirak edən İmran ilk məktublarının birində Ələkbər müəllimə yazmışdı: «Mən komandanlığın tapşırığını yerinə yetirib düşərgəyə qayıdarkən təyyarəmi vurdular, salamat yerə düşdüm. Mənə cavab məktubunu Dnepropetrovskiyə yazarsan, gedib oradan təyyarə qəbul edəcəm». 1941-ci ilin ortalarında İmran tərəfindən yazılmış həmin məktub axırıncı məktub olmuşdu. Müharibənin başlanması ilə sovet xalqının həyatında ağır və lakin olduqca şərəfli günlər başlanmışdı. «Hər şey cəbhə üçün, hər şey qələbə üçün» şüarı bütün sovet adamlarının amalına çevrilmişdi. Ön cəbhə ilə arxa cəbhə ayrılmaz vəhdət təşkil etmişdi.

Müharibənin başlanması ilə əlaqədar olaraq sovet ölkəsi rəhbəri İ.V.Stalinin radio ilə 3 iyulda çıxışı olmuşdu. Onun iyul tarixli çıxışı ilə əlaqədar olaraq ölkənin hər yerində möhtəşəm mitinqlər keçirilmişdi. Belə mitinqlərdən biri də Yusifovun rəhbərlik etdiyi Keşlə rayonunda təşkil edilmişdi. O zaman başdan-başa sənaye rayonu olan Keşlə diqqəti daha çox cəlb edən fəhlə rayonu idi. Burada müharibə tələblərinə uyğun olaraq zavodlar, fabriklər, müəssisələr fasiləsiz olaraq dövlət plan tapşırıqlarını yerinə yetirmək üçün əzmlə fəaliyyət göstərirdilər. Belə bir rayonda mitinqin başlanması anında M.C.Bağirov bura gəlmiş və mitinq başlanmışdı. Məruzə ilə çıxış edən Yusifov müharibənin başlanması, düşmənin məqsədi, sovet xalqının vətəni faşizm təhlükəsindən qorumaq naminə ölkə rəhbəri İ.V.Stalinin iyul çıxışında qarşıda qoyduğu tapşırıqlardan və bununla əlaqədar olaraq Keşlə rayon zəhmətkeşlərinin üzərinə düşən ciddi vəzifələrdən danışmışdı. Sonra rayonun müxtəlif zavodlarından olan partiya təşkilatı katibləri, mühəndisləri, briqadirləri, fəhlələri çıxışlar etmişlər. Daha sonra M.C.Bağirov Stalinin tarixi çıxışı ilə əlaqədar olaraq Azərbaycan xalqı üzərinə düşən təxirəsalınmaz vəzifələrdən danışmışdı.

Bu hadisədən az sonra Yusifov Mərkəzi Komitəyə, M.C.Bağirovun qəbuluna dəvət olunmuşdu. Respublika rəhbəri tərəfindən qəbul olunan Yusifova keçirilən mitinqin yüksək səviyyəli təşkilinə görə minnətdarlığını bildirmiş və Keşlə rayonu bizə çox yaxındır, ona hər an nəzarət etmək mümkündür deyən M.C.Bağirov bildirmişdir ki, ağır döyüslər gedir, ölkəyə pambıq, taxıl və başqa kənd təsərrüfatı məhsulları lazımdır. Ona görə də biz qərara gəlmişik ki, siz Qarabağın ən böyük rayonlarından biri olan Ağdam Rayon Partiya Komitəsinin Birinci katibi vəzifəsində işləyirsiniz. Bununla da 1941-1948-ci illəri əhatə edən Yusifovun fəaliyyətinin Ağdama rəhbərlik etmək dövrü başlanmışdı.

Müharibə dövründə Azərbaycanın bütün rayonları kimi Ağdam rayonunun da bütün işi, iqtisadiyyatı müharibə tələblərinə uyğun qurulmuşdu. İş günü 11-12 saata qaldırılmışdı. Məzuniyyətlər demək olar ki, ləğv olunmuşdu. Ərzaq mallarına, xüsusilə çörəyə talon sistemi tətbiq edilmişdi. Orduya səfərbər edilmiş əmək adamlarının yerində işləməyə qadınlar, yeniyetmələr cəlb olunmuşdular. Müharibənin ağır illəri dövründə respublikanın sənaye işçiləri kimi, kənd əməkçiləri də fasiləsiz işləmişlər. Onlar ölkəyə 500 min ton pambıq və digər xammal məhsulları vermişdilər. Bundan əlavə müdafiə fonduna könüllü halda pul, qiymətli əşyalar da vermişdilər. Bunlarla bərabər döyüslərdə iştirak edən əsgərlərə quru meyvə məhsulları, yundan toxunan əlcəklər, corablar, yun köynəklər rabitə qutularına yığılaraq üzərinə «cəbhəyə» sözü yazılmaqla fasiləsiz olaraq göndərilmişdi. Qısaca olaraq göstərilən bütün tədbirlərdə Ağdam rayonu əməkçiləri də fəal iştirak etmişlər.

Ağdamlılar 1941-ci ildən başlayaraq müharibə dövrünün tələblərinə uyğun olaraq ciddi əmək intizamı şəraitində dövlət plan tapşırıqlarını artıqlaması ilə yerinə yetirmişdilər. 1941-1942-ci illərdə yüksək dərəcədə əldə edilmiş nailiyyətlərə görə hətta rayon Partiya Komitəsinin ünvanına İ.V.Stalinin adından təbrik teleqramı gəlmişdi. Ağdam əməkçilərinin fəaliyyəti ölkə Müdafiə Komitəsinin keçici qırmızı bayrağına layiq görülmüş və bu münasibətlə keçirilən yığıncaqda Partiya Komitəsinin birinci katibi Yusifova təqdim olunmuşdu. Deməli

kənd əməkçilərinin əldə etdiyi nailiyyətlər sovet hökumətinin diqqətindən yayınmamış və hətta bir sıra adamların əməyi yüksət qiymətləndirilərək onlar müxtəlif orden, medallarla təltif olunmuşlar. Belə əməkçilərdən Turab Məmmədovu, Muxtar Məmmədovu, Rüstəmi, Sürəyya Kərimovanı, Tamaşa Əliyevanı və digərlərini göstərmək olar. «Bakı fəhləsi» kolxozunun sədri Rüstəm Lenin ordeni ilə, qalan 4 nəfər isə Sosialist Əməyi Qəhrəmanı fəxri adına layiq görülmüşlər. Ağdam rayonu əməkçilərini düzgün səfərbər edib yüksək məhsuldarlığın əldə edilməsində böyük əməyi və müdrik təşkilatçılığı olan Ağdam Rayon Partiya Komitəsinin birinci katibi Yusif Yusifovun da fəaliyyəti qiymətləndirilmiş və «Lenin ordeni» ilə təltif edilmişdi. O, rayona rəhbərlik etdiyi illərdə daima şəhər təşkilatları və kolxoz, sovxozlarla sıx əlaqə saxlayaraq bütün vəziyyəti dəqiqliyi ilə öyrənərək lazımı tapşırıqları vaxtında verməklə Yusifovun bu rəhbərlik metodu istər-istəməz insanların məsuliyyətini daha da artırmışdı.

Müharibənin ağır dövründə M.C.Bağırov başda olmaqla respublikanın partiya, sovet işçilərinin müntəzəm olaraq cəbhəyə getmək halları da olmuşdu. Onlar döyüşçülərlə görüşlər keçirmiş və aparılan söhbətlər, onlara göstərilən qayğı vətən övladlarının yaxşı döyüşmək əzmini artırmışdı. Belə gedişlərdə özünü işdə yaxşı göstərən nüfuz sahibləri iştirak edirdi. Yusifov da nüfuzlu partiya işçisi kimi belə gedişlərin iştirakçılarından biri olmuşdu. Hətta ona yüksək səviyyədə keçirilən görüşlərin birində etdiyi çıxışından sonra çox qiymətli fosforlu qol saati bağışlamışlar. Cəbhəyə partiya, sovet işçilərindən başqa, həm də xalqımızın iftixarı, bənzərsiz Səməd Vurğun başda olmaqla, şair, yazıçılar, görkəmli mədəniyyət nümayəndələri, o cümlədən Xan Şuşinski, Şövkət Ələkbərova, Sara Qədimova və başqaları getmişlər. Belə tədbirlər ön cəbhə ilə arxa cəbhə arasında sıx əlaqələrin olmasını bir daha təsdiq edirdi. Müharibənin çətin şəraitində bəzən də müəyyən narazılıqlar özünü büruzə verirdi. İşləmək əvəzinə qaçaqçılıq etmək halları da olurdu. Ona görə də təsadüfi deyildir ki, müharibə dövründə rayonlarda göstərilən neqativ hallara qarşı mübarizə aparmaq məqsədilə «qırıcı batalyon»lar təşkil edilmişdi. Həmin ba-

talyonlar öz üzərlərinə düşən vəzifənin öhdəsindən layiqincə gəlmişlər.

Qaçaqçılıq qrupu Ağdamın bir kəndi ilə həmsərhəd olan Soltanbut meşəsində də olmuşdu. Belə ki, kəndin bir sakininin qardaşı bir qrup adamları başına toplayaraq Soltanbut meşəsində gizlənmişlər. Onlar kənd əhalisini vahiməyə salaraq işləmələrinə maneçilik törətmiş və bəzi adamları isə hədələmişlər. Bu xoşagəlməz vəziyyət haqqında o zaman Ağdam rayonu Təhlükəsizlik idarəsinin rəisi, polkovnik Həsən Fərəcova məlumat verilmişdi. O isə vəziyyəti Yusifova demiş və bunun olduqca ciddi, təhlükəli və nazirliyin nəzarətində olduğunu bildirmişdi. Yusifov – bəs nə etmək fikrindəsiniz? Bəlkə mən o kəndə gedim və vəziyyətlə tanış olum demişdi. Fərəcov – bu qorxuludur, ora qəti şəkildə getmək olmaz – deyib Yusifovu xəbərdar etmişdi. Ancaq Fərəcovun xəbərdarlığına baxmayaraq rəhbərlik etdiyi ərazidə xoşagəlməz vəziyyətlə heç cürə razılaşmayan Yusifov heç kimə bir söz demədən adəti üzrə maşına oturub yola düşmüşdü. Həmin kəndə yaxınlaşarkən sürücü Kərim: - Yoldaş Yusifov, bura qorxuludur, sizin həyatınız üçün təhlükəlidir – ifadəsinə təmkinlə cavab verən katib – sür kolxoz idarəsinə – demişdi. İdarə işçiləri, habelə kolxoz sədri təşfiş içərisində Yusifovu qarşılamaş və onu idarəyə dəvət etmişlər. Yusifov işçilərin vəziyyəti ilə maraqlanmış, kolxoz sədrinə – işlər necədir, çətinliyiniz, kəsiniz nədəndir? – sualına cavab olaraq sədr demişdi: Planları yerinə yetirəcəyik, ancaq çətinliyimiz müəyyən hallarda kolxozçuların bəzilərinin qorxudan işə çıxmasındadır. Hətta mənə də bir neçə dəfə qaçaqların başçısı hədə göndərmişdir. Mən də onun qardaşını, ailə üzvlərini işə buraxmıram. Sədrin bu ifadələrindən sonra katib sədrə – dur otur maşına, gedək qaçaqların başçısının qardaşı evinə. Bu sözü eşidən sədr - yox-yox, yoldaş Yusifov, mən cəhənnəmə, sizə xata yetirərlər. Sədrin bütün cəhdlərinə baxmayaraq, katib öz iradəsindən dönməmiş, qorxmamış və dediyini yerinə yetirib həmin evə gəlmişlər. Katibin sarı rəngli maşını bütün Ağdam sakinləri tərəfindən tanınırdı. Onu görənlər istər-istəməz katibə hörmət əlaməti olaraq özlərini yığışdırırdılar və maşının harada dayanacağını maraqla

izləyərdilər. Bu dəfə də kənd əhalisi katibin məşininin harada dayanacağını izləmiş və nəhayət məşininin qaçaqların başçısının qardaşı evinin qabağında dayanmasından çox narahat olmuşlar. Çünki həmin məhəllə silahlı qaçaqların nəzarəti altında idi. Bu vəziyyətin özü də Yusifovun həyatı üçün təhlükəli idi. Bütün bunlara baxmayaraq, Yusifov məşindən düşüb onu qarşılayanlarla salamlamış, onlarla hal-əhval tutmuşdu. Ev yiyəsi irəli gəlib onunla görüşmüş və evinə dəvət etmişdi. Evdə söhbət zamanı Yusifov – siz nədən narazısınız, nə üçün qardaşınız sovet qanunları əleyhinə hərəkət edir. Belə hərəkət ona və onun yanındakılara fayda verməz. Yaxşısı budur ki, o, əməlindən əl çəksin, yanındakılar da evlərinə qayıdıb faydalı əməklə məşğul olsunlar. Mənim bu fikirlərimi qardaşınıza çatdırın – deyən Yusifovu diqqətlə dinləyən ev yiyəsi bildirmişdi ki, qardaşımı narazı salan amillərdən biri budur ki, məni, ailə üzvlərimi – düşmənin qohumlarınsınız – deyib işə buraxmırlar. Katib ona cavab olaraq – hamınız sabahdan işə çıxın və nə lazımdırsa deyın, sizə köməklik göstəriləcək. Mənim sözlərimi isə qardaşınıza çatdırın – deyən katib xudafizləşib yola düşmüşdü.

Yusifovun həmin kəndə gəlişi insanlarda işə marağı artırdı, qorxu nisbətən azaldı. Bu gəlişdən xəbər tutan Fərəcov axşam Yusifovun kabinetinə gəlib – siz nə üçün olduqca qorxulu olan bir hərəkətə yol vermisiniz. Xahiş edirəm bunu bir daha təkrar etməyin. Fərəcovun həyəcanla dediyi sözləri təmkinlə, sakit tərzdə dinləyən Yusifov demişdi: - Narahat olmayın, heç bir şey olmaz. Bir neçə gündən sonra Yusifov yenidən həmin kəndə gedərək qaçaqların başçısının qardaşı ilə yenidən görüşmüşdü. O, özünün və ailə üzvlərinin işlə təmin olunmalarına görə Yusifova minnətdarlığını bildirib demişdir: - Qardaşım heç kəsə bildirilmədən sizinlə görüşmək istəyir. Yusifov heç nədən çəkinmədən görüşə hazır olduğunu bildirmişdi. Sürücü Kərim buna mane olmaq cəhdi göstərmişsə də, bu bir nəticə verməmişdir. Həmin anları xatırlayan Yusifov söyləmişdi:

- Mən qaçaqların başçısının qardaşının müşayətilə meşənin kənarına gəlib çatdıq və burada 3 nəfər silahlı adam bizi

qarşılayıb salam verdikdən sonra dayanıb gəldiyimiz tərəfə boylandılar. Mən həmin an başa düşdüm ki, bilmək istəyirlər ki, bizi gizli olaraq izləyən var, ya yox. Heç kimin olmadığına əmin olan qaçaqlar –bağışlayın – deyib mənim gözlərimi bağladılar və xeyli getdikdən sonra gözlərimi açdılar, baxdım ki, meşənin qalınlığında olan düşərgəyə çatmışıq. Buyurun – deyib məni içəri dəvət etdilər. Qaçaqlardan bir nəfər: bağışlayın, sizi narahat etdik, mənim təklifimi qəbul edib heç nədən çəkinmədən bura gəldiyinizə və qardaşımı, qohumları işlə təmin etdiyinizə görə çox sağ olun dedi. Bundan aydın oldu ki, qaçaqların başçısı bu adam imiş. Mən ona dedim ki, tutduğunuz bu yolla siz nə etmək istəyirsiniz. Almaniya kimi bir dövlət Sovet hökumətinin öhdəsindən gələ bilmir. Belə olan halda siz və eləcə də ətrafındakılar nə edə bilərlər, nə qədər ki, gec deyil, bu yoldan çəkinin, evlərinizə qayıdın, işləyin, ailənizi saxlayın və bu mənasız tüfeyli yaşamağa birdəfəlik son qoyun. Sözlərimi diqqətlə dinləyən başçı köksünü ötürərək dedi:

- Yoldaş Yusifov, əgər biz sizə inanıb buradan çıxıb kəndə qayıtsaq, o halda taleyimiz necə olacaq?

Yusifov bildirdi ki: - Narahat olmayın, sovet qanunları əsasında siz mühakimə olunacaqsınız, cəzanızı çəkib ailənizə qayıdın yaşayacaqsınız.

Yusifov sözünə davam edərək yoldaşlarınıza gəldikdə onlardan hər biri öz əməlinə görə cavab verəcəklər, azad olunanlar isə işlə təmin olunacaqlarını onların diqqətinə çatdırmışdı. Yusifovun qətiyyətlə dediyi nəsihət sanki qaçaqları, onların başçısını ayıltı, həyata, gələcəyə inamı artırdı. Onlar təslim oldular, başçısı və bir neçə nəfər mühakimə olundu, qalanları isə evlərinə qayıdaraq əməklə məşğul oldular.

Beləliklə, Yusifov özünün cəsarətli və həm də olduqca müdrik bir addımı ilə təhlükəli dəstənin qarşısını aldı, onları düzgün yola qaytardı. Bununla o, baş verəcək faciələrin qarşısını almaqla bərabər, həm də kənd əhalisini qorxu, vahimə içərisində yaşamaqdan xilas etmiş oldu. Onun bu addımı bütün rayon adamları tərəfindən rəğbətlə qarşılandı və nüfuzu daha da artdı.

Bununla da Yusifovun rayona rəhbərlik etdiyi müddətdə bütün sahələrdə – iqtisadi, siyasi, təhlükəsizlik, mədəniyyət, tədris sahələrindəki fəaliyyəti öz əhəmiyyətli rolunu oynadı. Layihəçiləşdirici təşkilatçılıq bacarığının nəticəsi olaraq rayon əməkçilərinin qazandığı bütün nailiyyətlərə görə onun sənədləri «Sosialist Əməyi Qəhrəmanı» adına layiq görülməsi üçün hazırlandı. Ancaq 1946-cı ildə Ağdam rayonu ərazisinə bərk dolu yağdığından kənd əməkçiləri ikinci dəfə pambıq əkməli olmuşlar və bu da həmin ildə planının 98 faiz ödənilməsi ilə nəticələnmişdi. Ona görə də fəxri adı almaq naminə Yusifov kiçik saxtaliğa belə yol verməmişdi.

Həqiqət naminə onu da qeyd etmək lazımdır ki, M.C.Bağirovun respublikaya rəhbərlik etdiyi 20 il ərzində kiçik saxtaliqdan belə söhbət gedə bilməzdi. Hətta o rəhbərlik etdiyi illərdə rayon partiya komitələrinin birinci katiblərinin davranışı, necə dolanmaları ilə də maraqlanırdı. Məqsəd onların fəaliyyətinə olan diqqətlə bərabər, həm də onların kiçik bir xəyata yol verməmələri üçün idi. Yusifov müharibə dövrünü xatırlayaraq sözü belə başlamışdı:

- Günlərin biri idi. Rayon Partiya komitələrinin birinci katiblərini M.C.Bağirovun qəbuluna dəvət etdilər. Respublika rəhbəri hər bir katibə müraciətlə – danış – rayondakı vəziyyətdən, sonra isə dolanışıqdan. Növbə gəlib mənə çatanda bildirdim ki, əmək haqqım məlum miqdardan əlavə, həm də sizin razılığınız əsasında rayonda fəaliyyət göstərən Müəllimlər İnstitutunda Marksizm-leninizm kafedrasının müdiri olmaqla bərabər, müəllimlik də edirəm. Bəs ərzağı haradan alırsınız – deyə Bağirov sual verdi. Ona cavab olaraq dedim ki, sədri Lenin ordenli olan «Bakı fəhləsi» kolxozundan un, ət, pendir, yağ məhsulları alıram və bunların pulunu da vaxtaşırı olaraq kolxozun hesabına, banka köçürürəm deyib pul çeklərini ona təqdim etdim. Belə iş prinsipi ilə işləyən Bağirova saxta söz demək, saxta plan doldurmaq haqqında məlumat vermək qeyri-mümkün idi. Ancaq çox təəssüf ki, sonralar saxtaliq hər sahəni bürüdü. Həmin yolla vəzifə tutanlar, ordenlər, hətta Sosialist Əməyi Qəhrəmanı alanlar da az olmadı.

Təbii fəlakətlə əlaqədar pambıq planına güzəşt qaydaları olmasına baxmayaraq Yusifov bundan da istifadə etmədi və həm də planın dolması haqqında raport verilməsinə də yol vermədi. Ancaq buna baxmayaraq o, Lenin ordenindən əlavə, Qırmızı Əmək Bayrağı ordeni, birinci dərəcəli Vətən müharibəsi ordeni və bir sıra medallarla təltif edilmişdir.

1946-cı ildə SSRİ Ali Sovetinə, 1947-ci ildə isə Respublika Ali Sovetinə seçilər keçirilmişdi. Respublika Ali Sovetinə deputat seçilməsinə Yusifovun da namizədliyi irəli sürülmüşdü. Onun seçicilərlə görüşü Ağdam Müəllimlər İnstitutunun böyük klubunda olmuşdu. Bayram sayağı bəzədilmiş klubda yaşamaq-yaratmaq əhval-ruhiyyəsi hökm sürmüşdü. Yığıncaqda çıxış edənlər Yusifovun layiqli bir partiya rəhbəri olmasından, onun çox sahəli fəaliyyətindən, insanlara qayğı ilə yanaşmasından və ona görə də xalqın bir layiqli övladı kimi onun namizədliyini irəli sürüb ona səs verəcəklərindən döndönə danışıqlar. Çıxış edənlərdən bəzisi öz çıxışının sonunda «yaşasın rəhbərimiz Yusifov yoldaş» demişdir. Mənim ünvanıma şüar lazım deyil – deyən Yusifov etdiyi çıxışında müharibə illərində olan vəziyyətdən, qələbənin əldə edilməsindən, Sovet dövlətinin nüfuzunun artmasından, xalqa olan qayğısının ifadəsi olaraq talon sisteminin ləğvindən və xalqımız tərəfindən çox işlənən malların qiymətlərinin aşağı düşməsindən və bunların əhəmiyyətindən danışıqlar. O, eyni zamanda deputat kim ola bilər, onun hüquq və vəzifələrindən danışmaqla bərabər, ona göstərdikləri etimad üçün seçicilərə minnətdarlığını bildirməklə bərabər, etimadınızı doğrultmaq üçün bundan sonra da var qüvvəsilə çalışacağını diqqətə çatdırmışdı.

Seçkidən sonra 1947-ci ildə yeni seçilmiş respublika Ali Sovetin birinci sessiyası keçirilmişdi. Öz fədakar əməyi və təşkilatçılığı ilə böyük nüfuz qazanmış Yusif Yusifov M.C.Bağirovun təkliflə Respublika Ali Sovetin sədri seçilmişdi. O, bu məsul vəzifəni 1947-1951-ci illərdə ləyaqətlə ifa etmiş və nüfuzu daha da artmışdı. Belə işgüzarlıq şəraitində yorulmadan çalışan Yusifovu 1948-ci ilin yanvarında respublika rəhbərliyi daha məsuliyyətli və geniş əhatəli bir əraziyə – Naxçıvan Muxtar Respublikasına rəhbər təyin etmişdi. Ancaq

bu dövrdə erməni qüvvələrinin təsiri ilə Sovet hökuməti 23 dekabr 1947-ci il və 10 mart 1948-ci il tarixli ədalətsiz qərarları ilə azərbaycanlıların öz ata, baba yurdu olan Ermənistan torpaqlarından çıxarılması başlanmışdı. Həmin qərarlar əsasında köçürülən azərbaycanlılar ancaq Kür-Araz ovalığında yerləşdirilməli idilər. Deməli, onlar əsrlər boyu yaşadıkları Zəngibasar, Göyçə, Vedibasar, Zəngəzur kimi olduqca səfalı, doğma diyarlarından Azərbaycanın aran rayonlarında yaşamağa idilər. Ədalətsiz qərarların tətbiqi əslində ermənilərin azərbaycanlılara qarşı uzun illər ərzində apardıkları mübarizənin yeni forması, əsl soyqırım siyasəti olmuşdu. Ancaq bu dövrdə Kür-Araz ovalığına daxil olmayan rayonlara da köçənlər az olmamışdır. O cümlədən də Naxçıvan Muxtar Respublikası ərazisinə.

Bu vəziyyətlə əlaqədar olaraq Azərbaycan K(b)P Naxçıvan Vilayət Komitəsinin birinci katibi Yusif Yusifov 1949-cu ilin aprel ayının 27-də Azərbaycan K(b)P MK-ə məktub yazmış və məktubla birlikdə Ermənistan SSR Zəngibasar rayonunun Elyas kəndi əməkçilərinin ümumi iclasının protokollunu da göndərmişdi. Həmin sənəddə göstərilmişdi: 220 nəfər kolxoz üzvünün iştirakı ilə keçən iclas iştirakçıları Naxçıvan Muxtar Respublikasının rəhbərliyinə üz tutub kolxozumuza daxil olan 150 təsərrüfatı Muxtar Respublikada yerləşdirməyi xahiş edirlər. Yusifov belə bir vəziyyətlə əlaqədar olaraq AK(b)P MK-dan xahiş etmişdir ki, həmin təsərrüfatın Noraxen rayonu ərazisində təşkilinə icazə versin. Yusifovun bu insanı qayğısına və təşəbbüsünə cavab olaraq Köçürmə İdarəsi Muxtar Respublika rəhbərliyini xəbərdar etmişdi ki, gələcəkdə bir daha belə hallara yol verməsin. Deməli, Yusifov həmin dəhşətli vəziyyətə salınan insanların taleyinə biganə yanaşmamış, onların xahişini yerinə yetirmişdi.

Ümumiyyətlə, Y.Yusifov Naxçıvan Vilayət Partiya Komitəsinin birinci katibi işlədiyi 1948-1951-ci illərdə də özünü bacarıqlı bir partiya işçisi olduğunu sübut etmişdi. Muxtar Respublikanın iqtisadi, siyasi, elmi, mədəni həyatında əldə edilmiş uğurlar bütün Azərbaycanda Yusifovun nüfuzunu daha da artırmışdı.

Yüksək nailiyyətlərin əldə edildiyi bir vaxtda – 1949-cu ildə Muxtar Respublikanın 25 illik yubileyi təntənəli şəkildə qeyd olunmuşdu. Yubileylə əlaqədar olaraq Naxçıvana gələn qonaqlar və göndərilən teleqramlar az olmamışdır. Yubiley ilində Muxtar Respublikanın əməkçiləri kənd təsərrüfatının bütün sahələrində, mədəniyyətdə, elmdə, təhsildə daha böyük uğurlar qazanmışdı. Bu uğurlar haqqında yubiley iclasında edilən çıxışlarda da söylənilmişdi. Muxtar Respublikanın yaradılmasının 25 illiyi haqqında Vilayət Partiya Komitəsinin birinci katibi Yusifov, etdiyi məruzəsində Naxçıvanın ən qədim dövrlərdən məşhur bir diyar olmasından, Muxtar Respublikanın 25 il ərzində bütün sahələrdə əldə edilmiş nailiyyətlərdən, onun necə mədəni, tarixi bir diyar olmasından danışmışdır.

Yubileylə əlaqədar olaraq Muxtar Respublikanın əmək-də fərqlənən insanların bir qrupu müxtəlif orden və medal-lara layiq görülüb. Y.Yusifovun Muxtar Respublikaya layiqincə rəhbərlik etməsi və təşkilatçılıq fəaliyyəti nəzərə alınaraq o, ikinci dəfə Lenin ordeni ilə təltif olunmuşdu. Eyni zamanda o, Azərbaycan Ali Sovetinin deputatı və sədri olmaqla bərabər, həm də Muxtar Respublika Ali Sovetinin və SSRİ Ali Sovetinin deputatı olmuşdur. Ancaq Yusifovun bacarığı, insanları diqqətlə dinləyib qayğı göstərməyi, kütləni səfərbər etmək qabiliyyəti və qazandığı nüfuz respublikada bəzi vəzifələrdə çalışan adamları narahat etməyə başlamışdı. Paxıllıq özünü göstərirdi. Bu, xüsusilə 1949-cu ildə Azərbaycan Ali Soveti Rəyasət Heyətinin sədri Mir Bəşir Qasimovun vəfatından sonra başlanmışdı. O zaman Qasimovun yerinə kimi təyin etmək məsələsi müzakirə olunarkən Azərbaycan SSR Nazirlər Sovetinin sədri Teymur Quliyev M.C.Bağirova müraciətlə ən layiqli namizəd Azərbaycan Ali Sovetinin sədri Yusif Yusifovdur - demişdi. Buna cavab olaraq M.C.Bağirov – siz nə danışırsınız, Yusifov kimi bacarıqlı partiya işçisini ora təyin etmək olmaz, bu yaxınlarda o, MK-da mühüm işə təyin olunacaqdır. M.C.Bağirovun bu ifadəsindən bərk narahat olan bir neçə nəfər öz vəzifələrini itirməmək naminə insanlığı unudaraq Yusifovun ünvanına hər cürə yalana, böhtana əl

ataraq onu M.C.Bağirovun gözündən salmağa çalışmışlar. Fasiləsiz olaraq təşkil edilmiş əsassız materiallar və bəzən də açıq şəkildə Yusifovun yeni bir adamla – Allahverdi İsayevlə əvəz edilməsi ifadələri Bağirova çatdırılmışdı. Ataların dediyi kimi, min yeyənin olsun, bir deyənin olmasın.

Nəhayət, yalan böhtanlar Bağirovun mövqeyində dəyişiklik yaratmış və Yusifovun dəfələrlə təriflənən Allahverdi İsayevlə əvəz edilməsi qərarı qəbul edilmişdi. Mərkəzi Komitənin nümayəndələri İsayevlə birlikdə Naxçıvana getmişlər. Vilayət Partiya Komitəsində iki gün davam edən plenumunda çıxış edənlər cəsarətlə Yusifovun insanlığından, ciddiliyindən, məharətli təşkilatçılıq qabiliyyətinə malik olmasından danışmış və onun öz yerində saxlanmasını təkid etmişlər. Hətta çıxış edənlər içərisində bizim dediklərimiz – Muxtar Respublika əhalisinin sözüdür və ona görə də gətirdiyiniz adam bizə lazım deyil – ifadəsini işlədənlər də az olmamışdır. Plenumda yaranmış vəziyyət haqqında M.C.Bağirova məlumat vermişlər. Bundan qəzəblənən Bağirovun göstərişilə plenumda İsayevin təsdiq edilməsinə kömək etmək məqsədilə Azərbaycan SSR Nazirlər Soveti sədrinin birinci müavini Möhbəli Əmiraslanov da Naxçıvana göndərilmişdi. Lakin onun gəlişi də şəraitə təsir etməmiş və plenum nümayəndələrinin polad iradəsini sındıra bilməmişdir. Bu gərgin vəziyyəti xatırlayan Yusifov bildirmişdi ki, plenumda yenə də mənim vəzifədə qalmağımı təkid etmələri haqqında yenidən Bağirova məlumat verildi ki, nümayəndələr Yusifovun vəzifədə saxlanmasını istəyirlər, heç bir ümid yeri yoxdur. Bu məlumatı alan M.C.Bağirov Yusifovu telefona çağırın – demiş və telefonun dəstəyini götürən Yusifova – çalış ki, ora göndərilən yeni nümayəndə plenumda təsdiq edilsin. Əgər təsdiq olunmasa, o halda Arazın o biri tərəfinə keç – deyib – dəstəyi asmışdı.

Söhbətinə davam edən Yusifov – mən çıxılmaz vəziyyətdə qaldım, plenumda çıxış edib dönə-dönə xahiş etdim və bildirdim ki, mənə hörmətiniz, məhəbbətiniz varsa yeni namizədə səs verin. Həm də narahat olmayın mən AK(b)P MK-da işləyəcəm. Nəhayət, bundan sonar 1951-ci ilin aprelinde keçirilən Vilayət Partiya Komitəsinin plenumunda mən

vəzifəmdən azad edildim. Ancaq nankor insanların köməyi ilə Naxçıvanda mənim yerimə təriflənə-təriflənə zorla, təzyiqlə seçilən Allahverdi İsayev orada cəmi 6 ay işlədi və qovuldu.

Bu da qərribə idi ki, 1951-ci ilin aprelin axırlarında Yusifovun öz ailəsi ilə birlikdə Naxçıvandan Bakıya qatarla yola düşməsindən xəbər tutan Muxtar Respublikanın sakinləri hər stansiyada onunla salamlayıb ehtiramla yola salmışlar. Onu da deyək ki, əhalini stansiyaya gəlməyə vadar edən Yusifova olan ehtiram, hörmət olmuşdu. Muxtar Respublikaya dörd ildən artıq rəhbərlik etdiyi müddətdə o, özünü mədəni, qayğıkeş və yüksək insani keyfiyyətlərə malik olan bir insan kimi göstərmişdi. Onun işdən azad edilməsini böyük ədalətsizlik hesab edənlər də az olmamışdır. Ona görə də Yusifovun insanlığı, rəhbərliyi uzun müddət naxçıvanlıların xatirəsində, söhbətlərində yaşamışdır. Hətta 1974-cü ildə Muxtar Respublikanın 50 illik yubileyi ilə əlaqədar olaraq Azərbaycan KP MK-nın birinci katibi Heydər Əliyev Naxçıvana getmiş və orada Vilayət Partiya Komitəsinin birinci katibi Kamran Rəhimovdan dəvət olunması nəzərdə tutulan adamların siyahısını istəmişdi. Siyahı ilə tanış olan H.Əliyev narazı halda – bəs nə üçün Yusifovun adı burada yoxdur? – deyərək telefon vasitəsilə MK-ya göstəriş vermiş, təcili olaraq hərbi təyyarə ilə Yusifovun Naxçıvana gəlməsinin təmin edilməsini bildirmişdi. Bununla da Yusifovun Naxçıvana gəlişinin təmin edilməsi, yubiley iclasında çıxış edərkən onun hərərətlə qarşılanmasını, bir sıra yerlərə hörmətli qonaq kimi dəvət olunması bir daha onun böyük ehtirama, məhəbbətə malik olduğunu sübut edən faktlar olmuşdur.

1951-ci ildə Yusifov Bakıya qayıtdıqdan sonra AKP MK-da Kənd təsərrüfatı şöbəsinin müdir müavini vəzifəsində çalışmışdır. Şöbənin müdiri yaşlı bir qadın olduğundan demək olar ki, şöbədə rəhbərlik Yusifovun üzərinə düşmüşdü. O, burada da layiqli, bacarıqlı bir partiya işçisi olduğunu göstərmişdi. Belə vəziyyətdə qısqançlıq, böhtanlar kompaniyası yenidən başlanmışdı. Ona qarşı təşkil olunan anonim məktublارın təsiri ilə Yusifov 1952-ci ilin sonu, 1953-cü ilin əvvəllərində tutduğu vəzifədən azad edilmişdi.

1953-cü ildən onun tam pedaqoji işdə çalışmaq dövrü başlanmışdı. O zamanlarda marksizm-leninizmdən dərs deyən müəllimlər M.C.Bağirovun müsahibəsindən keçməli idi. Bu vəziyyətlə əlaqədar olaraq Yusif Yusifov MK-da M.C.Bağirov tərəfindən qəbul olunmuşdu. Həmin anı xatırlayan Yusif müəllim belə danışırdı: - Mən Bağirovun otağının qapısını açıb icazə olarmı – dedikdə o, ayağa qalxıb – buyurun, həmişə gəldiyiniz yerdir – deyib mənə tərəf yeriyib görüşdü. Əyləşin deyə yer göstərdi və mənimlə üz bəzər oturub – necəsiniz, bilirəm məndən incimisiniz, sizin haqqınızda olan materialları mürəkkəb bir şəraitə düşdüyünə görə yoxlada bilmədim. Eyb etməz, hələlik Azərbaycan Dövlət Universitetində bir şatla, Tibb Universitetində yarım şatla işləyin. Siz durursunuz, partiya durur və yenə də yaxın vaxtlarda partiya işində işləyəcəksiniz – deyib mənim həmin tədris ocaqlarında işləməyimi təsdiq etmişdi.

Bununla da göstərilən yerlərdə Yusif müəllim pedaqoji fəaliyyətə başlamışdı. Onun təsdiqindən bir neçə ay sonra M.C.Bağirovun özünü işdən azad etdilər. Onun əvəzinə AKP MK-nın birinci katibi işləyən İ.D.Mustafayev məni qəbul edib – deyən Yusif müəllim MK-nın səlahiyyətli nümayəndəsi kimi Şamaxora (indiki Şəmkir) getməyimi bildirdi. Mən 3 ay orada işləyib plan tapşırıqlarının yerinə yetirilməsi, mədəni, siyasi sahələrin lazımi səviyyəyə qalxmasında fəal iştirak edib Bakıya qayıtdım. Gördüyüm işlərdən razı qalan İ.D.Mustafayev mənə - rayonun bütün məsələlərini öyrənmisiniz, ona görə də həmin rayonda birinci katib işləməyinizi təklif edirəm – demişdi. Onun təklifinə cavab olaraq Yusif müəllim: - Yoldaş Mustafayev, yaxşı bilirsiniz ki, vaxtilə çox vicdanla işlədim, aqibətim böhtanların təsiri altında əsassız olaraq işdən çıxarılmagımla nəticələndi və ona görə də müəllimlik etməyi qəət etmişəm. Mənə göstərdiyiniz ehtiram və diqqətə görə minnətdarlığımı bildirirəm – deyib vidalaşmışdı.

Bununla da 40 ildən artıq Yusif müəllim Azərbaycan Dövlət Universitetində işləmiş, baş müəllimlikdən kafedranın professoru vəzifəsinə qədər şərəfli pedaqoji yol keçmişdir. Tarix fakültəsinin dekani, Universitetin Partiya təşkilatı

bürosunun üzvü və kafedra müdiri əvəzi işlədiyi, aspirant və dissertantlarla işlədiyi zamanı onun elmi istedadı və yüksək insani keyfiyyətləri, pedaqoji bacarığı özünü bir daha aydın göstərmişdi. Onun göstərilən keyfiyyətlərini və respublika ictimaiyyəti içərisində qazanmış olduğu nüfuzunu, şəxsiyyətini nəzərə alan Universitet və Ali Təhsil Nazirliyi rəhbərliyi onun fəaliyyətinin və anadan olmasının 70 illiyini təntənəli surətdə qeyd etmişdir. Yığıncaqda çıxış edənlər Yusif müəllimin görkəmli partiya işçisi olmasından, müəllimlik istedadından, alimliyindən və ən əsası onun böyük insan olmasından dönə-dönə danışımlar.

Beləliklə, olduqca mənalı və şərəfli ömür sürməklə yaddaşlarda xoş məramlı iz qoymuş Yusif müəllim 1995-ci ilin iyununda dünyasını dəyişmişdir. Ancaq onun təkrarsız bir şəxsiyyət olması qəlblərdə yaşayır və bundan sonra da daima yaşayacaqdır.

Bu yazıların müəllifi – Əsgərin – mənim atam əvəzi Ələkbər müəllimə gəldikdə o, 1940-cı ildə Ağdam şəhər 1 saylı orta məktəbinə direktor təyin olunmuşdu. Bu məktəbdə ciddi nizam-intizamla bərabər, dərsi yaxşı oxumaq ənənəyə çevrilmişdi. Məktəbdə yaranan nizam-intizam, təhsilə olan tələbkərlilik, dərslərin yüksək səviyyədə keçirilməsi nəticəsi olaraq həmin məktəbi əla qurtarıb respublikada məşhur, görkəmli alimlər, mütəxəssislər olanlar da az olmamışdır. Onlardan akademiklərdən Cəmil Quliyevi, Adilə Namazovanı, Akademiyanın müxbir üzvü İdeal Nərimanovu, professor Qəni Məmmədovu, professor Nəriman Nərimanovu, Qulu Qasımovu və başqalarını göstərmək olar. Mühəribənin ağır illərində məktəbin birinci növbədə oxuyan tələbələri və dərsləri olan müəllimlər məktəbin qarşısında olan geniş meydançaya toplarırdılar. Hər bir sinif tələbələri öz sinif rəhbəri ilə növbə ilə dayanırdılar. Hərbi müəllim gəlməyən tələbələrin, müəllimlərin sayını, üzrlü, üzrsüz olanları dəqiq öyrənib məktəbin direktoruna məlumat verirdi. Bundan sonra mətbuat səhifələrindən, xüsusilə mühəribənin gedişi haqqında məlumat verilirdi. Bununla da dərsə başlayan müəllimlər, tələbələr hərtərəfli məlumat almış olurdular. Ənənə halını almış bu adət həm də

insanların məsuliyyətini artırırdı. Bununla bərabər, məktəbin geniş meyvə bağı və tərəvəz, bostan məhsulları yetişdirmək üçün kifayət qədər sahəsi var idi. Bu sahələrdən əlverişli şəkildə istifadə edilirdi. Məhsulların bir hissəsi məktəb işçilərinə münasib qiymətə satılaraq pullar əmanət kassasına, məktəbin hesabına köçürülürdü. Büdcədən məktəbin təmir edilməsi, odun alınması məsələləri ilə yanaşı, eləcə də Ələkbər müəllimin ciddi səyi nəticəsində cəbhəyə səfərbər olunmuş valideynlərin uşaqları üçün təşkil edilmiş «İnternat»ın fəaliyyətinə sərf edilirdi. Hansı ki, həmin uşaqlar gündə üç dəfə pulsuz yeməklə təmin olunurdular. Həmçinin də direktorun göstərişilə məktəbin meyvə və tərəvəz, bostan məhsullarından daima «İnternat»a verilirdi. Bu həqiqətdən də cəbhəyə gedən valideynlərin uşaqlarına böyük qayğı və maddi, mənəvi köməklik idi.

Ələkbər müəllimin məktəbdə yaratdığı ab-hava nəinki tələbələrin, onların valideynlərinin və həm də rayon rəhbərliyi içərisində ehtiramla qarşılanmışdı. Buna görə də təsadüfi deyildir ki, Ələkbər müəllim rayon Partiya Komitəsinin üzvü kimi ən böyük kolxozlardan birinə təhkimçi təyin edilmiş və bununla da o, kolxozun siyasi, iqtisadi, mədəni həyatının inkişafında fədakarlıqla çalışmışdır. O həm də müharibə şəraitilə əlaqədar olaraq Ağdam rayonunda təşkil edilmiş «qırıcı batalyon»un siyasi rəhbəri vəzifəsində işləmişdi. Həmin batalyonun vəzifəsi rayon ərazisində təhlükəsizliyi təmin etmək, qeyri-qanuni hərəkətlərin qarşısını almaqla bərabər, həm də müharibənin təsiri ilə sovet quruluşu əleyhinə olan qüvvələrə qarşı fəal mübarizə aparmaqdan ibarət olmuşdu. Bununla da «qırıcı batalyon» qüvvələri müharibənin çətinlikləri şəraitində gecə-gündüz çalışaraq əhalinin təhlükəsizliyinin təmin edilməsində böyük əmək sərf etmişlər. Belə bir təşkilatın siyasi rəhbəri olan Ələkbər müəllim bu sahədə də üzərinə düşən vəzifənin öhdəsindən layiqincə gəlmişdi.

Bunlarla bərabər Ələkbər müəllim müdiri olduğu şəhər 1 saylı məktəbin müəllim və yuxarı sinif tələbələrinin kənd təsərrüfatı məhsullarının toplantısında fəal iştirakını təşkil etməkdə də əzmkarlıq göstərmişdi. Hətta belə tədbirlərdən birinə – 1942-ci ildə gedərkən «Qobu» çayı deyilən yerdən tələbələrin

və müəllimlərin təhlükəsiz olaraq çayın o biri sahilinə keçməsinə təşkil etdikdən sonra özü hündür bir yerdən tullanıb o biri tərəfə düşərkən ayağı sınımışdı. O, belə vəziyyətdə evə gətirilərkən anası Tutu xanım çox qorxaraq göz yaşları içərisində – nə olub mənə balama – deyərək Ələkbərə doğru yerimışdi. Mən – Əsgər – qızdırma xəstəliyindən çox zəifləmiş halda evdə olduğumdan həmin gözlənilməz hadisədən narahat olub mən də ağlamışdım. Həyat yoldaşı Tamara olduqca gərgin bir halda Mələk xanıma telefonla bildirmişdi ki, qardaşın yığılıb ayağını sındırıb. Yusifov 1941-ci ilin yayından Ağdam Rayon Partiya Komitəsinin birinci katibi işlədiyindən ailə Ağdamda idi.

Mələk xanım tez bir anda Ələkbərin evinə gəlib hadisədən xəbərdar olmuşdu. O vaxt rayonun məşhur cərrahı İbrahimov yanında 2 nəfər tibb işçisi ilə gəlib xəstəyə baxdılar və lazımi köməkliliyi etdilər. Təxminən 10 günə yaxın həkimlərin göstərdiyi cəhdlər bir nəticə vermədi. Xəstə yata bilmədi, şiddətli ağrılar artmaqla bərabər, ayağında şiş, qan damarlarının göyerməsi başlandı. Vəziyyəti belə görən rayonun baş həkimi, cərrahı Mələk xanıma müraciətlə – yoldaş Yusifov bilməsin, Seyidli kəndində sınıqçı Məşə Sadıq var, gətirdin, o baxsın – demişdi. Qardaşı hesab etdiyi Ələkbərin vəziyyətindən yenidən daha da narahat olan Mələk xanımın, Tamaranın təkidi ilə mən – maşınla Seyidli kəndinə, Məşə Sadıq gilə getdim, soraqlaşib evi tapdıq. Maşından düşüb, küçə qapısını döydüm. Qapı açıldı və 1 saylı məktəbin yuxarı sinifində oxuyan övladı məni görcək salamladı: – Əsgər xeyirdimi – dedi. Mən – kişi evdədirmi, çağır onu – dedim. Məşə Sadıq bizə yaxınlaşıb – a bala xeyirdimi – deyərək mənə salamladı və məni öpərək müəllimi soruşdu. Mən ona: - Sizi aparmağa gəlmişəm, əminin vəziyyəti yaxşı deyil. O, bir anın içində evə girib çamandanı götürdü və maşına oturub bizə gəldik. Məşə Sadıq əmi bizdə Ağdamda böyük hörməti olan nurani bir ağsaqqal kimi çox ehtiramla qarşılandı, hamı ayağa qalxdı. O, salam verib salamladıqdan sonra – mənə övladlarımla müəllimi – direktoru, bu nə haldı baş verib? – dedikdən sonra Ələkbər müəllim hadisənin olması ilə bərabər bədənində olan narahatlıq haqqında danışdı. Xəstəni diqqətlə dinləyən Məşə Sadıq

ayağında olan sarğını açıb, əlini sakit halda ayağın üstündə gəzdirərək, daban hissəsində dayandırıb fikrə getdi. Onun hərəkətlərini izləyən Ələkbər müəllim nə olduğunu Məşə Sadiq əmidən soruşdu. Buna cavab olaraq Məşə Sadiq cavab verdi: - Heç narahat olma, hər şey yaxşı olacaq. Birdən dabanı bərk dartdı və sonra sakit tərzdə sınıq ayağın üzərində keyli işlədi və yumurtanın sarısından ibarət olan sarğı qoyub sarıdı və dedi: İndi ağrılar yavaş-yavaş azalacaq və rahat yata biləcəksən. Ağrıların kəskin olmasının birinci səbəbi topuğunun çıxıq olması idi. Hansı ki, həkimlər bunu heç duymamışlar. İkincisi isə sınan sümükləri düzgün yığmamışlar, sümüklər əyri düzülüb və sarğının həddindən artıq bərk olmasına görə ayaqda şiş əmələ gəlmiş, qan damarları yaxşı işləmədiyinə görə göyərmiş, ağrılar ona görə də kəskin olmuşdur – deyərək hamını sakitləşdirmişdi.

Ailə üzvləri, xüsusilə Ələkbər əmi ona öz minnətdarlığını bildirmişlər. Ələkbər müəllim yenə də sümüklərin əyri yığılması? – dəhşət, deyib Məşə Sadiq əmiyə keçmişin bir acı xatirəsini danışmışdı: Mən Ağdamda Pedaqoji məktəbdə oxuyurdum. İmtahanları verib qurtarandan sonra Ağdama taxıl üyütməyə gələn qardaşım Fərruxla birlikdə kəndimizə qayırdırdıq. Kəndimizə yaxın olan Muğanlı kəndinin içərisində su arxından keçərkən arabada yatmış olduğumdan yığıldım, sağ qılçam hərəkətdə olan arabanın təkəri arasına düşdü və qılçam sındı. Qardaşım qışqırdı və ağıladı. Kənd sakinləri tez bizi dövrəyə aldılar, un çuvalının birini boşaldıb onun üstündə mənə kəndimizə gətirdilər. Böyük qardaşım, qağa deyə müraciət etdiyim İbrahim sınıqçı gətirdi və qılçama sarıq qoydu. Bir neçə aydan sonra gəzərkən sümüklərin düzgün yığılmamasına görə şikəst oldum və mən bu vəziyyətimlə heç cürə razılaşmayıb başqa bir sınıqçıya göstərilməyimi bildirdim. Qağam İbrahim kənd-kənd gəzib çox əziyyət çəkəndən sonra uzaq bir kənddə sınıqçı olması sorasını öyrənib həmin kəndə getmiş və sınıqçı ilə görüşüb vəziyyəti ona danışmışdı.

Sovet hökuməti təhlükəsini nəzərə alan yaşlı sınıqçı qadın xəstəyə baxmaqdan imtina etmişdi. İbrahim çox xahiş etmiş, atasız oğlandır, köməklik edin – demişdi. Onun atası kim

olub deyən qadına cavab verən İbrahim bildirmişdi ki, Fərəcin oğludur. Bunu eşidən sınıqçı qadın – Fərəc kimdir – olmaya Fərəc lələnin oğludur? İbrahim təsdiq etmişdi. Bunu eşidən qadının – xəstəni gətirin – ifadəsindən sonra İbrahim mənə onun yanına aparmışdı. O, qılçama baxıb dedi: – Oğul, sınıq əyri bitib, qoy beləcə də qalsın, onu təzədən sındırmaq çətin olacaqdır. Mən təkidlə dedim ki, çətin də olsa mən ağrıya dözəcəyəm. Bundan sonra sınıqçı qadın əyri bitmiş sınığı yenidən sındırdı və düzgün birləşdirib bağladı. Qadın İbrahimə dedi: – Ələkbər 3-4 gün mənim nəzarətim altında qalmalıdır. Fərəcin oğlu mənim üçün olduqca əzizdir. Sən arxayın get və 4-5 gündən sonra araba ilə gəlib apararsan. Belə də oldu. Bununla sağaldım və heç bir şikəstlik nişanəsi qalmadı – deyən Ələkbər Məşə Sadiq əmiyə: – Mən əminəm ki, sizin də zəhmət və əziyyətiniz hədəf getməyəcək və mən sağalıb öz işimlə məşğul olacağam. Həqiqətən də sınıqçının əməyi öz bəhrəsini verdi. Ələkbər müəllim tam sağalıb iş fəaliyyətini davam etdirmiş oldu.

Ələkbər müəllimin təşkilatçılığı, ciddiliyi və insanlara qayğı ilə yanaşmaq keyfiyyətləri və onun böyük nüfuz qazanması Rayon Partiya Komitəsi rəhbərliyinin diqqətindən yayınmamış və Ələkbər müəllim bir qədər də geniş əhatəli tədris ocağına – Ağdam Kənd Təsərrüfatı texnikumuna müdir təyin edilmişdi. Müharibədən qələbə ilə qurtaran ölkədə bütün sahələrdə, o cümlədən kənd təsərrüfatı sahəsində də savadlı kadrlara böyük ehtiyac var idi. Müharibə illərində səfərbərliyə alınmış mütəxəssis kadrların yerində az savadlı adamlar işləməli olmuşlar. Hətta kolxoz sədrləri, sovxoz direktorları, baş aqronomlar, zootexniklər və s. içərisində də savadsız kadrlar az olmamışdır. Belə bir şəraitdə Ələkbər müəllimin Kənd Təsərrüfatı Texnikumuna direktor təyin edilməsi heç də təsadüfi deyildi. Onun texnikuma direktor təyin edilməsi anından burada yeni mühit yarandı, tədrisin təşkili və tədrisi gücləndi, nizam-intizam möhkəmləndi. Texnikuma Ağdamdan əlavə Bərdədən, Tərtərdən, Ağcabədidən, Jdanovdan (Beyləqandan), İmişlidən, Füzulidən, Cəbrayıldan, Zəngilan və Qubadlıdan əyani və qiyabi şöbələrə tələbələr qəbul edildi.

Ələkbər müəllim texnikumun əsaslı təmir edilməsini, texnikumun qarakol çəpərinin yaraşlıq hasarla əvəz edilməsini, ərazinin boş hissəsində üzüm bağının salınmasını, bağ yerində qurumuş ağacların kəsilib təmizlənməsini və onların yerində müxtəlif növ meyvə ağaclarının salınmasını təmin etmişdi. Texnikumun bir hissəsində sıra ilə ikitərəfli əkilmiş küknar ağaclarının arası səliqəyə salınaraq oturacaqlar və zibil atmaq üçün qablar qoyulmuşdu. Bağın digər bir hissəsində idman qurğusu yaradılmışdı. Texnikumun həyət qapısından içəri daxil olarkən sağ tərəfdə böyük bir ərazidə güllük salınmış, oturacaqlar qoyulmuş və ortada yaradılmış çarhovuz, fontanlar ən yaxşı mənəvi zövq alma və həm də istirahət düşərgəsinə çevrilmişdi. Bunlardan əlavə texnikumun təcrübə ərazisindən də səmərəli istifadə edilirdi. Həmin sahədə tələbələrə pambıq, taxıl, tərəvəz, bostan məhsullarının əkilməsi, becərilməsi, xəstəliklərdən qorunması və məhsulun nə zaman yığılması qaydaları öyrədilirdi. Tələbələrin bu qaydaların öyrənilməsinə ciddi cəlb edilməsi onların mrağını daha da artırır və bu da mütəxəssislərin savadlı olmasına öz təsirini göstərirdi.

Texnikumda dərslər ali məktəblərdə olduğu kimi qoşa saatla – 90 dəqiqə keçirilirdi. Ələkbər müəllim özü dil-ədəbiyyat müəllimi olmasına baxmayaraq Kənd Təsərrüfatı İnstitutunda da təhsil almışdı. Onda fitri istedad var idi. Bəzən bitkiçilik dərindən təcrübə keçiləndə o maraqlanıb tənəklərin necə doğranması, ona qulluq göstərilməsi barədə suallar verirdi. Cavab onu qane etmədikdə özü bir tənək ağacının 2 və yaxud 3 budağına müxtəlif sort tənək calağı edərdi və bununla da bir tənəkdə bir neçə növ üzüm yetişərdi. O, bu cür calağı ağac və güllərdə də aparmışdı. Ələkbər müəllim bir direktor kimi müəllim və tələbələrin günlərinin səmərəli keçməsi qayğısına da qalırdı. Texnikumda fəaliyyət göstərən kitabxana ilə bərabər müəllimlər otağında gündəlik qəzet və jurnallardan istifadə etmək şəraiti də yaradılmışdı. Yeməxanada keyfiyyətli çay və yeməklərin verilməsi, qış fəslində yataqxana və tədris otaqlarının odunla lazımi dərəcədə təchiz edilməsi məhz direktorun qayğısının nəticəsi idi. O, həm də vaxtaşırı olaraq

yataqxanaya gedərək tələbələrin vəziyyəti ilə yaxından tanış olurdu.

Bir dəfə təxminən saat 2 radələrində təhkim olduğu kənddən texnikuma gəlib həyətdə daxil olarkən bir neçə tələbənin həyətdə dayandığını görə Ələkbər müəllim: – Nə üçün burada dayanmısınız, görünür gecikdiyiniz üçün dərsə buraxmayıblar – deyər onlara müraciət etmişdi. Çünki texnikumda çox ciddi nizam-intizam hökm sürürdü. Əvvəla gələnlər həyət qapısında yoxlanılırdı, kənar adamlar icazə olmadan içəri həyətdə belə buraxılmırdı. Dərsə gecikən tələbələr də tədris binasına buraxılmırdılar ki, dərslərin gedişinə mane olmasınlar. Ona görə də direktor – nə üçün gecikmişsiniz – deyər tələbələrə müraciət edəndə, tələbələr direktora cavab olaraq: – Müəllim, çörək almaq üçün şəhərə getdik, heç ala da bilmədik, ona görə də dərsə gecikdik – demişlər. Ələkbər müəllimin göstərişi ilə növbətçi müəllim həmin tələbələri dərs keçirilən otaqlara aparmışdı.

Müxtəlif rayonlardan olan tələbələrin bu vəziyyətindən narahat olan Ələkbər müəllim öz iş kabinetinə daxil olan kimi şəhər ticarət təşkilatının müdirinə zəng edib təcili olaraq texnikumun həyətinə bir çörək köşkünün qoyulmasını təkidlə xahiş etmişdi. Rayonda böyük hörmət və nüfuza malik olan Ələkbər müəllimin xahişi tezliklə yerinə yetirilmiş və bununla da texnikum tələbələrinin şəhərdə əziyyət çəkib çörək axtarmalarına son qoyulmuşdu. Direktorun bu cəhdi də tələbələrə olan qayğısının növbəti ifadəsi olmuşdu.

1949-1952-ci illərin yay aylarını Qarabağın ən füsunkar təbiəti ilə insanları valeh edən meşəli, dağlı, yamaçlı Turşsuda istirahət etmişdik. 1949-cu ilin yayında Turşsuda istirahət günlərimiz olduqca mənalı keçmişdi. Burada mən, Çingiz, Araz, Bəylər, Mürsəl, Vəli arasında doğma münasibətlər yaranmışdı. Tez-tez biz meşəyə gedirdik. Orada gəzib, əylənib kabab yeyib evə qayıdırdıq. Turşsu yaylağında adı çəkilən sudan əlavə kiçik çayın kənarında bir hovuz və bir təpə üstündə diş suyu, baş suyu və dəmir su da var idi. Diş və baş suyundan qadınlar daha çox istifadə edirdilər. Bununla da diş təmizlənilib, dibi möhkəm olurdu. Baş suyu saçların tökülməsinin qarşısını

almaqla bərabər ona gözəllik verirdi. Dəmir suya gəldikdə o da başqa keyfiyyətlərə malik idi.

Yuxarıda adı çəkilən dostlarla mən birlikdə hər səhər çayın kənarında olan hovuzun yanına gəlib idman etdikdən sonra suyu olduqca soyuq və turş olan hovuzda növbə ilə çimirdik. Bir səhər mən hovuzda olanda bir ağsaqqal kişi atla bizim yanımızdan keçərkən salam verib mənə – üzündə o nə ləkədir – deyə müraciət etdi. Mən cavab verib bildirdim ki, 2 ildir ki, bu ləkə mənim üzümdədir. Həkimlərin yazdığı dərmanlardan istifadə edəndə ləkə yox olur. Dərmandan istifadə etmədikdə ləkə yenidən əmələ gəlir. Həmin atlı mənə dedi ki, dəmir suyu ilə yu, elə et ki, gözünə su dəyməsin. Həm də üzünü dəsmal ilə silmə, qoy özü qurusun. Mən 3-4 dəfə həmin dəmir sudan istifadə etməklə həmin ləkə birdəfəlik yox oldu. Turşsu adı su deyildi. O, təbiətin bəxş etdiyi əvəzsiz nemət, sağlamlıq diyarı idi. Belə mənalı günlər keçirib Turşsuda dincəldiyim günlərin birində texnikumun sürücülərindən biri, olduqca sadə, səmimi, cəsarətli və həm də etibarlı bir insan olan Əvəz Turşsuya bizə gəldi. O, hal-əhval tutandan sonra əmim Ələkbərin həyat yoldaşı Tamara müəlliməyə müraciətlə – mən səhər tezdən gedəcəyəm, nə lazımdırsa deyin. Ancaq müəllim tapşırırdı ki, gələndə Əsgəri gətir, buraxılışla əlaqədar olaraq «Damcı bulağa» gediləcək. Oranı görmək Əsgər üçün də maraqlı olar. Bununla da mən Əvəz ilə birlikdə Ağdama qayıtdım. Artıq hamı toplaşmışdı, bayram əhval-ruhiyyəsi hökm sürürdü. Musiqi səsləri texnikumun həyatını bürümüşdü. Mən müəllim və işçilərlə səmimi görüşdüm. Maşınlara minmək məqamı başlandı. Tələbələr «Sudabekir» markalı maşına, müəllimlərin bir qismi yük maşınlarının kabinəsinə, qalan bir neçəsi isə «Moskviç» maşınlarına əyləşdilər. Sürücü Əvəz «Sudabekir»i idarə etdiyinə görə Ələkbər müəllim ona müraciətlə – Əvəz bəs «Emadin»i kim idarə edəcəkdir – sualına Əvəz – Əsgər idarə edir – cavabını vermişdi. Bundan təəccüblənən direktor Əvəzə – sən nə danışırısan, nazirlikdən gəlib Dövlət İmtahan Komissiyasına sədrlik edən insanların taleyinə biganəliklə yanaşmaq olmaz. Mexanik Süleymanı çağır, maşını o idarə etsin – dedi. Əvəz məsul bir şəxs kimi qəti etirazını bildi-

rib dedi: - O maşının sirrini mən və Əsgər bilirik. Əvvəla həmin maşının tormoz sistemi çox zəifdir, ikincisi isə rulda nazırlıq var. Bir istiqamətə dönmək üçün gərək rulu xeyli əvvəl fırlatmağa başlayasan ki, dönməli yerə çatanda dönmüş ola. Bu vəziyyəti mən Əsgərə öyrətmişəm və ona görə də ona arxayınam – deyib öz fikri üzərində dayandı. Əvəzə tam inanan direktor – əmim – nəhayət mənim maşını idarə etməyimə razılıq verdi.

Bələliklə, mənim idarə etdiyim maşında arxada nazirliyin 2 nümayəndəsi, qabaqda da əmim oturmaqla bizim maşın və bizim ardımızca digər maşınlar yola düşdülər. Maşınlar səliqəli şəkildə Muradbəylini, Qarqar çayını, sonra isə Şıxbabalı kəndini keçib xeyli getdikdən sonra Gülablı kəndi ərazisinə çatdılar. Bu ərazidə eniş, sərt yoxuşlar var idi. Yoxuşların birində sürücü müəllimin təcrübəsizliyindən maşın yoxuşu çıxma bilmədi və mühərrik söndü. Bu vəziyyətlə əlaqədar olaraq başqa sürücülər kimi mən də maşını saxladım. Toplaşib maşını yoxuşdan çıxartdılar. Yolların belə olmasını nəzərə alan Ələkbər müəllim bütün sürücülərə tələsməməyi və maşını ehtiyatla idarə etmələrini tapşırırdı. Mənə isə – oğul, buralar çətinlikdir, qoy maşını Süleyman idarə etsin – deyəndən sonra mən əmimə tərəf əyləşdim və Süleyman biz oturduğumuz maşını idarə etməyə başladı.

Bir qədər getmiş qarşıda bir o qədər də böyük olmayan qayanın yaxınlığından yol sağa döndürdü. Mən o yerə az qalmış Süleymana - tez ol rulu döndərməyə başla – dedim. Ancaq o məni eşitmədi və maşını özü bildiyi kimi idarə etdi. Döngəni vaxtında nəzərə almadı və maşın qayaya dəyib sağ tərəfə aşdı. Əmim tez nazirliyin nümayəndələrinə - bir şey olmadı ki, özünüzü necə hiss edirsiniz – deyib narahatlığını bildirdi. Ona cavab olaraq nümayəndələr – Ələkbər müəllim, narahat olmayın, yaxşı qurtardıq. Tələbə və müəllimlər tez köməyə gəlib maşını düzəltdilər. Əvəz Süleymanı sükan arxasında görüb ona qışqırdı, sən burda nə gəzirsən, sənə kim icazə verdi başqa maşından düşüb və bu maşını idarə etmişən. Əmim Əvəzin bərk qəzəbləndiyini və narahatçılığını görüb dedi – Süleymana mən dedim, o da maşını idarə etdi. Əvəz Ələkbər müəllimə –

axı mən sizə bildirdim ki, maşını mən və Əsgər idarə edə bilir. Siz isə Süleymana etibar etmisiniz, nəticəsi də budur.

Maşını qaydaya saldılar. Maşını yenidən mən idarə etməyə başladım. Mənim maşını ehtiyatla idarə etdiyimi görən nazirlik nümayəndələrindən biri – Ələkbər müəllim, sizin bu cavan sürücünüz maşını ehtiyatla, diqqətlə idarə edirdi. Siz arada bunu nə üçün uzaqlaşdırdınız? – sualına əmim: bu sürücü deyil, mənim oğlumdur, Universitetin Tarix fakültəsində oxuyur – dedi. Nazirlik nümayəndələri – çox yaxşı, maşını da yaxşı idarə edir – dedilər.

Beləliklə, biz dağlar, meşələr qoynunda olan Abdal kəndinin öz təbiət gözəlliyi ilə insanları valeh edən «Damcı bulaq»a gəlib çatdıq. Müəllimlərə və yaşlılara böyük ehtiram səviyyəsində məclis quruldu. Gəncləri texnikumu qurtarmaq münasibətilə Ələkbər müəllim və nazirliyin nümayəndələrindən əlavə təbrik edib işdə uğurlar, can sağlığı deyənlər az olmadı. Musiqinin səsi dağ havası ilə vəhdət təşkil edərək insanlara sevinc gətirirdi. Oxuyub zəngulə vuran xanəndənin səsi meşəyə yayılaraq yığıncaq iştirakçılarına mənəvi zövq bəxş etdi. Rəqs edənlər bir-birini əvəz edirdi. Toplantı iştirakçıları növbə ilə Ələkbər müəllimlə birlikdə yadigar olaraq foto şəkilləri çəkirdilər. Nazirlik nümayəndələrinin və bir neçə tələbənin çıxışlarında müəllim kollektivinə texnikumda yaradılmış yüksək şəraitə görə Ələkbər müəllimə öz minnətdarlıqlarını bildirdilər. Hətta bəzi tələbələr Ələkbər müəllimdən direktorluq qayğısı ilə bərabər, ondan atalıq diqqəti görmüşük və biz tələbələr haqlı olaraq onu ata hesab edirik kimi ifadələrini səsləndirmişlər. Bununla da «Damcı bulaq»a olan həmin tarixi gediş uzun müddət xatirələrdə yaşamış və yaşayır.

1950-ci ildə texnikum direktorları içərisində öz təşkilatçılığı və tədrisin yüksək səviyyədə aparılmasındakı bacarığına görə Bakıda və Moskvada keçirilən qabaqcıllar müşavirələrində Ələkbər müəllim də iştirak etmişdi. Kənd təsərrüfatı nazirliklərində keçirilən toplantıdan istifadə edərək rəhbərlik etdiyi texnikum üçün bir sıra qərarların qəbul edilməsinə nail olmaqla bərabər, həm də Ələkbər müəllim respublika nazirliyindən bir ədəd QAZ-51 markalı maşın da almağa nail ol-

muşdu. Moskvada SSRİ Kənd Təsərrüfatı Nazirliyində isə yenə QAZ-51 markalı maşın və ondan əlavə traktor, yeni tədris və yataqxana korpusu tikilişini layihəyə saldırıb icazəsini almışdı. Ancaq Moskvada nazirlikdən QAZ-51 markalı maşının Yevlax stansiyasına göndərilməsini xahiş etmişdi. Ələkbər müəllim bunu qəsdən etmişdi ki, Respublika Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi texnikuma 2-ci QAZ-51 markalı maşının verilməsinə mane ola bilməsin. Həqiqətən də ikinci maşının Ağdam Kənd Təsərrüfatı Texnikuma verilməsindən xəbər tutan respublika nazirliyi maşının birinin başqa təşkilata verilməsinə cəhd etdisə də Ələkbər müəllim 2-ci maşını bizə Moskva verib – deyərək prinsiplilik göstərmiş və maşınları texnikumda saxlamışdı. Bunun özü o dövrdə böyük hünər idi. Çünki elə kolxozlar, sovxozlar var idi ki, bir ədəd QAZ-51 markalı maşın ala bilmədikləri halda, texnikumun direktoru 2 ədəd maşın almağa nail olmuşdu.

Texnikumun olduqca səmərəli fəaliyyəti artıq, respublika miqyasında tanınmışdı. 1950-ci ilin payızında Çin Xalq Respublikasının yaradılmasının bir illiyi SSRİ-nin hər yerində tən-tənəli şəkildə qeyd edilmişdi. Həmin şənlik ili ilə əlaqədar olaraq qabaqcıl tədris ocağı kimi Ağdamın Kənd Təsərrüfatı Texnikumunda da belə bir yubileyin keçirilməsi qərarı qəbul edilmişdi. Ələkbər müəllim texnikumda bayram şəraiti yaratmış, Çinin və SSRİ-nin dostluğunu, Çinin uğurlarını əks etdirən şəkillərdən ibarət sərgi düzəltmişdi.

Beləliklə, Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin, Mərkəzi Komitə və rayon rəhbərliyi nümayəndələrinin iştirakı ilə sərgiyə tamaşa edib çıxış edənlər sərginin məzmunundan və təşkilindən razı qaldıqlarını dönə-dönə söyləmişlər. Buna görə də Çin nümayəndə heyətinin rəhbəri Ələkbər müəllimə minnətdarlığını bildirib Mao-Ze-Dun medalını onun yaxasına taxmışdı.

Ələkbər müəllimin direktoru olduğu texnikumun kollektivi ayrı-ayrı rayonlarda pambıq toplantısında da fəal iştirak etmişdir. 1949-cu ildə Ağcabədi Rayon Partiya Komitəsinin Birinci katibi Məmmədəli Hacıyev kənd təsərrüfatı nazirinə müraciət edərək rayonun pambıq toplantısına köməklik etmək üçün Ağdam Kənd Təsərrüfatı Texnikumu kollektivinə icazə

verməsinə xahiş etmişdi. M.Hacıyev Ələkbər müəllimin işə məsuliyyətlə yanaşmasına və təşkilatçılığına yaxşı bələd idi. O, Ağdamda Müəllimlər İnstitutunda dil-ədəbiyyat müəllimi işləyəndə həyat yoldaşı Tərnan xanım Ələkbər müəllimin direktor olduğu 1 sayılı məktəbdə müəllimə işləyirdi. M.Hacıyevlə Ələkbər arasında ailəvi dostluq yaranmış olduğu bir vaxtda M.Hacıyev Ağdam Rayon Partiya Komitəsinin 2-ci katibi seçilmiş və burada özünü prinsipial, işgüzar bir kommunist kimi göstərmiş və onun bu keyfiyyətləri nəzərə alınaraq Ağcabədi RPK-nin birinci katibi vəzifəsinə təyin edilmişdi. Ona görə də M.Hacıyev təsadüfi deyildir ki, Ələkbər müəllimə yaxşı bələd idi. Belə şəraitdə M.Hacıyev Ələkbər müəllimə zəng edib nazirlikdən icazə aldığını və ona təcili olaraq köməklik göstərməyi xahiş etmişdi.

O vaxt icazə alıb bir neçə günlüyə Ağdama – evimizə gəlmişdim. Axşam əmim Ələkbərin evə gəldiyini bilən yaxın qonşumuz və həm də ailəvi qohum, dost Mahmud Əlizadə bizə gəldi. Çox söhbətdən sonra əmim Mahmuda və mənə dedi ki, sabah Ağcabədiyə gedəcəyik. Hazırlaşın, tələbəsiniz, ikinizi də aparacağam. Burada bir məqamı xatırlatmaq istəyirəm. M.Hacıyev Ağdamda müəllim işləyərkən onun savadı, mədəniyyəti, insanlara olan rəftarı Ağdam RPK-nin Birinci katibi Y.Yusifovun diqqətindən yayınmamış və M.Hacıyev Ağdam RPK-nin ikinci katibi seçilmişdi. Ağcabədiyə birinci katib məsələsi ortaya çıxanda Y.Yusifovun təkliflə M.Hacıyev həmin vəzifəyə təyin edilmişdi. M.Hacıyev kimi Mahmud Əlizadə də Yusifovun kadrlarından biri olaraq Ağdam RPK-da 3-cü katib işləmiş və Partiya məktəbinə oxumağa göndərilmişdi. Deməli, əminin – hazırlaşın, tələbəsiniz, sizi Ağcabədiyə gəzməyə aparıram – deməsi məhz mənim Universitetdə, Mahmudun Partiya məktəbində oxuduğu dövr idi. Beləliklə, biz texnikumun müəllim və tələbə heyətilə birlikdə Ağcabədinin nəzərdə tutulmuş kəndinə gəldik. Texnikumun kollektivi birinci katib M.Hacıyev başda olmaqla rayonun və kolxozun məsul işçiləri tərəfindən səmimiyyətlə qarşılandı. Əmim və Mahmudla qucaqlaşdıq, öpüşən Hacıyev mənimlə də görüşdü. Tələbə və müəllimlər məktəbin binasında yerləşdirildi. Onlar üçün lazımı

şəraitin yaradılacağı, pambıq yığanlara hər gün əməyinə görə pul veriləcəyi bildirildi. Sonra Hacıyevin göstərişi ilə müəllimlərə qonaqlıq verildi. Biz gecə Ağdama – evə qayıtdıq. Səhəri mən və Mahmud birlikdə Bakıya gəldik. Mahmud Partiya məktəbini qurtardıqdan sonra yenə də partiya işində çalışdı. O, Saatlı RPK-nin birinci katibi işlədiyi 9 il ərzində özünün layiqli və bacarıqlı bir partiya işçisi olduğunu sübut etdi, onun əməyi müxtəlif dövlət ordenlərinə layiq görüldü. O, dəfələrlə Respublika Ali Sovetinin deputatı seçilməklə bərabər, həm də SSRİ Ali Sovetinin deputatı seçilmişdi. Sonralar Mahmud Əlizadə AKP MK-da, Ağdam-Ağcabədi istehsalat idarəsinin rəisi, Bərdə rayon Partiya Komitəsinin birinci katibi kimi məsul vəzifələrdə layiqincə işləmişdir.

1949-cu ildə Ələkbər müəllim üçün də partiya işində çalışmaq şansı yaranmışdı. Həmin ildə Ağcabədi RPK-də ikinci katibin yeri boş olmuşdu. Bu vəziyyətlə əlaqədar olaraq həmin vəzifəyə Ələkbər müəllimin namizədliyi irəli sürülmüş və nəzərdə tutulmuşdu ki, bir neçə aydan sonra Hacıyev Bərdə RPK-nin birinci katibi seçildəndən sonra onun yerinə Ələkbər müəllim Ağcabədi RPK birinci katibi təyin ediləcəkdir. Hələlik Ağcabədi RPK-nin ikinci katibi təsdiq olunması üçün hətta Ələkbər müəllim AKP MK-yə dəvət olunmuş və söhbətdən də keçmişdi. Çox təəssüf ki, Ələkbər müəllim səhvə yol verərək həmin vəzifəyə getməkdən qəti şəkildə imtina etmişdi. Belə bir hərəkətlə əlaqədar olaraq Yusifov bir ildən artıq onu danışdırmamışdı. Görünür, Ələkbər müəllim vəzifəpərəst olmamış, müəllimliyi ən şərəfli peşə hesab edərək öz işini davam etdirmişdi.

Əvvəllərdə olduğu kimi, 1950-1952-ci illərdə də texnikumun kollektivi Ağdamda da pambıq toplantisında fəal iştirak etmişdi. 1951-ci ildə Ağdam rayonunun Tağbəyli kəndini təmsil edən Kaqonoviç kolxozu rayonda geri qalan kolxozlardan olmuşdu. Rayon Partiya Komitəsi rəhbərliyi Ələkbər müəllimi ora təhkim etmiş və təsərrüfatda dönüş yaradılması tapşırığını vermişdi. Ələkbər müəllim kəndə olan diqqətini artırmış, kolxoz İdarə Heyətinin sədri Rəhimə və kolxoz partiya təşkilatı katibinə möhkəm işləmək və pambıq planının

yerinə yetirilməsinə nail olmağı bildirmişdi. Bu vəziyyətlə əlaqədar olaraq kolxozda bütün qüvvələr səfərbər edilmiş və hər gün hər bir təsərrüfat briqadınınin məlumatı dinlənilmiş, çatışmazlığı aradan qaldırmaq üçün lazımi tədbirlər görülmüşdü. Bu göstərilənlərlə bərabər, Ələkbər müəllim həm də kolxoza yığımnda kömək etmək məqsədilə texnikum kollektivinin həmin kəndə gətirilib məktəb binasında yerləşdirilməsini təmin etmişdir.

Mən həmin ildə texnikumda tarix müəllimi işlədiyimdən kolxozda pambıq yığımında iştirak edənlərdən biri olmuşdum. Kolxozda müəllim və tələbələr üçün yaxşı şərait yaradılmışdı. Tələbə oğlanlar məktəbin birinci mərtəbəsində, müəllimlər ikinci mərtəbədə, müəllimə və tələbə qızlar üçüncü mərtəbədə yaşayırdılar.

Ələkbər müəllimin göstərişi ilə tələbələrin yataqxanada istifadə etdikləri çarpayı və yataq dəstlərinin kolxoza gətirilməsi təmin edilmişdi. Bu da onların yaşayış şəraitinə müsbət təsir göstərmişdi. Deməli, tələbələr pambıq yığımından sonra rahat istirahət edib yata bilməmişlər. Həmçinin texnikumun yeməxanası burada yüksək səviyyədə müəllim və tələbələrə xidmət göstərmişdi. Hər gün səhər tezdən yeməxana işçisi texnikumun maşını ilə təzə və bol ərzaq məhsulları gətirdiyindən bu cəhətdən heç bir ləngimə, gecikmə halları olmamışdır. Tələbələr öz müəllimlərinin nəzarəti altında müxtəlif briqadaların sahələrində pambıq toplamışlar. Hər bir kəsin yığdığı məhsul çəkilib miqdarı müəllim və briqadir tərəfindən qeyd edilmiş və sonra axşam məktəbin binasında hər kəsə düşəcək pul miqdarı hesablanıb tələbələrə verilmişdi. Elə tələbə var idi ki, gündə 90, 100, 130 kq pambıq yığırdı. Belə tələbələrin fəaliyyəti texnikumun özündə olduğu kimi, kənd də işini davam etdirən texnikum qəzetinin nömrələrində işıqlandırılırdı. Geridə qalan, pambıq yığımında zəif iştirak edən tələbələrin karikaturaları çəkilib göstərilirdi, qabaqcıllar təriflənirdi. Bir sözlə, canlı, maraqlı və ciddi yanaşma məhsulun vaxtında toplanmasında öz müsbət rolunu oynamışdı. Tələbələrə lazım olduqda müəyyən müddətə icazə də verilirdi. Həmçinin də müəllimlərə növbə-növbə həftədə bir dəfə icazə verilirdi. Bir

sözlə Ələkbər müəllimin səyi nəticəsində texnikum kollektivi üçün əlverişli, həm də həvəsləndirici şərait yaranmışdı. Beləliklə, texnikum kollektivinin və kənd əməkçilərinin böyük bir vətənpərvərliklə çalışmaları nəticəsi olaraq kolxoz plan tapşırıqlarını vaxtından əvvəl artıqlaması ilə yerinə yetirmişdi.

Ona görə də texnikum kollektivinin əməyi kolxoz rəhbərliyi və həm də Rayon Partiya Komitəsi rəhbərliyi tərəfindən yüksək qiymətləndirilmişdi. Bundan sonra yenə də texnikum kollektivinin fəaliyyətində tədris günləri başlanmış oldu. Ancaq tədrisin yüksək səviyyədə davam etdirildiyi bir gündə Ələkbər müəllim yenə də təhkim olduğu kənddən qayıdarkən bir neçə tələbənin dərstdə deyil, həyətdə dayandıklarını görüb təəccüblə tələbələrə – nə üçün dərsə gecikmisiniz – deyən Ələkbər müəllimə tələbələr – müəllim gəldik çörək almağa, satıcı bildirdi ki, çörək qurtarıb. Biz məcbur olub şəhərə getdik və ona görə də dərsə gecikdik. Tələbələr dərsə buraxdırıb satıcını kabinetinə çağırtdıran direktor nə üçün tələbələrə çörək çatmayıb, çörəyi kənar adama, kimə satmışan, mənə düzünü deməsən sizi buradan qovacağam – deyən Ələkbər müəllimin ifadəsinə cavab olaraq satıcı müəllimlərdən bir neçəsinin adını çəkib bildirmişdi ki, onlar çörəyi bir qədər çox aldıkları üçün tələbələrə çörək çatmamışdı. Satıcıya axırıncı dəfə olsun – deyən Ələkbər müəllim adı çəkilən müəllimləri kabinetə çağırtdırıb məzəmmət eləmişdi. Çox təəssüf ki, 1952-ci ilin fevralında bir neçə müəllim – o cümlədən dərs hissə müdiri Əyyub Əhmədov, fizika müəllimi Dəmir Hacıyev, qiyabi şöbə müdiri Vəli Səfərov yenidən öz hərəkətlərini təkrar etmişlər. Yəni hər üçü satıcıdan lazımi miqdarda çörək almışlar. Ona görə də çörək ala bilməyən tələbələr yenə dərsə gecikmişlər. Tələbələrə yenidən gecikmiş görən Ələkbər müəllim satıcını çağırtdırıb - nə üçün bir neçə tələbə yenə çörəksiz qalıb – sorğusuna cavab olaraq yenə də həmin müəllimlərin adını çəkmişdir. Müəllimlərin tələbələrin taleyinə belə yanaşması və qoyulan qaydanın əleyhinə getməsi Ələkbər müəllimin daha sərt tədbir görməsi ilə nəticələnmişdi. Belə ki, satıcı ilə müəllimlər otağına daxil olan direktor həmin müəllimləri tənqid etdikdən sonra – aldığımız çörəyi qoyun stolun üstünə –

demiş və həmin çörəklər yenidən çörək köşkünə qaytarılıb tələbələrə satılmışdı. Müəllimlərə isə axırıncı xəbərdarlıq edilmiş, satıcı isə işdən kənarlaşdırılmışdı.

Bu hadisədən sonra müəllimlərin bəziləri Ələkbər müəllimdən narazı qalmışlar. O cəhətdən Vəli müəllimin tutduğu mövqə vicdansızlıq olmuşdu. Belə ki, Vəli vaxtilə işsiz qalan bir adam idi. Ələkbər müəllimdən dəfələrlə xahiş etmişdi ki, məni işə götürün, uşaqlarım korluq çəkir. Ələkbər müəllim işdə ciddi olsa da təbiətə ürəyi yumşaq, kinsiz və xoşxasiyyət bir adam olmuşdu. Vəlinin dəfələrlə olan xahişini nəzərə alan Ələkbər müəllim onun tarix müəllimi vəzifəsinə qəbul olunması haqqında vaxtilə Ağdam RPK-nin birinci katibi, Sosialist Əməyi Qəhrəmanı, Azərbaycan Ali Sovetinin deputatı Məmməd Orucova müraciət etmişdi. M.Orucov Ələkbər müəllimin xahişinə cavab olaraq – Vəli müəllim yaxşı adam deyil, belə adamı işə götürüb başına bəla açma – deyərək icazə verməmişdi. Bir müddət keçəndən sonra Ələkbər müəllim M.Orucovdan Vəlinin işə götürülməsinə icazə verməsini yenidən xahiş etmişdi. M.Orucov Ələkbər müəllimin xahişinə – mən razı deyiləm, özün bilərsən demişdi. Belə çətinliklə onun tarix müəllimi olmaqla bərabər, həm də qiyabi şöbənin müdiri təyin edilməsini təmin edən Ələkbər müəllimin köməkliliyini və insanlığını tezliklə unutdu. Az sonra isə Ələkbər müəllimin əleyhinə olan insanların başçısı oldu. Bununla da həyat M.Orucovun haqlı olduğunu sübut etdi. Həmin adamlar Ələkbər müəllim haqqında saxtılığa əl ataraq fasiləsiz olaraq imzasız məktublar yazdılar. Yaradılmış yoxlama komissiyası həmin adamların təsiri altında yoxlamada saxtılığa yuvarlandılar.

Belə şəraitdə rayon prokuroru tələsikliyə yol verərək 1953-cü ilin əvvəllərində Ələkbər müəllimin haqqında həbs cəza tədbiri gördü. Qeyri-qanuni hərəkət 1953-cü ilin avqustunda keçirilən məhkəmə gedişində təkrar edildi və onun haqqında vəzifədən istifadə etmək qərarı qəbul edildi. Ədalətsizliyə, böhtanlara dözə bilməyən və həm də belə bir əsassız qərarla heç cür razılaşmayan Ələkbər müəllim Respublika Ali məhkəməsinə ərizə ilə müraciət etdi. Ali məhkəmə bütün sənədləri diqqətlə araşdırdıqdan sonra Ələkbər müəllimi günah-

sız hesab edib ona bəraət qazandırmış oldu. Bəraət almasına baxmayaraq o, köhnə iş yerinə qayıtmadı və başqa təşkilatlarda çalışdı. 1962-ci ildə isə Ələkbər müəllim Bakıya köçmüş və burada bir kommunist kimi müxtəlif yerlərdə işləmişdir. Son dərəcə sadə, mehriban və prinsipial bir insan olan Ələkbər müəllim 1973-cü ilin sentyabrında vəfat etmişdi. Ələkbər müəllim doğma kəndi olan Kəbirlidə torpağa tapşırılmışdı. Onun vaxtsiz vəfatı nəinki yaxın qohumları üçün, eləcə də el üçün, onu yaxından tanıyanlar üçün ağır itgi olmuşdur. Yas mağarı 40 gün Ağdamdan, Ağcabədidən, Bakıdan, Füzulidən, Jdanovdan, İmişlidən gələnlərlə dolub-boşalmışdı. Çünki həmin rayonlardan Ələkbər müəllimin qaygısı ilə təhsil alanların sayı az olmamışdır. Kənd sakinlərinin böyük bir nəslinin savadlı olmasında onun misilsiz xidməti olmuşdu. Ona görə də Ələkbər müəllimin dəfnində iştirak edən və ürək sözləri ilə çıxış edənlər onun insanlığından, qayğıkeşliyindən, mərdliyindən, savadlı bir ziyalı olmasından danışıb «Qəbri nurla dolsun, allah rəhmət eləsin» demişlər. Kəbirli qəbiristanlığında ilk dəfə olaraq ona qiymətli daşdan abidə qoyulmuşdu. Daş üzərində həkk olunmuş şəkil sanki insanları birliyə, şərəfli həyata səsləyir. Hal-hazırda da qəbiristanlığa gedənlər onu ziyarət etmədən oranı tərk etmirlər. Deməli, Ələkbər müəllimin xatirəsini, yaşatmaq amalı bu gün də yaşayır.

Mən 1941-ci ildən etibarən əmim Ələkbər müəllimin direktor işlədiyi şəhər 1 saylı məktəbdə təhsilimi davam etdirməyə başladım. Tələbələrin və müəllimlərin çoxu bilmirdi ki, mən direktorun qardaşı oğluyam. Dərslərimə ciddi yanaşırdım, dərsdən qalmaq və yaxud gecikmək hallarına yol verməməklə bərabər nizam-intizamın qorunmasına həmişə riayət etmişdim.

1941-ci ilin sentyabr ayının bazar günlərindən biri idi. Həyətdə gəzirdim, bir də gördüm ki, məktəbdə təsərrüfat işlərinə baxan Məhəbbət bizə gəldi. Sadəcə olaraq ona «Möhü» deyərək müraciət edirdik. O, olduqca mədəni, etibarlı, sədaqətli bir insan idi. Onun böyük qardaşı Məmməd əmimlə bir oxumuşdular, aralarında səmimiyyət var idi. Məmməd orduya çağırılıb yola düşəndə əmimlə qucaqlaşib vidalaşanda demişdi:

- Ələkbər, mən gedirəm, qoca atamı, anamı və üç qardaşımı sənə tapşırıram. Əmim həqiqətən də o ailənin dayacağı olmuşdu. Həmin ailə bizimlə qonşu olduğuna görə əmim qocalara vaxtaşırı baş çəkib vəziyyətləri ilə maraqlanır və lazımı köməkliyi edirdi. Möhünü məktəbdə işə götürməklə bərabər, qardaşların hər üçünü məktəbin nəzdində fəaliyyət göstərən internata qəbul etdirmişdi.

Möhü ailəyə yaxın, etibarlı bir adam kimi həyəətə daxil olarkən yanında bir oğlan uşağı və iki baş quzunu görüb təəccüblə – bu uşaq kimdir, quzular kimindir – deyə soruşdum. Möhü – tanımadın – Mələk mamanın oğlu Ramizdir, gəlmişdi məktəbə, Ələkbər müəllim qucaqlayıb öpdü və dayın qurban sənə nə alım – deyəndə Ramiz – dayı quzu istəyirəm – dedi. Biz birlikdə bazara gəldik, qara rəngli quzunu Ramizə, bu boz quzunu da sənə aldı – deyə Möhü sözünü tamamladı. Bununla da həmin andan mama dediyim Mələk xanımın, əmi dediyim Yusif müəllimin ailə üzvlərindən şəxsən tanış olduğum ilk insan onların oğlan övladı Ramiz olmuşdur. Bununla da mənim üçün olduqca qiymətli, yaddaşlardan silinməz, bəxtəvər günlərimin təməli qoyulmuş oldu. Mən tez nənəmi – atamın anası Tutu xanımı səslədim. O, evdən çıxıb - nə istəyirsən – sözünə cavab olaraq dedim – nənə gör kim gəlib bizə – deyə Ramizi göstərərək - Mələk mamamın oğludur – dedim. Nənə tez Ramizə yaxınlaşıb qucaqlayıb öpdü, nənən qurban necəsən, maman, papan, qızlar necədir – deyə onu sorğu-suala tutandan sonra evə apardı. Xeyli söhbət etdik, çay içib xörək yedik və elə bu anda əmim və həyat yoldaşı Tamara gəldilər. Onlar da Ramizlə səmimi görüşəndən sonra əmim Ramizgilə zəng edib Mələk mamaya bildirdi ki, uşaq bizdədir, onun ləngiməyindən narahat olma, Əsgərlə gələcək.

Nəhayət, mən Ramizlə birlikdə onlara gəldik, qapını döydük, bir qız qapını açıb – xoş gəlmisiniz – deyib məni mehribanlıqla qarşılayıb – keçin içəri – dedi. Səsə gələn Mələk xanım mənim boynumu qucaqlayıb öpdü və nənən, bacın (Tamaraya bacı deyirdim) necədirlər – deyib – mənə oturmağı təklif etdi. Qızları – o cümlədən həmişə özünə böyük övlad hesab etdiyi 14 yaşlı xalası qızı Məhbubəni, 12 yaşlı böyük qızı

Klaranı və 10 yaşlı Tamaranı mənə təqdim etdi. Yeni bir mühitin təsiri altında utandığımдан bilmirdim nə edim. Mənə çay gətirdilər, ənənəvi suallar başlandı – neçənci sinifdə, hansı məktəbdə, necə oxuyursan. Sualların çoxunu Məhbubə verirdi. Bir qədər sonra Mələk mama söhbətə qarışaraq – uşağa az sual verin, görmürsünüz necə utanır. Mən bir qədər fikirləşib çıxış yolunu getməkdə görüb – mama, icazə verin mən gedim – dedim. Mələk mama – yaxşı, get, ancaq tez-tez gəl, bura öz evinizdir, Ramiz də təkdir – dedi. Mən xudafizləşib evdən çıxdım. Bununla da Ağdam şəhər Partiya Komitəsinin birinci katibinin ailə üzvləri ilə ilk tanışlıq və ora ilk gediş belə başa çatdı. Həmin andan başlayaraq onlara gedişim fasiləsiz olaraq davam etdi. Onu da xatırlatmaq lazımdır ki, katibin evinə ancaq bizim ailə üzvləri gedirdi. Həmin ailə üzvlərinin isə gəldiyi yer ancaq bizim ev olmuşdu.

Bununla da 1941-ci ilin payızından başlayaraq iki ailə arasındakı münasibətlər gündən-günə daha da yaxınlaşaraq sanki bir ailə olması dərəcəsinə çatmış oldu. Beləliklə, bir ailə üzvləri kimi münasibətlərin inkişafı, mənim tez-tez ora gəlməyim bizi doğmalaşdırmaqla bərabər, həm də mənimlə 2-ci qız olan Tamara arasında (ona ailədə Toma deyilirdi) ünsiyyət, bir-birimizə diqqət getdikcə artmağa başladı. Hətta mən onlara gələndə çay gətirmək, meyvə qoymaqla göstərdiyi qayğı halları da ikimizin arasında yaranan yaxınlıq münasibətlərini gündən-günə artırdı. Bu vəziyyət Tomanın anası Mələk xanımın və mənə ana kimi əziz olan əmimin həyat yoldaşı Tamara xanımın da diqqətindən yayınmamışdı. Bunu eyni zamanda Məhbubə və Klara da hiss etmişdilər. Hətta mən ora gələndə onlar Tomaya müraciətlə – Əsgər gəlib, çay gətir – deyə zarafat da edirdilər.

Bu mehribanlığın, doğmalığın inkişafını görən Tamara xanım bir gün açıq şəkildə Mələk xanıma demişdir: – Əsgərlə Tomanın münasibətlərindən aqlın nə kəsir. Əsgərin 12, Tomanın 10 yaş olmasına baxmayaraq bu iki uşaq arasında bir-birinə səmimi münasibət yaranıb. Mələk xanım Tamaraya cavab olaraq – neynək, hələ uşaqdırlar. Belə cavab alan Tamara xanım – Mələk, sən bilirsənmi ki, İmran (Mələk xanımın qar-

daşı) Əsgərə həmişə yeznə deyirdi. Qardaşı haqqında gözlənilməz həmin ifadəni eşidən Mələk qəhərlənmiş halda – sən nə danışırısan Tamara. Bir halda ki, qardaşım o ifadəni işlədib, qoy Toma Əsgərin olsun – demişdi. Bunu eşidən Tamara – sözümlər sözdür, bundan dönən köpək qızıdır – deməsinə cavab verən Mələk – bəli, sözündən dönən köpək qızıdır, vəssalam. İki qadının bu söhbətini Məhbubə və Klara eşitmişdi. Toma isə dərstdə olduğu üçün bundan xəbərsiz olmuşdu. Lakin o evə gələn kimi Məhbubə və Klara əhvalatı ona söyləmişlər. Tomanın bu xəbərdən rəngi qızarmış və utancaq halda o biri otağa keçmişdir. Bu əhvalatı Tamara gecə evdə əmimə danışanda yanlarında olan nənəm – ay bala, səni xoşbəxt olasan, allah çox-çox xeyir versin, qoşa qarıslar – deyib Tamaranı və əmimi öpmüşdü. Gecə yatanda nənəm mənə – Əsgər, maman gələndə özünü yaxşı apar, yersiz hərəkətlərə yol vermə – deyərək mənə öyüd-nəsihət vermişdi. Mən nənənin bu sözlərindən təəccüblənib – nənə, nə olub ki, mənə belə sözlər dediniz. Heç bala, dediyimə əməl et, yat, yuxun şirin olsun – deyib sözünü tamamlamışdı. Belə halda mən heç nə soruşmayıb yatdım.

Əhvalatdan xəbərsiz bir insan kimi bir neçə gündən sonra mənə gələndə, mənə həmişəki kimi mehribanlıqla qarşıladılar. Oturub xeyli söhbət edəndən sonra Məhbubəyə astaca – Toma hanı? – deyərək müraciət etdikdə, o, utanır – deyərək cavab verdi. Mən onun nədən utandığını soruşanda Məhbubə dedi: – Bəyəm sənin xəbərini yoxdur, xalamla bibim (xala Mələyə, bibi Tamaraya deyirdi) bir-birinə söz verib Toma Əsgərin olacaq andı içdiklərini təfəsilatı ilə mənə danışdı. Mən qəlbən hədsiz dərəcədə sevindim və utandığımdan tez durub evimizə qayıtdım. Bu söhbətdən sonra mənə onlara getməyim azalsa da, ancaq onlara getməyim üçün bir məqamın olmasını səbirsizliklə gözləyirdim. Məqam olduqda dərin düşüncələr və sevinclə Tomanı görmək arzusu ilə onlara gedirdim. Görüşlər tədricən öz axarına düşürdü. O da anası və bacıları ilə bizə gəlirdi. Apardığımız söhbətlərdə əsas mövzu dərslərdən olardı. Mənim üçün çətin dərslər rus dili idi və söhbətlərimizdə bunu etiraf edib bildirmişdim. Bunu eşidən Məhbubə – kitab-dəftərini

götür gəl bizə, Toma ilə hazırlaş. Toma Ağdamda 2 saylı rus məktəbində əla qiymətlərlə oxuyurdu. Bu təklif mənim üçün göydən düşmə oldu və bundan sonra Toma rus dili dərslərini hazırlamaqda mənə köməklik etməyə başladı. Bu məqamın özü də hər ikimiz üçün ürəkdən olan bir iş oldu. Bu, aramızda olan ünsiyyətin, bir-birimizə olan qayğının daha da artmasına səbəb olmaqla bərabər, həm də şirin söhbətlər aparmaq anlarını bir qədər də artırmış oldu. Münasibətlərin belə axarı Tomanın kinoya-teatra və hətta ən yaxın rəfiqəsigilə mənəimlə getmək hallarına da öz təsirini göstərdi.

Aramızdakı münasibətlərin belə şirin dövründə bir hadisə Tomanın mənəimlə bir ildən artıq kəsulu qalması ilə nəticələndi, hətta rus dilini də mənə öyrətmədi. Bunun səbəbi kiçik bir əhvalat oldu. Mühəribə dövrü hərbi xəstəxanada yaralılara konsertlər verilməsi bir ənənəyə çevrilmişdi. 1942-ci ilin yaz axşamlarının birində növbəti dəfə də tələbələrin konserti planlaşdırılmışdı. Geniş proqram hazırlanmışdı. Proqramda muğamat, xalq mahnılarını ifa etmək, müəyyən tamaşalardan səhnəciklər göstərmək və Klaranın, Rayanın, Tomanın, Cülettanın birlikdə milli rus rəqsini oynamaları da var idi. Şübhəsiz Klara və Toma bura mənəimlə gəlmişdilər. Hətta biz evdən çıxanda mama – Əsgər, qızların getməsinə sənə arxayın olub icazə verirəm – demişdi.

Belə şəraitdə onların çıxışlarına bir neçə nömrə qalmış Klara mənə dedi ki, musiqçilərə de ki, çalmasınlar. Klara bildirdi ki, musiqçilər mənim tələbə dostlarımdır və ona görə də onların mənim sözümə əməl edəcəklərinə əmin idi. Mənim – nə üçün sualıma cavab verən Klara – mən belə istəyirəm, vəssalam, dediyimi yerinə yetir. Bundan sonra mən musiqçi tələbə dostlarım olan – Aqil, Elman, Səyyah və Telmana dedim ki, yığışın gedək. Onlar mənim sözümdən sonra musiqi alətlərini yığışdırdılar və oradan çıxıb evə qayıtdıq. Evə gələn kimi ağlamağa başlayan Tomanı görən anası – ay bala, nə olub, nə üçün ağlayırsan – sorğusuna cavab olaraq dedi ki, Əsgər konserti pozdu. Mama isə qızına cavab olaraq – pozdu-pozdu, nə olsun. Anasının bu cavabından daha da qəzəblənib pərt olan Toma o biri otağa keçdi.

- Əsgər, doğrudanmı konserti pozdun deyən mamanın sualına yarı günahkar kimi başımı aşağı salıb susdum. Onun sualına isə Məhbubə cavab verib dedi ki, xala, Əsgərdə günah olmadı, Klara dedi və o da onun sözünü yerinə yetirdi. Bununla da göstərilən bu an Tomanın məndən inciməsilə nəticələndi. Baxmayaraq ki, Klara və xüsusilə də Məhbubə Əsgərin heç bir günahı olmadığını Tomaya dəfələrlə demiş olsalar da, inciklik bir müddət davam etmişdi. Beləliklə konsertin pozulması mənə mənəvi cəhətdən çox ağır başa gəldi.

Xoşagəlməz hadisədən bir ilə yaxın vaxt keçmişdi. 1943-cü ilin mart – Bahar bayramı idi. Toma həmişə olduğu kimi növbəti ildə də bizə gəlib birinci növbədə nənə ilə görüşmüşdü. Tomanı sevincdən göz yaşları ilə qucaqlayıb öpən nənə – sənə qurban olum, nənənin yanına sən hər gün gəl, evimizin yarasığısan, yanan çırağısan – deyib yenidən tomanı bir neçə dəfə öpmüşdü. Sonra durub pəncərənin qabağında vazada qoyduğu heyva, armud, qızıl əhmədi almanı və rənglənmiş bir neçə yumurtanı Tomaya verərək – bu kiçik sovqat sənə nənənin bayram payıdır. Bayramda bütün küsülülər barışır, mənim balam, əziz gündə küsülü qalmaq olmaz, onun özü günahdır, lənət şeytana, gəl mənim xətrimə barış – deyən nənə Toma ilə mənə qucaqlamışdı. Bundan sonra Toma utana-utana – baş üstə nənə, barışdıq – deyə cavab verdi. Bununla da nəhayət əzablı, cansız küsülülük günlərinə son qoyulmuşdu. Tez-tez görüşlər və rus dili dərslərini öyrənmək ənənəsi yenidən davam etdirilmişdi. Bundan sonra bizim münasibətlərimizdə yeni bir mərhələ, bir-birimiz üçün darıxma mərhələsi və nəhayət saf, ulvi məhəbbət başlanmışdı.

Müharibə dövrünün acı xatirələrindən biri 1939-1945-ci illər ərzində yay aylarında Şuşaya getmək deyil, Ağdamda qalmaq olmuşdu. Ağdamda qaldığıma görə mən doğmalarımla görüşmək üçün bir neçə günlüyə Kəbirli kəndinə gedirdim və orada hədsiz dərəcədə isti olan havalarda çayda çimdiyimdən qızdırma xəstəliyi tutaraq Ağdama qayıdıb müalicə olunurdum. Kəskin titrətmə və sonra da sal qızdırma bir neçə ay çəkirdi. Arıqlayıb zəifləmişdim, dərəcə gedirdim, ancaq titrətmə tutub sal qızdırmaya keçəndə tələbə yoldaşlarım halsız

vəziyyətdə mənə evimə gətirirdilər. Həkimlərin etdikləri fasiləsiz müalicələr də bir nəticə vermirdi. Bununla da əzablı və uzun sürən xəstəlikdən qurtara bilmirdim.

Bir gün axşam tərəfi Möhü bizə gəldi. Çay içib, çörək yedi, xeyli söhbətdən sonra nənəm Möhüyə müraciətlə – ay bala, çox sağ ol, gəlib Əsgərə baş çəkdim, anangilə məndən salam de. Sözü bitirən nənəyə Möhü – bu gecə sizdə qalacam, anama demişəm, Əsgəri müalicə edəcəm – dedi. Nənə bunun cavabında – ay bala, bu qədər həkimlər müalicə edirlər, heç bir nəticəsi yoxdur, sən nə edəcəksən? Möhü nənəyə cavab verib – mən sizə söz verirəm, Əsgəri sağaldacam, ancaq sizin əliniz cibinizdə olsun – deyib gülümsədi. Sonra Möhü nənəyə dedi ki, bir yumurta gətirin və onu qaynadın. Nənə buna etiraz əlaməti olaraq – qızdırmalı adama qaynanmış yumurta vermək olmaz – dedi. Möhü qəti şəkildə nənəyə – sizin işiniz olmasın, yumurtanı hazırlayın deyəndən sonra nənə durub bir yumurtanı qaynadıb Möhüyə verdi. O, əllərini sabunla təmiz yuyandan sonra bir iynə də verin – deyib yumurtanı təmiz soydu və onu iynə ilə deşik-deşik etdi. Sonra həmin yumurtanı bir çay stəkanına qoydu və sonra cibindən kiçik bir şüşə çıxarıb içində 200 qram çox güclü tut arağını həmin stəkana töküüb ağzını örtükdən sonra otağın pəncərəsinin qabağına qoydu. Yuxum yox idi, həddən artıq zəiflik də ona təsir göstərirdi. Bu halı nəzərə alıb, bir nağıl danışmasını Möhüdən xahiş etdim və mən onun söhbətinin təsiri altında yuxuya getdim.

Möhü sübh tezdən mənə – dur geyin – dedi və mən geyindim, biz həyəətə çıxdıq. Bulaqda əl-üzümü yuyub pilləkəndə halsız halda daşın üstündə oturdum. Möhü stəkanı evdən gətirib ağzını açanda tut arağının iyi mənə iyərəndirdiyindən dedim – ay Möhü, bilirsən ki, bu günə qədər dilimə heç pivə də dəyməyib. Onu içmək bir tərəfə, onun iynə dözə bilmirəm. Möhü ciddi şəkildə dedi ki, bəs həmişə deyirdin ki, zəhər də olsa içərəm, təki sağalım. İndi hazırladığım zəhər deyil, qaynanmış yumurta və araqdır, iç, birdəfəlik canın qurtarsın. Toma da gəlib səni bu vəziyyətdə görür və evlərinə qanı qara qayıdır. Odur ki, bu vəziyyətə son qoymaq üçün sən yumurtanı yeyib, arağı da içməlisən. Vəssalam deyib yumurtanı nəlbəkiyə

qoyub ye dedi. Araq içindən çıxarılan və dəlmə-deşik olunan yumurtanı mənə uzadanda dəhşətə gəldim, bədənim titrədi və yox, yeyə bilmərəm dedikdə Möhü əmr formasında ye deyib, burnumu tutdu və yumurtanı mənə yedirdi. Buna afərin deyib araq dolu stəkanı mənə uzadaraq – qadanı alım, bunu da iç vəssalam, birdəfəlik xəstəlik səndən qurtarsın. Yenə də burnumu tutaraq arağı mənə içirdi. Sonra da sağ ol deyib məni öpdü. Bağırsaqlarım yandı, başım gicəlləndi. Məni evə apar deyəndən sonra Möhü mənim qolumdan tutub otağa aparıb çarpayığa uzandırdı. Ay Möhü uçuram – dedim. O isə mənə bildirdi ki, çalış böyrü üstə uzan və yuxuya get. Bununla da mən yuxuya gedib bir neçə saatdan sonra ayıldım və acımışam sözümlə təəccüb edən nənəm – bu saat, nənə qurban, tək sən yemək istə – dedi. Həqiqətən də xəstə olduğum aylarda demək olar ki, könüllü sürətdə mən heç nə yemirdim, yediyim duzlanmış zoğal və böyürtkan olardı. Ona görə də yemək istəyirəm deməyim nənəmi və Möhünü olduqca sevindirmişdi. Yemək istədiyimi deməklə bərabər, həm də çox bərk tərlədiyimi bildirdim və tez bir anda paltarımı dəyişib yeməyə başladım. Möhü mənə dedi ki, saatdan xəbərin var, saat 12-dir. Halbuki bu vaxtlar sən titrədiydin, indi isə o hal ləğv olunub – deyərək sevinc içərisində güldü. Bundan az keçmiş mən yenidən yuxuya getdim və saat 5 radələrində oyandım. Möhü yenə də saatı soruşub dedi ki, ay Əsgər, artıq qızdırma vaxtı qurtarıb, üzünü nənəyə tutub – ay nənə, bu da mənim həkimliyim. Möhü bu sözləri deyib hər ikimizi qucaqlayıb öpdü.

Şadyana əyləşib çay içirdik, qapı döyüldü və qapını açan Möhü birdən uca səslə – Toma, muştuluğumu ver, Əsgəri salmışam – dedi. Otağa daxil olan Toma utancaq halda salam verib nənəmlə qucaqlaşib-öpüşdülər. Sonra Möhü sözlərini yenə də təkrar etdi. Toma ona cavab verib – arxayın ol, muştuluğa görə sizə mütləq hədiyyə alacağam – dedi. Bundan sonra mənə bir neçə il ərzində olduqca ağır əziyyət verən titrətmə – qızdırma xəstəliyinə həqiqətən də Möhünün əməyinin nəticəsi olaraq son qoyuldu. Həmin andan sonra uzunmüddətli yaşayış dövrümdə titrətmə-qızdırma xəstəliyinin nə olduğunu bilmədim. Əhsən Möhünün ustalıqına, qayğıkeşliyinə. Möhü

tək bu işinə görə deyil, ümumiyyətlə, əmimin əməyini həyatı boyu itirməyib sadıq qaldığına görə həmişə bizim üçün doğma, əziz bir insan olmuşdur.

Bundan sonra mən vaxtaşırı olaraq bütün ədəb qaydalarına riayət etməklə, Toma ilə münasibətlərin artıq doğmalaşması bir dövründə bəşəriyyətin böyük həsrətlə yaşadığı an gəlib çatdı. Sovet xalqının alman faşizmi üzərindəki tarixi qələbəsi təmin edilmiş oldu. Müharibənin qələbə ilə başa çatması şad xəbərini sübh tezdən bizə Klara gəlib xəbər vermişdi. Böyük sevincə evə daxil olan Klara həyəcanlı halda, hanı dayım – deyib yataq otağına keçib – dayı, muştuluğumu ver, müharibə qələbə ilə başa çatmışdır. Bundan sonra evdə, eləcə də bütün insanların qəlbində, ürəyində olan sevincin həddini duymaq o qədər də çətin olmamışdır. Bununla da hər yerdə bayram əhval-ruhiyyəsi yaşanmışdır. Müharibədən sonra lazımı yerlərdə istirahət etməyə gedən hər bir sovet ailəsi kimi biz də Şuşaya getməli olmuşduq. «DOÇ» markalı maşında Tomanın anası, bacıları, özü və qardaşı, bizim ailədən isə Tamara bacım, mən bir ailə üzvü kimi birlikdə Ağdamdan Şuşaya yola düşdük.

Maşın Ağdamla Şuşa arasında olan «Xan bağı»ndakı bulağa gəlib çatdı. Hamımız maşından düşüb bulağın üstünə gəldik. Toma boğazı ağrıdığı və yüksək hərərəti olduğundan boğazı sarıqlı şəkildə maşında oturmuşdu. Bulağın üstündə su içəndən sonra mama mənə müraciətlə – Əsgər, Toma iki gündür ki, acdır, heç nə yeməyib, sən get maşında kotlet, cücə soyutması var, gör bir təhər onu yedirdə bilərsənmi? – deməsindən sonra mən stəkanı bulaq suyu ilə doldurub aparanda – ay bala, su vermə içsin – deyən mamaya cavab olaraq – narahat olmayın, əl-üzünü yumaq üçün aparıram – deyib maşında oturan Tomanın yanına gəldim. Məni görüb – nə tez gəldin, bəs su içmədin? – deyə Toma mənə müraciət edəndə ona zarafatla – sən su içmədiyinə görə, mən də içməyib yanına qayıtdım və acımışam dedim. Bunu eşidən Toma tez – kotlet, cücə var – deyib qabı mənə uzatdı. Mən kotletin birini götürüb Tomaya – əgər mənim yeməyimi istəyirsənsə, onda birini də sən ye. O, mənə cavab olaraq yanırım, iştaham yoxdur, sən

mənə baxma, acsansa ye – dedi. Belə halda onun mənə süzgülün baxışlarla olan qayğısını görüb birinci dəfə olaraq ona – əgər ürəyində mənə qarşı zərrə qədər istək, məhəbbət varsa bu kotleti ye – dedim. Toma təmkinlə sözümə cavab olaraq – şübhən var? – deyib kotletin birini yeməyə başlayanda, birini də mənə uzadıb – onda sən də ye – dedi. Mən ona ikinci kotleti verəndə iştahım aparmır demsindən sonra mən cücəni də parçalayıb ona – mən ölüm bundan da ye – sözümdən sonra Toma özünə məxsus abırla, sakit tərzdə – sən nə danışırısan – deyib cücədən də yeməyə başladı.

Mən bundan olduqca razı qaldım. Bu iki qəlbin bir-birini eşitməsi oldu. Deməli bu iki gəncin qəlbində olan saf gizli məhəbbətin ilk və aydın səslənməsi oldu. İkimiz arasında münasibətlərin yeni bir şəraitində bir-birimizə daha isti qayğı göstərərək sevinci içərisində söhbət etdiyimiz bir anda bulaq üstündə olanlar maşına yaxınlaşdılar. Narahat olan mama, qardaş oğlu, nə oldu, bir şey yedirə bildin, ya yox? Olmaya səni də eşitmədi – sözünə cavab olaraq – Mama, narahat olmayın, bir kotlet və bir qədər də cücədən yedirdə bildim. Mənim bu cavabımdan razı qalan ana gülümsəyərək – ay köpək qızı, iki gündür sənə yalvarıram, hər dəfə də iştahım yoxdur deyirsən. Amma Əsgər deyən kimi yemisen, məsələ aydındır – deyib maşına əyləşdi.

Maşın Şuşaya doğru dolama yolları yuxarı qalxıb şəhərə yaxınlaşdıqca təbiətin gözəlliyindən, havanın təmizliyindən insan mənəvi zövq alırdı, sevinirdi. Nəhayət maşın gəlib Şuşaya çatdı və əvvəlcədən nəzərdə tutulmuş bulvara bir qədər yaxın 3 mərtəbəli binanın qarşısında dayandı. Biz yuxarıda 3-cü mərtəbədə olan açıq balkonlu iki geniş otaqda qalmalı olduq. Hamının iş bölgüsü var idi. Qızlar evi təmiz saxlamaqla, yığıb-yığışdırmaqla, qadınlar xörək hazırlamaqla, mən isə sübh tezdən bazarlıq etməklə məşğul idim. İndi də yaxşı xatırlayıram. Bazara xeyli qalmış ətirli göylərin iyi adama ləzzət edirdi. Bazarda satılan Xəlfəli kəndinin müxtəlif növ göyləri, xiyarı xüsusilə seçilirdi. İnsanlar Şuşanın valehedici təbiətində yaşamış, onun kəkotulu, çiçəkli dağ yamaclarında bitən otunu yemiş, çeşməli sərin bulaqlarından su içmiş, heyvanların ətini

dən istifadə etməklə onun nə dərəcədə ləzzətli olmasını anlamaq o qədər də çətin deyildi. Bir sözlə az qalırdın əti çiy-çiy yeyəsən.

Sovet dövlətinin yaratdığı mühit, insanlar arasında səmimi, qayğıkeş münasibətlər daha da inkişaf etdikcə yaşamağa, yaratmağa həvəs getdikcə artırdı. Şuşa günləri olduqca mənalı keçmişdi. Turşsuya, İsa bulağına, Daşaltıya, Cıdır düzünə, Ərim gəldiyə, Dotələfə gedişlər insanları valeh edir, mənalı yaşamaq, yenə də yaşamaq arzusu durmadan artırdı. Göstərilən yerlərə biz də tez-tez gedirdik. Xüsusilə axşamlar həmin yerləri gəzmək, o gözəlliyi seyr etmək ənənəyə çevrilmişdi. Bu göstərilənlərdən əlavə mən qızlarımızla bulvara, kino və teatr tamaşalarına da gedirdik. Bir sözlə günlərimiz çox mənalı keçirdi.

Bir gün əmim Şuşaya gəldi və onun gəlişi hamımızı sevindirdi. Səhəri günü mamam əmimə – ay Ələkbər, Ramizin işini neyləyək? Bəlkə Yusifin xəbəri olmadan uşağı sünnət etdirək? – dedi. Əmim bununla razılaşdı və heç bir yığıncaq olmadan məsələ həll olundu. Bir neçə gün keçəndən sonra istirahət günündən bir gün əvvəl Yusif əmim Şuşaya gəldi və əhvalatdan xəbər tutanda həyəcan içərisində – bu haradan ağlınıza gəlib – deyə mamaya və əmimə müraciət etmişdi. Mama cavabında - bunu Ələkbər elədi sözünə cavab verməyən Yusif əmim – yaxşı onda hazırlaşın sabah İsa bulağına gedək – deyib fikrini tamamlamışdı. Hamımız sevindik və səhəri nəzərdə tutulduğu kimi İsa bulağına gəzməyə getdik.

İsa bulağı heç də adi bir bulaq deyildi. Sıx meşə ilə əhatə olunmuş bulağın ərazisinə daxil olanda sanki yeni bir mühitlə, həyatla üzləşirdin. Yayın isti günlərində meşəyə daxil olan kimi adama elə gəlirdi ki, başqa bir fəslin günlərini yaşayırsan. Meşədə yarpaqların bir-birinə toxunub həzin, xışıltılı səs çıxartması, bülbüllərin valehedici oxumaları, sərin mehin əsməsi sanki bir harmoniya təşkil edirdi. İsa bulağının ətraf hissələrində dəstə-dəstə əyləşənlərin şənliyi, müxtəlif mahnıların oxunması, xüsusilə 70 ildən artıq orada oxumuş olan xanəndə Mürsəlin «Qarabağ şikəstəsi», «Dolan gəl» mahnılarını ifa etdikcə kənardan «sağ ol, sağ ol» sözləri xanəndənin səsi ilə bir-

likdə meşəyə yayılırdı. Bu mühit bir aləm idi. Başdan-başa insanları sevindirib onlara yeni sağlamlıq bəxş edən bir cənnət idi. Əfsanəyə çevrilmiş həmin yerləri görmək, oranın nə dərəcədə əvəzsiz bir yer olduğunu duymaq üçün bütün gənclərə, nəvələrimə oranı görməyi, gəzməyi arzu edirəm. Beləliklə, bu gediş olduqca maraqlı keçmişdi. Belə ki, orada yaxşı əyləndik, mənəvi zövq aldığımız və istirahət edib yenidən olduğumuz evə qayıtmışdıq.

Şuşada olduğumuz müddətdə mən bir neçə yerli oğlanlarla tanış oldum. Onlardan Tağıyev Tağını, Həsənov Gərayı daha yaxından tanıdım və tədricən aramızda dostluq münasibətləri yarandı. Bu münasibətlər onların öz dünyalarını dəyişənə qədər davam etmişdi. Onların əziz xatirələri bu gün də mənim qəlbimdə yaşayır. Bir dəfə hər üçümüz gəzə-gəzə gedib «Ərim gəldi»yə çatdıq və orada baş verən bir xoşagəlməz hadisə mənim qəlbimdə Tağıya olan inamı, hörməti daha da artırdı. Sadəcə olaraq mən onda olan cəsarətə, insanlar arasında qazanmış olduğu hörmətə, ehtirama heyran qaldım. Belə ki, Tağı, Gəray və mən hər üçümüz kənardə kiçik bir təpənin üstündə oturub söhbət edə-edə Şuşanın valehedici ətrafını seyr edirdik. Bu anda bir nəfər yaxınlaşıb salam verdikdən sonra Tağıya müraciətlə iki nəfər – Mikayıl və Vahid deyişirlər – deməsinə cavab olaraq Tağı çox sakit tərzdə – get hər ikisinə de ki, bura istirahət yeridir, ayıbdır. Həmin oğlan gedəndən az sonra bir anın içində qışqırıq qopdu. Tağı cəld bir sıçrayışla ayağa qalxıb dayan-dayan – deyərək, dalaşanlardan biri digərini bıçaq ilə vurmaq anında özünü yetirən Tağı bıçağı onun əlindən alaraq uzağa tulladı və bir-birinə sarmaşıb vuruşan oğlanları «Ərim gəldi»nin hündür yerindən aşağı, maşın yoluna kimi sürüyüb, hər ikisinə zərbələr endirərək bir-birindən ayırdı. Sonra Tağı köynəyi cırılmış oğlanı dayandıraraq öz köynəyini çıxarıb ona geyindirdi. Özü isə maykasının üstündən pencəyini geyinib mənə gəl işarəsi elədi və mən dayandığım yerdən yolların birləşən istiqamətinə gedərək Tağı ilə birlikdə Şuşanın bulvarı istiqamətinə yollandıq. Bu zaman qarşımıza bir nəfər milis zabiti, iki nəfər milis serjantı, xeyli miqdarda cavanlar çıxdılar. Zabit Tağıya müraciətlə – «Ərim gəldi»də

dalaşanlar kim idi, deyirlər yaralanan var, rəis mənə əmr elədi ki, dalaşanları tut gətir, mən də ora gedirəm. Tağı müdrik bir ağsaqqal kimi orada heç bir dava olmayıb, şaiyədir. Get rəisinə də de ki, Tağı dedi heç bir hadisə olmayıb. Bundan sonra milis zabiti digər işçilərlə birlikdə geri qayıtdılar. Hadisə yerində çox adam var idi. Onlardan ancaq Tağı canına risk edərək bıçağın zərbə endirilməsi bir anında onun qarşısını almış və bədbəxt hadisənin baş verməməsinə nail olmuşdu. Tağının bu hünəri mənim qəlbimdə ona olan istəyi birə-beş artırdı və şahidi oldum ki, bu insan nə dərəcədə insanlığa xas olan keyfiyyətlərə malikdir.

1946-cı ilin yayında yenə də Şuşada olduq. Ancaq mən Bakıya ali məktəbə daxil olmaq üçün imtahan verməyə getdiyim üçün Şuşada axıra qədər qala bilməmişdim. Bakıda S.M.Kirov adına Azərbaycan Dövlət Universitetinin (indiki Bakı Dövlət Universiteti) tarix fakültəsinə müvəffəqiyyətlə imtahan verib qəbul olandan sonra yenidən Şuşaya qayıtdım. Ailədə böyük şadlıq, sevinc hökm sürürdü. Məni təbrik edib, gözün aydın olsun deyənlər az olmadı. Şübhəsiz, ən çox sevinənlərdən biri Toma olmuşdu. Hətta Məhbubə, Klara və Tomanın təşəbbüsü ilə evdə gözəl süfrə açıldı, hamımız şadlandıq.

1946-cı ilin sentyabrından etibarən mənim ailədən, Tomanadan ayrılıb Bakıda yaşamaq olmaqla Universitet həyatım başladı. Dərslərdə iştirak etmək, hazırlaşmaq və imtahanları müvəffəqiyyətlə başa vurub kursdan-kursa keçmək əsas vəzifə olmuşdu. Müharibədən sonra olan 1946-cı ildə, mənimlə oxuyan tələbələrin əksəriyyəti müharibə iştirakçıları, iki illik müəllimlər institutunu bitirənlər, hətta Qubada 13 il maarif şöbəsi müdiri, 7 il Zərdab rayon İcraiyyə Komitəsinin sədri işləyən adamlar da var idi. Şübhəsiz, olduqca güclü, saf təhsil sistemi hökm sürürdü. Heç bir qohumluqdan, yerlibazlıqdan, güzəştədən söhbət gedə bilməzdi. Kaş ki, o dövrün düzgünlüyünün, ədalətinin beş faizi indi olaydı. Həyat, yaşamaq olduqca mənalı idi. İnsanlar arasında yaxın ünsiyyət, qayğıkeşlik, qarşılıqlı hörmət var idi. Oxumaqla bərabər biz tələbələr Universitetin ictimai, siyasi həyatında fəal iştirak edirdik. Bir sıra tələbələr kimi mən də universitetin musiqi ansamblında

İştirak edirdim, vaxtaşırı konsertlər verilirdi. Bunlardan əlavə nümayiş etdirilən kinolara, operaya, musiqili komediyaya, M.Ə.Əzizbəyov adına Azərbaycan Dövlət Dram Teatrında oynanılan tamaşalara gedirdik. O zamanlar Dram teatrda klassik əsərlər nümayiş etdirilirdi və həm də burada təkrar olunmaz sənətkarlar – SSRİ xalq artistləri Mirzağa Əliyev, Mərziyə Davudova, Ələsgər Ələkbərov, Hökümə Qurbanova, İsmayıl Dağıstanlı və digərləri yaratdıqları obrazlarla tamaşaçıların qəlbində silinməz izlər qoymuşlar. Çox təəssüf ki, indi nə klassik əsərlər oynanılır və nə də korifeylərin zirvəsinə yaxınlaşacaq sənətkarlar yoxdur. 1946-1951-ci illərdə mən həmin səhnədə təkrar olunmaz sənətkarların ifasında klassik əsərlərə tamaşa etməklə bərabər, həm də orada yüksək mədəniyyət, tamaşaçıların özlərini yüksək səviyyədə idarə etmələrini görürdüm. Bir sözlə Azərbaycan Dövlət Dram Teatrını özüm üçün ikinci Universitet hesab etmişəm.

1947-ci ilin yayında Şuşada yenə də həmin evdə yaşadım. Əvvəllər olduğu kimi 1947-ci ildə də istirahətimiz maraqlı keçmişdi. Bu ildə də Şuşanın bütün gəzməli yerlərində olduğum, günlərimiz mənalı və şən keçmişdi. Bu ildə mənim tələbəlik dostum, qardaşım kimi əziz olan Qəmbər tez-tez bizə gəlirdi və birlikdə Şuşanın valehedici təbiətini müntəzəm olaraq seyr edirdik. Həmçinin həmin ildə tələbəlik dostlarımızdan Firudin Həsənov (Şuşinski), Bəylər Hüseynov və digərləri ilə də tez-tez görüşüb birlikdə gəzirdik, şəkillər çəkirdik. Bir sözlə, istirahət günlərim olduqca mənalı və yadda qalan olmuşdur.

Günlərin birində Qəmbər mənə dedi ki, gəl gedək qızıl diş saldıraq. Düzü mən təəccüb edib - sağlam dişimizi nə üçün korlayaq – deyərək ona cavab verdim. O isə təkidlə «Yaxşı olacaq, həkim də gözəl sənətkardır» – dedi və mən nəhayət razılıq edərək birlikdə həkimin yanına gəldik. Bununla da mən iki qızıl diş düzəltdirdim. Evimizə gəlib söhbət edib-gülərkən mənim qızıl dişimi görən Məhbubə evdə haray saldı ki, qızıl dişini göstər görsünlər. Hətta Tomaya da - gəl sən də bax, gör xoşuna gələcəkmi, ona yaraşırımı? Toma da utancaq halda baxıb çox mübarəkdir dedi. Sonra nahar edib dincəldik. Qızıl dişin salınması münasibətilə bizi Cıdır düzünə apar deyən

qızların, o cümlədən Tomanın sözünə mən cavab olaraq – baş üstə dedim. O halda böyük övlad kimi Məhbubə – xala, Əsgər bizi Cıdır düzünə aparmağa razıdır, siz də icazə verin gedək – dedi. Mama mən olmadan qızları heç bir yerə buraxmazdı. Ona görə mən yoldaşlarımla olanda qızlar evdə qalırdılar. Mama da bu gəzintiyyə etiraz etməyib razılıq verdi. Belə də oldu, ailədə olan ciddi mühitin nəticəsində biz Cıdır düzünü gəzdik, Molla Pənah Vaqifin qəbrini ziyarət edib evə qayıtdıq. Beləliklə, 1947-ci ilin yayı da Toma ilə birlikdə keçən istirahət günlərim mənim ömür salnaməmə bəxtəvər günlər kimi daxil olmuşdu.

Ümumiyyətlə, 1947-ci il sovet xalqının tarixində yaddaşlardan silinməz bir iz qoymuşdu. Həmin ildə çörəyə olan talon sistemi ləğv edildi, əhali tərəfindən çox işlənən istehlak mallarının qiymətləri 1947-1953-cü illər arasında əsaslı şəkildə aşağı endirildi, xalqın bir daha vəziyyətini yaxşılaşdırmaq məqsədilə pul islahatı keçirilərək 100 manat 10 manat olmaqla pulun alıcılıq qabiliyyəti qəti şəkildə artmış oldu. Pul islahatı keçirilməmişdən əvvəl mənim əmanət kassasında 1800 manat pulum var idi. Pulun dəyişiləcəyini eşidib Qəmbərlə birlikdə əmanət kassasına gəlib pulumu götürmək istədiyimi bildirdim. Orada işləyən bir mədəni qadın – oğul, pulu götürmə, qoy qalsın, peşman olmazsan – dedi. Demə dövlətin qərarı ilə əmanət kassalarında olan pullar olduğu məbləğdə qalmış. Bu, dövlətin xalqına olan böyük qayğısı idi. Ancaq mən kassada işləyən qadının o xeyirxah məsləhətinə məhəl qoymayıb pulumu verməsini təkid etdim və pulları alıb Kubinkaya getdik. Oradan bir ədəd şalvar, bir ədəd də jempir özümə və bir yempir də Qəmbər üçün alıb yataqxanaya qayıtdıq. Pulum hələ çox idi. Axşam mən, Qəmbər və digər bir neçə tələbə yoldaşlarımla «Noviy Yevropa» restoranına gəldik və boluca yemək yedik və otağımıza qayıtdıq.

Səhər tezdən yuxudan ayıldım, pul yox, yemək yox. Elə bu anda otağın qapısı döyüldü və xidmətçilərdən biri – Əsgər, səni aşağıda çağırırlar – deyib qapını örtüb getdi. Qəmbər həmin anda aşağı qaçıb əlində bir zərflə qayıtdı. Zərflə açarkən 300 manat pulun əmim tərəfindən göndərildiyini bildirdi. Tə-

ləbə yoldaşların çətinliyini görüb pulun 100 manatını onlar arasında bölüşdürdüm. Onlar öz razılıqlarını bildirdilər. Belə qayğıkeşlik mənim amalım olmuşdu. Mən böyük bir nəslin ali məktəbdə oxuyan yeganə övladı idim. Ona görə də mənə diqqət, qayğı pis deyildi, əmim və atam müntəzəm olaraq pul göndərirdilər. Hətta Ağdamdan birlikdə oxuduğum Sabir Hacıyev tələbəlik illərində məndən hissə-hissə 500 manat pul almışdı. Vəziyyəti çətinliyə düşən kimi mənə müraciət edib pul istəyirdi. Verirdim, deyirdi sən mənə qardaşsan, pulunu qaytaracağam və sənin yoldaşlığını, insanlığını öləncə qədər unutmayacağam. Ancaq o, hissə-hissə məndən aldığı 500 manatı qaytarmadı, mən də tələb etmədim. Lakin mənim ona olan köməyimin əvəzində Sabirin dayısı Dəmir müəllim əmimin əleyhinə imzasız məktub yazanların fəal iştirakçısı oldu.

1948-ci il başlandı, bu ilin bəzi məqamlarını da xatırlamaq pis olmazdı. Əvvəla, 1948-ci ilin yanvar ayının əvvəlində Yusif əmim Ağdam RPK-nın birinci katibi vəzifəsindən azad edilərək Naxçıvan Vilayət Partiya Komitəsinin birinci katibi təyin edildi və bununla əlaqədar olaraq ailə Naxçıvana köçməli oldu. O zaman Toma 9-cu sinifdə oxuduğuna və təhsil ilinin yarısı olduğuna görə o, Ağdamda bizdə qalmalı olmuşdu. Həmin ilin qış sessiyasının axırlarına yaxın Yusif əmim Bakıda plenumda iştirak edib Naxçıvana qayıtmaq ərəfəsində Ağdama, bizə zəng edib hal-əhval tutduqdan sonra əmimə demişdi ki, tətillə Əsgəri gözləməyin, özümlə Naxçıvana aparacağam. Bu əhvalatı Universitetdə Məhbubə ilə görüşəndə – hazırlaş, Yusif dayı Ağdama zəng edib dayıma sənə Naxçıvana aparacağını bildirdi – dedi. Mən Məhbubədən bunu eşidib – orada nə edəcəyimi və həm də Toma bizdə ola-ola Naxçvanda nə işim var – dedim. Sən məni görməmişən, mən də bu sözü eşitməmişəm və bu axşam Ağdama gedirəm, Məhbubə ilə öpüşüb ayrıldım. Elə həmin axşamı qatarla yola düşdüm. Yevlaxda maşına oturub Ağdama gəldim. Nənəm qapını açıb məni görcək boynumu qucaqlayıb öpdü. Nənəm – ay bala bəs sən Naxçıvana gedirdin, bəs nə oldu – sualına cavab verib bildirdim ki, utandım. Eyni sualı əmim, bacım və Toma da verdilər. Valideynlərə utandım deyə cavab verdim.

Tomanın sualına isə tam səmimi şəkildə – sən burada ola-ola mənim Naxçivanda nə işim ola bilərdi - cavabını verdim. Bununla da cavabımdan razı qalan Toma ilə tətillə günlərim bir yerdə çox xoş keçdi və mən yenidən Bakıya qayıtdım.

1948-ci ilin iyun ayında 9-cu sinifi bitirən Toma valideynlərinin yaşadığı Naxçıvan şəhərinə getdi və oradan da yay istirahət günlərini ən gözəl yaylaqlardan olan Bazar Çayda keçirməli olmuşdur. Mən isə həmin ilin iyun ayında yay imtahan sessiyasını başa vurub Ağdama, evimizə qayıtdım. İyunun axırlarında Şuşaya köçərək iki mərtəbəli geniş balkon və otaqlara malik bir binada yaşadım. Şuşaya gedəndə əmimə dedim ki, Qəmbərin də bizimlə Şuşaya getməsinə istəyirəm. Əmim mənə necə istəyirsən elə də olsun dedi. Bununla da Qəmbər bizimlə Şuşaya istirahətə getdi və göstərdiyim binada yaşamağa başladı. Qəmbərlə mən ikinci mərtəbədə açıq və geniş balkonda qoyulmuş çarpayılarda, Tamara bacım və nənəm isə evdə yatırdılar. Səhərlər hər ikimiz tezdən evin çox gözəl meyvə bağlarından ibarət olan bağçasında idmanla məşğul olduğdan və soyuq su ilə yuyundaqdan sonra tut yeyib evə qayıdaraq səhər yeməyini yeyib gəzməyə çıxırdıq. Axşamlar isə Şuşanın insanları məftun edən görməli yerlərini gəzib evimizə qayıdırdıq. Bir axşam bulvarın qarşısında biz - Qəmbər və mən, Qasım Kərimova və Ənvər Cəfərova rast gəldik. Hər ikisi bizdən yaşca böyük olsalar da çox yaxın münasibətlər var idi. Onlar Mərdəkanda Milis məktəbində oxuyurdular. İstirahət günləri hər ikisi bizim yanımıza yataqxanaya gələrək bizdən hal-əhval tuturdu. Deməli Qasım və Ənvər bizim üçün əziz adamlar idilər. Səmimi görüşüb öpüşdükdən sonra - bu gecə vaxtı nə gəzirsiniz – sualına Qasım cavab verib dedi ki, bizim evimiz Turşsudadır, Ənvəri qonaq aparıram, ancaq maşın yoxdur. Gecəni qalmaq üçün şəhərin qonaq evinə müraciət etdiksə də bir nəticə verməyib, yer yoxdur dedilər. Mən hər ikisinə – narahat olmayın, gedək bizə dedim. Mənim müraciətimə – yox, gedə bilmərik, Tamara müəllimədən ayıbdır – dedilər. Mən dedim ki, Tamara bacıma demərik, bizimlə birlikdə balkonda yatarsınız. Çox çətinlikdən sonra Qasımı və Ənvəri bizə gətirdik. Balkonda Qasımla Ənvər, mənimlə də Qəmbər

çarpayılarda baş-ayaq yatası olduq. Təzəcə yerimizə uzanmışdıq ki, Qəmbər Ənvərə bir-iki ağız oxu dedi. Ənvər Qəmbərə – ləğviyyətin biri ləğviyyət – heç oxumaq yeridir. Qəmbər onda – bu saat Tamara bacımı çağıracağam – dedi. Belə zarafatlar edə-edə xeyli gülüşüb yatdıq.

Sübh tezdən hər ikisi çıxıb getdilər. Biz səhər çayını içəndə Qəmbər – bacı, bu gecə qonağımız vardır – sözünə Tamara bacım – nə qonaq, kim idi – deyə soruşdu. Qasımla Ənvər idi, bir yerdə yatdıq deməsindən sonra Tamara bacı bildirdi ki, bəs mənə niyə demədiniz, o biri otaqda onlar rahat yata bilirdilər. Səhər yeməyindən sonra çıxıb gedərdilər – deyib bizi məzəmmət etdi. Qasım milis məktəbini bitirdikdən sonra Şəki və Ağdamda milis orqanlarında, sonra isə Ağdamda Şah bulağında olan daş karxanasının uzun müddət direktoru işləmişdi. Ənvər isə ilk əvvəl Göyçayda, sonra isə Kəlbəcərin, Füzulinin, Ağcabədinin milis idarələrinin rəisi vəzifəsini daşmışdı.

Beləliklə, biz bir ay Şuşada çox mənalı istirahət etdikdən sonra Qəmbər Ağdama, evlərinə qayıtdı. Əmim isə bir gün Şuşaya gəlib Tamaraya dedi – Yusifov iki dəfə zəng edib bildirib ki, Mələk çox darıxır, Ələkbərə de ki, Tamaranı, Əsgəri bizə gətirsin, yığışın gedirik Bazar Çaya. Bu sözü mən eşidəndə bilmədim nə edim, mənim qəlbimdə, ürəyimdə əmələ gələn şadlığın, sevincin nə dərəcədə olduğunu təsəvvür etmək o qədər də çətin deyildi. Beləliklə, «Sudabekir» markalı maşınla yola düşdük. Lazımi dərəcədə sovqatla yüklənmiş maşın Laçının dağlı, dərəli mənzərəsindən keçib Gorusa gəlib çatdıq. Düzü buranın təmizliyi, səliqə ilə asfalt döşənmiş küçələri, hər 100 metrədən bir sərnişin suyu olan kranlar mənim xoşuma gəldi. Gorusun parkında olan yeməxanada nahar edib yola düşdük və təbiət gözəlliyi ilə əhatə olunmuş yerləri keçib nəhayət, gəlib Bazar Çaya çatdıq. Bir o qədər də böyük olmayan dağlarla əhatə olunmuş qəsəbənin əsas sakinləri malakanlar, ermənilər və az miqdarda azərbaycanlılardan ibarət idi. Buranın axan çayı bir o qədər dərin olmasa da ancaq sakit axması və ətrafının yaşıllığa qərq olması, günəşin pəriltisi, bəzən də onun üzərini buludların örtməsi insanları valeh edirdi. Gecələr sakit-

liyin çökməsi vaxtı çayın şırıltılı axını sanki bir musiqi nəğməsini xatırladırdı. Bazar günləri ətraf yerlərdən bura gətirilən heyvanların, heyvan məhsullarının, gəbələrin, meyvələrin, qarpız-yemişin sayı-hesabı olmurdu və ona görə də buranın Bazarçayı adlanması təsadüfi deyildir. Belə gözəl bir yerdə mən, Toma və yaxın əzizlərim olan insanlarla birlikdə istirahət etməli olmuşdum. Bəlkə də o günlər mənim xatirimdə silinməz iz qoymuş ən bəxtəvər günlərimdən olmuşdu. Bizim bura gəlişimizdən bir neçə gün sonra mama, bacım və kiçik uşaqlar İstisuya getdilər. Bazarçayda qalan mən, Toma, Məhbubə və Klara olduq. Mama gedərkən məni qızlara, qızları isə mənə tapşırıb yola düşdülər. Günlərimiz çox səmimi və mənalı keçirdi. Qızlar xörəyi və çayı hazırlayandan sonra hərə bir tərəfdə kitab oxuyur, bəzən də kart və loto oynayırdıq. Vaxtaşırı çayın sahilinə gedirdik, şirin-şirin söhbətlər edirdik və bununla da Toma ilə bir yerdə olmaq bir-birimizə olan diqqət və qayğını daha da artırmışdı. Toma vaxtlı-vaxtında mənim paltarlarımı yuyub ütüləyirdi, səliqəli və təmiz geyinməyimə xüsusi diqqət göstərirdi. Bəzən də qızların yaxın rəfiqələrindən bizə gələn olanda gecə onları təhlükəsiz evlərinə çatdırmaq məqsədilə Məhbubə mənim kostyumumu geyinib, başına kep-kamı qoyaraq, əlində də bir ağac Klara ilə qonaq gələn qızları aparıb evlərinə ötürürdülər. Bu vəziyyət mən yığılıb ayağım əzildiyindən yeriyə bilməyib xəstə yatanda dəfələrlə təkrar olmuşdur. Şübhəsiz, xəstə olduğum vaxt Toma daha çox əziyyət çəkmişdi.

Nəhayət mamagil qayıdıb gəldilər və mənim xəstə yatdığımından narahat olaraq qızlara – Əsgəri beləmi qorudunuz – deyərək öz iradəni bildirmişdi. Məhbubə cavabında – Xala, biz birlikdə yaxınlıqda olan bulağın üstünə gedirdik. Çox çətin bir keçid var idi. Əsgər hamımızı oradan sağ-salamat keçirdikdən sonra özü keçərkən əlində olan ağır zənbilin təsiri ilə büdrədi və yıxıldı, ayağı əzildi, biz geri qayıtdıq. Bir nəfər yerli qadın məni müalicə etdiyindən artıq mamagil gələndə durub yavaş-yavaş gəzirdim, ancaq axsayırdım. Bu mamanı narahat etmişdi.

Bir istirahət günü Vilayət Partiya Komitəsinin katibi Hacıyev Bazarçaya öz ailəsinə dəyməyə gəlmişdi və o, axşam hal-əhval tutmaq üçün bizə gələndə mama ona dedi ki, sabah gedəndə Əsgəri də apar, Yusif onu həkimə göstərib işığa saldırsın. Mamanın tapşırığı ilə Hacıyev məni Naxçıvana apardı. Maşın yolları, yaşayış yerlərini keçdikcə o, məni tanış edirdi. Nəhayət, gəlib sərhədə çatdıq. Sərhədçilərdən biri maşındaki adamların sənədlərini tələb edib bir-bir yoxladı. Növbə mənə çatıb sənəd tələb edən sərhədçiyə – Yoldaş Yusifovun qardaşı oğludur – deyən Hacıyevin sözündən sonra biz yolumuza davam edərək gəlib Naxçıvana çatdıq. Maşın məni Yusif əmim gilə gətirdi. O, özü işdə idi. Axşam işdən evə gəldi, görüşdük və uşaqları soruşandan sonra —nə olub qılçana – deyən mənə müraciət edib, «Sabah mən Noraşen (Şərur) rayonuna gedəcəm, sən də maşınla Əbrə-Kunusa gedib gəzərsən, birisi günü həkim sənə baxar və müalicəni yazar» – dedi. Çörək yedik, çay içdik. Yatmaq vaxtı gələndə mən utandığımdan başqa otaqda yatdım.

Səhər maşın məni Əbrə-Kunusa apardı. Yolda maşının təkəri buraxdı, hədsiz dərəcədə isti idi. Şuşanın və Bazarçayın sərin havasından sonra Naxçıvanda istiyə dözə bilmirdim. Məni müşayiət edən adama – Gördüklərim bəsdir – deyib tez evə qayıtmağı təkid etmişdim. Nəhayət, gecə Yusif əmim çox yorğun gəlməsinə baxmayaraq – Hə, gördüklərin xoşuna gəldimi – deyən mənə müraciət edib - Sabah səni həkimə aparacaqlar – dedi. Bunun müqabilində «Yaxşıyam, ağrım yoxdur, icazə verin mən sabah qayıdım geri, istidi» – dedim. Yusif əmim mənim qətiyyətimi görüb – onda sabah gedib bazarlıq edərsən və maşın səni aparar. Beləliklə, utana-utana Yusif əmimlə xudafizləşib bazara gəldim, lazımı məhsulları alıb geri – Bazarçaya qayıtdım. Məni görcək hamı bir ağızdan – Nə oldu, nə tez qayıtdın – dedilər. Əmin səni həkimə göstərdimi, həkimlər nə dedilər? – deyən mamam məndən soruşdu. Ona caab olaraq dedim – mama narahat olmayın, yaxşıyam, həkimə ehtiyac olmadı. Ancaq əmimin məni həkimə göstərməməsindən mamam narazı qaldı.

Bununla da yenidən ayrılıq günləri başladı. Toma 10-cu sinifi Naxçıvanda oxumalı oldu. Lakin buna baxmayaraq biz

tez-tez məktublaşırıdık, bir-birimizə olan diqqət və qayğını məktub vasitəsilə bildirirdik. Münasibətlərin gündən-günə daha da yaxşılaşması bir şəraitində 1949-cu ilin yazında Qəmbərin Klaranı götürüb qaçması mənim həyatımda böyük gərginlik, xoşagəlməz məqamlar yaratdı. Qərribə budur ki, 1946-1949-cu illər arasında Ağdamda 2 saylı rus məktəbində oxuyan bir neçə qız qoşulub qaçmışdı. Onlardan Yevlax Rayon Partiya Komitəsinin birinci katibi Ə.Eminovun və anası Ağdam Rayon Partiya Komitəsinin üçüncü katibi olan S.Zamanovanın qızı Elza yetim, kasıb olan bir oğlana – Əbülfət Əliyevə qoşulub qaçmışdı. Atası müxtəlif rayonlarda rayon İcraiyyə Komitəsinin sədri, anası isə Ağdamda burun-boğaz həkimi işləyən Hökümə xanımın qızı Raya adı bir sənətcinin oğlu Tələtə qoşulub qaçmışdı. Atası müxtəlif rayonlarda təhlükəsizlik idarəsinin rəisi işləmiş Məhərrəmovun qızı Aza Ağdamda demək olar ki, kasıb bir ailənin övladı Əbdürrəhmana qoşulub qaçmışdı. Klara da həmin qızlar kimi yetim bir oğlan olan Qəmbərə qoşulub qaçmışdı. Ancaq adı çəkilən qızlar şan-şöhrət ardınca deyil, saf məhəbbətin hökmü ilə ailə qurmuşlar. Ailə möhkəm təməl üzərində qurulduğuna görə daimi və xoşbəxtlik şəraitində qoşa yaşamışlar.

Əbülfət Əliyev respublikanın sevimli xanəndəsi, xalq artisti kimi şöhrət qazanan bir insan olmuşdur. Tələt və Əbdürrəhman bir hüquqşünas kimi məhkəmədə, Qəmbər isə təhlükəsiz orqanında məsul vəzifələrdə çalışmışlar. Çox təəssüf ki, indi ailələrin çoxu şan-şöhrət üzərində qurulur, nazir oğlu nazir qızı ilə evlənməlidir, müstəntiq oğlu müstəntiq qızı almalıdır kimi meşşənçilik hökm sürür və belə ailələr də möhkəm olmayıb tez pozulurlar. Gözlənilmədən Klaranın qoşulub qaçması o zaman mənim hyatımda olduqca ağır vəziyyət yaratmışdı. Belə ki, həmin hadisədən 6 ay əvvəl həmişə mənə qardaş olan Qəmbərlə mən kəsülü idik. Ona görə də onun son aylarda olan düşüncələrindən xəbərim yox idi. Bu məsələdə Qəmbər öz sirrini yaxın dostumuz olan Cəmilə demiş və hətta o, Klaraya məxsus çamadanların aparılmasında iştirak etmişdi. Bu məsələni Cəmil yataqxanada bir otaqda yaşamağımıza baxmayaraq mənə deməmişdi. Həmin hadisəni çox son-

ralar mənə deyən olduqca sədaqətli, mehriban, qayğıkeş və ictimaiyyət içərisində böyük ehtiram və hörmətə malik, həm də qardaş qədər mənə əziz olan Çingiz Axundov olmuşdu. Bu mənə ağır zərbə oldu. Çünki dost kimi mənim vasitəmlə ailəyə get-gəl etdi, sonra da qızı götürüb qaçdı. Klara məsələsi Naxçıvana çatan kimi mama Bakıya gəlmişdi. Məhbubə Universitetdə mənə bildirdi ki, xalama bu hadisə çox pis təsir edib, o, səni görmək istəyir. Mən həyəcan içərisində evə getdim. Mama qara paltarda oturmuş halda, çiyində qara yaylıq asta-asta ağlayırdı. Hadisə hədsiz dərəcədə onu sarsıtmışdı. Klaranı ilk övlad kimi olduqca çox istəyirdi, həmişə onun canına and içərdi. Ona görə də Klaranın hərəkətini heç cürə bağışlanılası hərəkət hesab etmir və deyirdi mənim ona çəkdiyim əziyyət və istək heç, amma respublikada böyük nüfuz, hörmət qazanmış atasını nəzərə almalı idi. Haram olsun ona elədiklərim – deyib ağlamağını davam etdirirdi.

Mən belə şəraitdə otağa daxil olub salam verdim, ancaq salamıma cavab əvəzinə – Sən bizim başımıza nə oyun açdın, ləyaqətimizə ağır zərbə vurdun deyən Nadir əmi mənim üstümə qışqırdı. Sən kim idin ki, mənim qardaşımın evinə gəlib-getdin, özünlə də o yaramazı gətirib bizə böyük xəyanət etdin – deyən Yusif əminin qardaşı Nadir əmi tamamilə məni təqsirkar hesab etdi. Bir tərəfdən Nadir əmi, digər tərəfdən də ailəyə yaxın adamlardan biri olan Ağalar Hidayətzadə arı-arası kəsilmədən yenə də məni təqsirləndirib hədələdilər. Onların əsassız olaraq məni təqsirləndirib hədələrinə susdum və nəhayət – mama, İmran əminin canı üçün mən 6 aydan artıq idi ki, Qəmbərlə kəsülü idim. Ona görə də heç bir şeydən xəbərim olmayıb. Dönə-dönə mama, inanın mənə deməyimə Nadir əmi qışqıraraq – sən ayağını buradan kəsəcəm, bir də buranı görməyəcəksən – deyib evdə var-gəl etməyə başladı. Onsuz da Nadir əmidə əmimə qarşı böyük qısqanclıq var idi. Çünki əmimə mama qardaş, uşaqlar isə dayı demələrindən həmişə narahat olan Nadir yaranmış indiki xoşagəlməz hadisədən bir əlverişli məqam kimi istifadə edib mama ilə əminin arasında narazılıq yaratmağa çalışırdı. Ona görə də mənim dediklərimə məhəl qoymadan, «Ayağın bundan sonra bura dəyməyəcək»

sözlərini təkrar edirdi. Qəribə burası idi ki, günahkarlar kənardə qalmışdı. Günahkar mən hesab edilib bir daha bu qarını açmayacaqsan sözləri ilə dönə-dönə mən hədələndirdim.

Nəhayət, əsassız olaraq hədələmələrdən və mənim and içməyimdən sonra mama əlini stolun üstünə vurub – bəsdirin, uşaqdan əl çəkin, günahkar mənim qızımdır – deyib fikrini tamamladı. Mamanın bu sözündən sonra nəhayət Məhbubə – xala, «Əsgər düz deyir, bu işdən onun xəbəri yoxdur» dedisə də Nadir əmi yenə də məni təqsirləndirdi. Bu mövqeyindən əl çəkməyən Nadir əmi Gəncəyə, evinə qayıdıandan sonra oradan Qazax, Göyçə, Yerevan yolu ilə Naxçıvana, qardaşı Yusif əminin yanına getmişdi. Bakıda mənə dedikləri ilə kifayətlənməyən Nadir əmi mamanın Bakıda olmasından istifadə edərək Yusif əmimə bəsdə deyincə əminin və mənim əleyhimə danışmışdır. Hətta Toma ilə mənim münasibətimdən xəbərdar olan Nadir əmi buna qəti şəkildə yol verməmək xatirinə – «Mən razı deyiləm» – deyib qardaşına xəbərdarlıq edərək «Toma bundan sonra Əsgəri görməməlidir. Bunun üçün Toma Bakıda deyil, ya Yerevanda, ya da Moskvada oxumalıdır, vəssalam». Nadir əmi ultimatumlu sözlərini qardaşına qətiyyətlə deyəndə mətbəxdə çay hazırlayan Toma xoşagəlməz, ədalətsiz sözlərin hamısını eşitmiş və ona görə də onların yanına keçmədiyindən çayı, yeməyi onlara xidmətçi rus qadını aparmışdı. Bu zaman xidmətçiyə - Toma hanı, de gəlib çayını içsin – deyən Yusif əminin sözlərinə heç bir cavab verməyən xidmətçi qadın küskün halda mətbəxə qayıtmışdı. Bununla da Nadir əmi öz mövqeyini bir qardaş kimi açıq şəkildə, mənim haqqımda istədiyi qədər dedikdən sonra səhəri Gəncəyə, evinə qayıtmışdı. Xidmətçi qadın telefonla mama ilə danışarkən Nadirin Naxçıvana gəlməsini, onun Yusifə dediklərini, Tomanın həmin sözləri mətbəxdə eşidib ağlamasını təfəsilatı ilə demişdi. Bu əhvalatdan bir qədər də əsəbləşən mama telefonla eşitdiklərini Məhbubəyə danışmış və Məhbubə də vəziyyəti mənə söyləmişdi. Belə çıxırdı ki, Klara məsələsindən istifadə edən Nadir əmi nə olursa-olsun, tək Əsgər-Toma münasibətlərinin tamamilə kəsilməsini istəyirdi. Mən əhvalatı eşitdikdən sonra həmişə olduğu kimi, Tomaya yeni bir məktub yazıb göndər-

dim. Məzmunu Tomaya təskinlik verməklə bərabər, həm də ona yazdım ki, əgər sən Nadir əminin sözlərinə qulaq asıb Yerevanda və yaxud da Moskvada oxumaq fikrinə düşsən, o zaman əmin ol ki, mənə həmişəlik itirmiş olacaqsan, fikirləş və qəti qərarını mənə yaz bildir. Xeyli narahatlıqla məktuba cavab gözlədim. Universitetdə Məhbubə ilə növbəti görüşümüz oldu və mənə - o nə məktubdur Tomaya yazmışsan. Bir tərəfdən Nadir əminin hərəkətinə görə olan gərdinlik, digər tərəfdən də sənənin məktubun onu daha da narahat etmişdi. Söhbətinə davam edən Məhbubə – Toma Nadir əminin dediklərinin hamısını eşitmiş və hətta Əsgər haqqında dedi ki, sözlərə lazımı cavab vermədiyinə görə atasını üç gün danışdırmadığını Toma telefonla danışanda mənə söylədi və dedi ki, Əsgər də ki, narahat olmasın. Məhbubənin bu sözləri bir qədər mənə sakitləşdirdi və bir neçə gündən sonra Tomadan aldığım məktub bir daha bizim ülvə məhəbbətlə bir-birimizi sevdiyimizi təsdiq etdi.

Bir müddət keçəndən sonra kiçik bir yığıncaqla barışıq oldu və bundan sonra Klara ata evinə gələ bildi. Tomanın Bakıda oxumasına gəldikdə buna müəyyən maneələr göstərilməsinə cəhd edildisə də bu bir nəticə vermədi və Toma Azərbaycan Dövlət Universitetinin filologiya fakültəsinin rus bölməsinə qəbul olundu və bununla da Tomanın mənimlə birlikdə ali məktəbdə oxumaq dövrü başladı. Mən birinci növbədə, o isə ikinci növbədə oxuduğuna görə hər axşam Toma oxuduğu fakültəyə gəlib onunla birlikdə evə gedirdik. Onunla oxuyan qızların çoxu bizim münasibətlərimizi bildiklərinə görə onlar mənə Tomanın nişanlısı kimi baxır və o mövqedən də mənimlə görüşüb söhbət edirdilər. Toma ilə birlikdə kinoya, teatr tamaşalarına baxmaq ənənəyə çevrilmişdi. Bir sözlə Toma mənsiz heç bir yerə getmirdi.

Münasibətlərin durmadan daha da yaxşılaşması şəraitində biz 1950-ci ilə qədəm qoyduq. 1950-ci il bizim həyatımızda çox əlamətdar bir yenilik hər ikimizi olduqca sevindirdi. Belə ki, 1950-ci ilin yaz ayı idi. Əmimi Bakıya nazirliyə iclasa çağırmışdılar. Yusif əmim isə Bakıya Ali Sovetin sədri kimi sessiyaya gəlmişdi. Belə bir məqamdan istifadə edən əmim – Əsgər, gəl mənimlə Zevin küçəsində olan qızıl mağazasına ge-

dək – dedi və biz ora getdik. Əmim satıcının birinə müraciət edərək - ən qiymətli və ən gözəl bir üzük seçin – dedi. Həqiqətən də satıcı ən gözəl və ən qiymətli bir üzüyü seçib bizə göstərdi. Əmim mənə – Oğul, xoşuna gəlirmi, Tomaya alıram – deməsinə mən utanaraq bir söz demədim sə də ancaq qəlbən olduqca sevindim. Üzüyü alıb Toma gələ gəldik. Evdə Toma, atası, onun üçün bacı hesab olunan Pəri bibi var idi. Yemək yeyilib çay içildikdən sonra Yusif əmim başqa bir otağa keçib getməyə hazırlaşanda əmim üzüyü Pəri bibiyə verib Yusif əmimə üzük məsələsini deməyi ondan xahiş etdi. Mən və Toma utandığımıza görə mətbəxə keçmişdik. Pəri bibi əlində üzüyü Yusif əmiyə göstərərək dedi ki, dayısı Tomaya üzük alıb, icazə ver üzüyü Tomanın barmağına taxım. Bu sözə Yusif əmi cavab olaraq – Mən bilmərəm, Mələk bilər – deməsinə Pəri bibi Mələk bilir, allah xeyir versin – deməsinə sonra Yusif əmi bir söz demədi və Tomanı həmin otağa çağıraraq üzüyü onun barmağına geyindirib «Çox mübarək, təbrik edirik, xoşbəxt olun» – deyib Tomanı hər üçü öpdülər. Sonra Yusif əmini aparıb vağzaldan yola saldıq. Həmin gün mənim və Tomanın həyatında ən xoşbəxt günlərdən biri kimi, yaddaşlardan silinməz gün kimi həyat salnaməmizə daxil olmuşdu. Tomanın rəfiqəsi onun barmağında üzüyü görüb onu öpərək, «Çox mübarək, xoşbəxt olarsınız» – sözlərini dönə-dönə səsləndirmişdi. Yusif əmi Naxçıvanda mamaya üzük məsələsini deyəndə o da bir ana kimi sevinmiş, telefon vasitəsilə Tomanı təbrik edib xoşbəxtlik arzulamışdı. Üzük məsələsi hər ikimiz arasında ülvə məhəbbəti daha da artırmışdı.

Günlərimizin mənalı keçdiyi bir anda 1950-ci ilin martında Sovet hökumətinin növbəti dəfə istehlak malları qiymətlərinin əsaslı şəkildə azaldılması qərarı qəbul edilmişdi. Həmin qərarın həyata keçirilməsi məqsədi ilə hər yerdə komissiyalar yaradılmışdı. Mən də böyük bir dükanda işləyən komissiyanın üzvü idim. Yoxlama sovet qanunları əsasında olduqca prinsipial, təmiz aparılmışdı. Səhəri sovet adamları ucuzlaşdırılmış qiymətlərlə müxtəlif çeşidli mallar almışlar.

1950-ci ilin yayında imtahanları verib qurtardıqdan sonra bizi – yəni 4-cü kursu bitirənləri 20 günlüyə Üçtəpəyə –

hərbi düşərgəyə aparmışdılar. Hərbi düşərgədə olduğumuz günlərdə təlimlər keçirilirdi. Silah növlərini və ondan istifadə qaydalarını öyrədirdilər. Buna görə də həmin günlərimiz çox maraqlı və faydalı olmuşdu. Yusif əmim biz hərbi düşərgədə olanda MK-nın plenumunda iştirak etmək üçün Bakıya gəlmişdi. Plenumda iştirak edən general Əbilovla görüşən Yusif əmim Qəmbərə və mənə iki günlüyə icazə almışdı. Biz gəlib Yusif əmimlə görüşdük, gecəni qaldıq və səhər vağzala gedib onu Naxçıvana yola salıb hərbi hissəyə qayıtdıq. Onu da unutmaq olmur ki, Yusif əmimi yola salarkən vağzalda olan deputat otağında Qəmbərə və mənə pul verdi. Mən «Lazım deyil, pulum var» - dedimsə də o, əl çəkməyib mənə də pul vermişdi. 1951-ci ilin yazında Yusif əmim Naxçıvanda işdən azad edilib. Bakıda iş təyin edilməsi ilə əlaqədar olaraq ailə Bakıya köçdü.

Mən 1951-ci ildə Universiteti bitirib Ağdam Kənd Təsərrüfatı Texnikumunda tarix müəllimi işləməyə başladım və bununla da Tomadan ayrı yaşamağa başladım. Ancaq mən onunla telefon vasitəsi ilə tez-tez əlaqə saxlayırdım və həm də bayram günlərində bir neçə günlüyə Bakıya gəlirdim.

Texnikumda işlədiyim 3 il mənim üçün əmək fəaliyyəti dövrümün sınaq illəri olmuşdu. Sevdiyim müəllimlik peşəsindən zövq alırdım. Dərslərə yaxşı hazırlaşmış tələbələrin diqqətini predmeti sevməyə sövq edirdim. Bu da dərslərin maraqla keçməsinə öz təsirini göstərirdi. Dərslərimi yüksək səviyyədə apardığım üçün müəllim, tələbələr arasında böyük nüfuz qazanmışdım. Hər həftə axşamlar təşkil etdiyim tarix dərnsində mühazirələr mübahisəli şəkildə çox maraqlı keçirdi. Tələbələrin elmi konfrans marağının gündən-günə artması nəticəsində burada iştirakçıların da miqdarı getdikcə artırdı. Dərslərim olmayanda müəllimlər otağında yeni qəzet və jurnallar oxumaqla bərabər, həm də şahmat oynamağa böyük maraq göstərirdim. Çox səliqəli idman meydançasında müntəzəm olaraq voleybol oynayırdım. Bir sözlə sadəliyim, insanlara qayğı ilə yanaşmağım, dərslərdə ciddiliyim tələbələr, işçilər arasında hörmətimi olduqca artırırdı. Bu da bəzi adamlarda narahətçilik yaratmağa başlamışdı. Nə qədər ki, əmim texnikumun direktoru

idi, nankor insanlar susurdular. Ancaq əmim vəzifədən azad edildikdən sonra mənə qarşı olan qısqançlıq düşmənçiliyə çevrildi. Başqa heç bir nöqsan tapa bilmədikləri üçün nankor qüvvələr hətta dərs dediyim qızları öyrədib mənə şərəflənmək istədilsə də ancaq buna nail ola bilmədilər.

Mən müəllim işlədiyim dövrdə vicdanla işləməklə tələbələrə qayğı göstərərək onların mədəni və savadlı olmasına çalışmışam. Kiçik belə yersiz hərəkətə yol verməmişdim. Ona görə də təsadüfi deyildir ki, tələbələr mənə dərin ehtiram və hörmət bəsləyirdilər. Ancaq çox təəssüf ki, tələbələrin savadlı olması üçün gərgin əməyimi qiymətləndirmək əvəzinə texnikumun rəhbərliyi mənə «siz buranı universitetin tarix fakültəsinə döndərmisiniz», yersiz iradəyə cavab verib bildirdim ki, əgər dediyim fənni tələbələrə yüksək dərəcədə sevdirə bilmisəmsə, mən bununla ancaq fəxr edirəm. Gülməlidir, mənə sağ ol demək əvəzinə belə mövqedə dayanmışlar.

Münasibətlərin belə gərgin olmasına baxmayaraq mən ictimai, siyasi məsələlərdə də fəal iştirak edirdim. Texnikumun komsomol təşkilatı bürosunun üzvü olmağım və tələbkarlığım komsomol sıralarına daxil olmaq arzusunda olan gənclərin məsuliyyətini artırır, müxtəlif təşkilat və kolxozlarda mühazirələr oxuyurdum, pambıq yığımında fəal iştirak edirdim. Bunun özü də nüfuzumun artmasında az rol oynamırdı. Əvvəlki illərdə olduğu kimi 1953-cü ilin sentyabrında da texnikumun kollektivi pambıq yığımında olarkən mən də iştirakçılardan biri idim. Ancaq oktyabr ayının 5-də mənim universitet yoldaşlarımdan biri kolxoza gəlib - Əmin Bakıdan gəlib səni görmək istəyir, icazə al gedək - dedi. O zaman əmim onun haqqında çıxarılmış ədalətsiz qərarla əlaqədar olaraq Ali Məhkəmə Kollegiyasına ərizə ilə sənədlər əsasında müraciət etmişdi. Ona görə də əmim Bakıya çağırılmışdı və həm də atam İbrahim xəstəxanada yatdığına görə ona dəyib hal-əhval tutmaq istəmişdi. Tələbə yoldaşım - səni əmin çağırır - sözünü eşidəndə mən gedib əmimin işinin nəticəsindən və həm də atamın vəziyyətindən hali olaram - deyib kolxozdan evimizə qayıtdım. Evdə xeyli qohumlar görüb belə düşündüm ki, əmimi görməyə gəliblər. Əmimin bəraət almasına çox sevin-

dim. Ancaq – «Əsgər, səhər tezdən biz Bakıya getməliyik» – deyən əmimin sözü məni narahat etdiyindən – Xeyirdimi, siz ki, bu gün gəlmisiniz, nə olub – deyən əmimə müraciət etdim. Əmim – qağam (yəni böyük qardaşı İbrahim) səni görmək istəyir – deyən bikiyə halda cavab verdi. Mən o halda dedim ki, məni görmək istəyirsə mən gedərəm, siz təzədən nə üçün əziyyət çəkib getməlisiniz – sözümə cavab verən əmim – yox oğul, ikimiz də getməliyik – deməsi məni sarsıtdı, atamın başında nəşə var deyib həyəcanla ağladım.

Mənə məlum oldu ki, qohumların bura toplanmasının əsas səbəbi atamın vaxtsız – 47 yaşında vəfatı imiş. Səhəri mən əmimlə birlikdə təyyarə ilə Bakıya gəldik və bir baş xəstəxanaya getdik. Burada Yusif əmimi, mamamı, Məhbubəni, Klaranı və Qəmbəri gördük. Məsələ aydın idi, atam vəfat etmişdi və biz gəlib çatana qədər Yusif əmim qutu düzəltdirib məscidə aparmışlar və sonra morqa qoyulub bizi gözləmişlər. Tabutun üstündə xeyli ağladıqdan sonra biz Yusif əmim gilə gəldik. Hadisə ilə əlaqədar olaraq evə toplaşan qohum və dostların sayı az olmadı. Burada mama hazırladığı halva, limon, çay süfrəsi açıldı. Xeyli söhbətlər oldu, xatirələr söyləndi. Mən gözləmədiyim faciədən sarsılmışdım, sanki bədənimdə qan donmuşdu. Ata kimi müqəddəs bir varlığı itirmək ağrısına dözə bilməmək dərəcəsində ağır iztirablara qər q olmuşdum. Gecə gələn qohumlar, dostlar başsağlığı verib getdilər, Ramiz və Almas yatandan sonra stol arxasında oturan Yusif əmi, mama, əmim, mən və Toma oldu. Yusif əmim dedi ki, Maliyyə Nazirliyi ilə danışmışam, səhər saat 8-də məşin orada olacaq, bu cəhətdən nigaranchılıq yoxdur, ancaq Ələkbər, mənə de görüm uşaqlar nə iş görürlər, ailə tərkibi necədir, bunlardan işləyəni varmı – deyib əmimdən cavab gözlədi. Əmim məni çıxandan sonra 6 uşağın, savadsız evdar ananın olması cavabını verdi.

Bu sözləri eşidən Yusif əmimin – çox ağırdır, bu olduqca çətin olacaqdır – deməsi məni sarsıtdı. Ürəyimdə sanki şimşək çaxdı və halsız vəziyyətdə mən mətbəxə keçdim. Mənim daimca tez gələn Toma – sənə nə oldu – deyən mənə müraciət etdi. Dedim ki, heç, ürəyim yaman sıxıldı, sanki havam çatmır.

Mənim bu sözümə Toma mənə bir stəkan su verdi. Mən könülsüz halda sudan bir az içib stəkanı Tomaya qaytardım. O isə əli ilə sudan bir az mənim üzümə çiləyib gərgin halda mənim yanımda oturub xeyli fikirləşib titrək səslə astadan dedi – Əsgər, dayımın vaxtsız vəfatı sənə üçün də, mənim üçün də, bütün ailəmiz üçün də olduqca ağır bir itkidir. Onun saflığı, mədəniyyəti, insanlığı, qayğıkeşliyi, işgüzarlığı unudulmaz bir keyfiyyətdir. Onun unudulması qeyri-mümkün olan əziz xatirəsi bizim qəlbimizdə daima yaşayacaqdır. Allah dayıma rəhmət eləsin, qəbrinə nur çilənsin – deyən Toma sözünə davam edərək bildirdi ki, sən dərin düşünüb ürəyinə belə təzyiq göstərmə, ananın və uşaqların gələcəyi məsələsinə gəldikdə əmin ol ki, ikimiz birlikdə çiyinlərimiz üzərində onların bütün ağırlığını çəkib, problemlərini həll edəcəyik, bu sahədə tam arxayın ola bilərsiniz.

İkincisi səndən xahişim budur ki, kənddə dayımın yasına gələnələr çox olacaq, dəfn mərasimi olduqca ağır keçəcək. Ancaq bütün varlığınla sən özünü çalışıb təmkinli aparmalısan. Həyatda bütün ümidlərini itirən uşaqların gözü səndə olacaq. Ona görə də sən özünü elə aparmalısan, elə davranmalısan ki, uşaqlar sənə şəxsində ataları olduğuna əmin olsunlar. Bu dediklərimi unutma, ona əməl et – deyib Toma fikrini tamamladı. 22 yaşlı bir qızın ifadələrini, onun məzmun təsirini fikirləşdikcə sanki böyük həyat təcrübəsi keçmiş bir müdrik şəxsən, ağsaqqalın fikri, məsləhəti insan düşüncələrində canlanır. Şübhəsiz 40 gün çıxana qədər gəlib-gedən adamları qəbul edərkən və həm də yola salarkən mən Tomanın dediyi kimi olmağa çalışdım və həmin günlərdən başlayaraq bacı-qardaşlarım, dayım uşaqları mənə qağa, əmim uşaqları isə əmi – deyən müraciət etmişlər. Toma həmçinin toyumuzdan sonra evimizə gəlin olmaqdan əlavə bütün həyatı boyu vaxtı ilə mənə dediyi sözləri ömrünün axırına kimi artıqlaması ilə yerinə yetirmişdi. Ananın, uşaqların ən ağıllı, qayğıkeş məsləhətçisi olmuşdu. Heyf ki, atam bu ləyaqətli, böyük və saf qəlbi olan insanı bir gəlin kimi görmək səadətindən məhrum oldu. Bu yerdə vəfat etməmişdən bir neçə gün əvvəl atamın evə yazmış olduğu məktubu xatırlatmaq istəyirəm. Məktub yasın dördüncü günü gəti-

rilib evə çatdırıldı və məktubda Toma haqqında atamın yazdığı misralarda belə göstərilmişdi: Bütün atalar kimi mənim də ən böyük, müqəddəs, şirin arzum Tomanı evimdə bir gəlin kimi görmək idi. Ancaq çox təəssüf ki, bu səadət mənə qismət olmadı. Lakin bir ay ərzində xəstəxanada yatdığım müddətdə dərindən sonra yorğun halda olsa da tez-tez mənim yanıma gəlməklə və həm də bir doğma övlad kimi əhvalımı soruşub mənə qulluq etməklə sanki gəlinlik ismətini, gəlinlik xidmətini mənə göstərmiş oldu. Deməli, yasın qızgın bir anında həmin məktubun açılıb oxunması təsəvvür edin ki, nə dərəcədə yenedən ağır oldu. Anamın ürəyi getdi, bacımın, əmim qızının naləsi, qardaşlarımla qışqırıqları yasda olanları dəhşətə gətirdi və demək olar ki, hamı ağladı, həm də «Bərəkəllah sənə, Toma» - sözləri dəfələrlə səsləndi.

Mən yasdən sonra Ağdama qayıdıb texnikumda müəllimliyi davam etdirməyə başladım. Ancaq vaxtsiz ata itkisi məni sarsıtmışdı. Ağır ata itkisi təzyiqli altında olmağım ilə bərabər, həm də ana və uşaqların vəziyyəti məni hər zaman narahat edirdi. Belə şəraitdə saxta xarakterli insanlarla bir yerdə işləməyin özü də ağır bir mühit idi. Ona görə də belə mühitdə işləməyi lüzumsuz hesab edib əmimə – saxtakar insanlarla bir yerdə işləmək artıq mümkün deyil – söyləyib işdən çıxacağımı bildirdim. Mən yeni direktor Hacı Hacızadənin adına ərizə yazıb katibəsinə verdim. Ərizəmlə tanış olub məni qəbul edən direktor – oğul, tələbələr sizdən çox razıdır, mən də sizin işiniz haqqında eşitmişəm, savadlısınız, vicdanlı müəllimsiniz. Mən sizi buraxmıram, hətta fikrim belədir ki, raykomda danışıq, hətta Mexanizasiya texnikumunda da tarix dərslərini siz deyəsiniz. Mən qəti şəkildə direktora – sizə ərizə yazmışam, xahiş edirəm azad olmağım haqqında əmr verin – deyib otağından çıxdım. Direktor əmimə zəng edib mənim işdə qalmağımı xahiş etməsinə əmim cavabında – o mühitdə işləmək mümkün deyil, çox sağ olun, onu işdən azad edin, Bakıya gedəcək – demişdir.

Beləliklə mən 1954-cü ildə texnikumdan əmək kitabçamı alıb Bakıya getdim və bununla da həyatımın Bakı dövrü başlanmış oldu. Mən 10 gün Tomagildə qaldıqdan sonra mənzil

tutub başqa yerə köçdüm. Ancaq buna baxmayaraq, nə qədər ki, işləməyirdim günümün çoxu yenə onlarda keçirdi. Həmin ildə Azərbaycan Dövlət Universitetinin tarix fakültəsinin «SSRİ tarixi» ixtisasına aspiranturaya sənədlərimi verdim. O zaman belə bir qayda var idi ki, aspiranturaya 3 il işləmiş adamlar sənəd verə bilərdi. Beş nəfər bir yerə imtahan verməli idik. Onlardan biri 1954-cü ildə Universiteti qurtarmasına baxmayaraq, onun da sənədlərinin qəbul edilməsi təəccüb doğurmuşdu. Birinci imtahan ixtisas predmeti olan «SSRİ tarixi»ndən idi. İmtahanın gedişini izləyənlər az deyildi. İmtahan zalında Məhbubə, onun həyat yoldaşı, görkəmli alim Yəhya, Toma iştirak edirdilər.

İmtahan başlandı. Biz biletləri çəkib fikirləşməyə başladığımız. Üç il ərzində dərslər dediyim fənni həm yaxşı mənimsəmişdim, həm də üç illik müəllimlik fəaliyyətim mənim nitq fəaliyyətimə yaxşı təsir göstərmişdi. Mənim və eləcə də digərlərinin cavabını imtahan komissiyasının üzvləri ilə bərabər, həm də kafedranın müdiri, akademik İsmayıl Hüseynov dinləyirdi. Mənim cavabımı dinləyən komissiya üzvləri iki əlavə sual da verdilər və mən suala cavab verərkən tarixi məsələ ilə əlaqədar partiya qərarlarından da müəyyən faktları söyləyib qurtardım və müəllimlərdən biri – Keçin əyləşin – dedi. Qanunsuz sənədləri qəbul edilmiş Fərrux adlı adam cavaba başlayan kimi fakültənin dekanı, onun həmyerlisi Qəzənfər Ağayev tez komissiya üzvləri tərəfə əyilib istədiyi sözü dedi. Onun cavabı mənim cavabımın yanında heç nə idi. Müəllimlər də onun cavabından narazı idilər. Vəziyyətin belə hal aldığı görünən Qəzənfər müəllim bir neçə dəfə komissiya üzvlərinə yaxınlaşib sözünü dedi və otaqdan çıxdı.

Beləliklə, beş nəfərin cavabından sonra hamıya otaqdan çıxın – dedilər. Beşimizin də cavabını dinləyənlər, hətta tanımadığımız adamlar da siz «5»-ə cavab vermisiniz, yer sizindir – deyirdilər. Çox mübahisədən sonra bizi otağı çağırıdılar. Qiymətlər oxunanda mənim və həmin adamın qiymətini «4», digər adamların qiymətini «3» oxudular. Otaqda mənimlə həmin oğlanın eyni qiymət aldığı elan olunanda çox böyük ədalətsizlikdir – sözləri səsləndi. Qiymətlərin eyni olmasını eşidib,

«Elm ocağında bu cür hərəkət kommunist hərəkəti deyil deyib vərəqi almaqdan imtina etdim. Ciddi şəkildə etirazımı görən İsmayıl Hüseynov məni yanına çağırıb «Əyləşin» - deyə universiteti nə vaxt qurtardığımı, harada işlədiyimi soruşub bildikdən sonra mənə dedi ki, get imtahan vərəqəni götür və imtahan verməyini davam etdir. Sənin cavabın xoşuma gəlib, yer sizindir, elmi rəhbərin də özüm olacağam – dedi. Onun bu sözlərindən sonra mən imtahan vərəqəmi götürüb otaqdan çıxdım.

İkinci imtahan «Marksizm-leninizm» fənnindən idi. «SSRİ tarixi»ni yaxşı bildiyimə görə bu fənn mənim üçün o qədər də çətin deyildi. Burada partiya sənədlərini, klassiklərin əsərlərini bilmək lazım idi. Mən də bunu kifayət qədər öyrənmişdim. İmtahana sədrlik edən, uzun müddət kafedranın müdiri Məmməd Səlimov idi. O, olduqca mədəni, xoş xarakterli, prinsipial və obyektiv bir şəxs olması ilə yanaşı həm də Universitetin Partiya təşkilatı katibi idi. İmtahanda birinci olaraq cavab verən mən oldum. Sualları qurtardıqdan sonra əlavə suallara da çətinlik çəkmədən cavab verdim. Məndən sonra Qəzənfərin himayədarlığı ilə imtahan verən oğlanın cavabı komissiya üzvlərini qane etmədi. Nəhayət, sədr qiymətləri elan edərkən həmin adama sizin cavabınız «3»-dür, ancaq biz hümanistlik göstərüb «4» yazdıq. Mənim qiymətim isə «5» oxundu. Bununla da mən sonrakı imtahanımı – xarici dil imtahanımı da verib qurtardım.

Mənim aspiranturaya qəbul olunmağım haqqında veriləli olan əmr qəsdən ləngidildi. Dekabr ayı gəlib çatdı, yenə də əmrin olmadığını görüb Universitetin rektoru akademik Yusif Məmmədliyəvin qəbulunda oldum. Kabinetdə rektorla bərabər Universitetin partkomu M.Səlimov da var idi. Salam verib rayondan bura aspiranturaya daxil olmaq arzusu ilə gəlib sənədlərimi verdiyimi, imtahanlarda qalib gəldiyimi və bu günə kimi sizin tərəfinizdən əmrin verilməməsinin məndə təəccüb doğurduğunu rektorun diqqətinə çatdırdım. Əgər mənim haqqımda əmr verməsəniz, o halda mənim bütüm arzularım puç olmaqla küçəyə atılmış bir adam olaram. Hanı sizdəki ədalət, alimlik, insanlıq. Deməli Qəzənfər müəllimin kömək

etdiyi adam keçə bilmədiyinə görə məni də bu yolla kənarıya qoyursunuz ifadələrimi cəsarətlə rektora dedim. Rektor kreslosundan əsəbi halda ayağa qalxıb – oğul, əmr verməyin vaxtı keçib, bu il bir təhər dolan, gələn il imtahansız sizin haqqınızda əmr verəcəyəm. Onun bu sözünə istehza ilə gülərək – yoldaş rektor, gələn il də bulki kimi müdafiəçisi olduğunuz yeni bir adam tapılar və onu müdafiə edərsiniz – deməyim onu sarsıtdı və M.Səlimov nəvazişlə – Əsgər, bəsdə – deyib otaqdan mənim çıxmağımı xahiş etdi. M.Səlimova hörmət əlaməti olaraq həm də az da olsa ürək sözlərini demiş bir adam kimi, mən kabinetini tərk etdim.

Mənə olan ədalətsizlik vəziyyəti olduqca ağırlaşdırdı. İş tapmaq böyük bir problemə çevrilmişdi. Xruşşovun sərsəm siyasəti nəticəsi olaraq hər yerdə insanları ixtisarlaşdırma prosesi gedirdi. Bunun özü də iş məsələsinə ağır maneə olan bir amil olmuşdu. Yusif əmim belə bir vəziyyətlə əlaqədar olaraq uşaqlıq dostu, sovet poeziyasının günəşi olan Səməd Vurğuna zəng etmişdi. S.Vurğun o zaman Akademiyanın vitse-prezidenti idi. Yusif əmimin ona olan müraciətinə az keçəndən sonra cavab verib bildirmişdi ki, Azərbaycan xalqının tarixini təfəsilatı ilə nümayiş etdirəcək Azərbaycan Tarixi Muzeyinə yeni ştatlar alacağıq. Qoy mənim adımdan getsin Muzeyin direktoru Məmməd Qaziyevin yanına. Mən onun yanına getdim, 5 aydan artıq ştatda olan işçilər kimi əmək haqqı almaqdan muzeydə işlədim. S.Vurğunun istədiyi kimi muzeyin yaradılması üçün yeni ştatların alınması məqsədilə o, Azərbaycan KP MK-nin birinci katibi İ.D.Mustafayevə müraciət etmişdi. Müraciətə cavab verən İ.D.Mustafayev demişdi: 20-25 nəfərə ştat almağa bizim gücümüz çatmaz. Siz ölkədə, o cümlədən Moskvada olan nüfuzunuzun təsiri ilə nəzərdə tutduğunuz miqdarda ştat ala bilərsiniz. Belə halda S.Vurğun Moskvaya getmiş və istədiyi miqdarda da ştatları almışdı.

S.Vurğunun bu vətənpərvərlik, xalqının qayğısına qalmaq hünəri respublika ictimaiyyəti içərisində yüksək səviyyədə qarşılandı. Ştatların alınmasına qədər fəaliyyətdə olan muzeydə kiçik bir kollektiv işləməklə Azərbaycan tarixi çox səthi əks olunmuşdu. Ancaq S.Vurğun şəxsiyyətinin təsiri ilə alınan

ştatdan sonra bilavasitə onun özünün göstərişilə muzey yenidən quruldu. Onun qədim, orta əsr dövrlərini əhatə edən eksponatlar, sənədlər, əşyalarla bərabər, XIX əsr və sovet dövrünü əhatə edən şöbələr yaradıldı və bu göstərilən şöbələrin yaradılması ilə keçirilən iclasda S.Vurğun özü iştirak etdi və çıxışında muzey işçilərini təbrik etməklə bərabər, həm də onların qarşısında duran ən məsul vəzifələrdən danışaraq qeyd etdi ki, siz elə bir muzey yaratmalısınız ki, buranı gəlib gəzən insanlarda Azərbaycan haqqında həqiqi təfsilat yaransın.

Nəhayət, S.Vurğunun bənzərsiz insanlığının, böyük əməyinin nəticəsi olaraq bir çox adamlar kimi mən də muzeydə elmi işçi kimi «Sovet şöbəsi»nə rəhbərlik edən qayğıkeş və prinsipial insan Püstəxanım Əzizbəyovanın şöbəsində işləməyə başladım. Bununla da iş məsələm həll edilmiş oldu. Növbəti məsələ ev və ailə qurmaq məsələsi idi. Bu mənim üçün hədsiz dərəcədə çətin görünsə də, ancaq gözlənilməz bir halın baş verməsi həmin məsələlərin həlli üçün sanki bir təkən oldu.

1954-cü ilin axırlarında 1948-ci ilin 2 faizli istiqrazı oynanılmışdı. Qəzetlərdə cədvəl çıxan kimi övladlardan ən gözəl xarakterli, yumşaq təbiətli, hədsiz dərəcədə mədəni olan Hamlet atamın əmək haqqı ilə alınan istiqrazı yoxlamış və görmüşdü ki, istiqrazlardan biri 10 min manat pul uduşuna düşüb. Sevincək halda məsələni anaya demiş və həmin istiqrazı götürüb Ağdama getmiş və əhvalatı bilən əmim tam əmin olmaqdan ötrü yenidən istiqrazı yoxlamışdı. Bununla da pulu alıb evə gətirmişlər və əmim anama müraciətlə – fikrin nədir – deməsinə anam cavab verib bildirmişdir ki, bu saat əsas məsələ Əsgərin məsələsidir, ona ev lazımdır ki, xeyir işini həll edək. Əmim anamın təklifini bəyənmiş və pulun 8 min manatını ev almaq üçün mənə göndərmişdilər. 2 min isə uşaqlara qalmışdı.

Mən ev axtarmağa başladım, ev alverçiləri məni bir neçə ünvana apardılar. Xoşuma az-çox gələn Vidadi küçəsi, dalan 1-də olan ev oldu. Xırda həyəti var idi. Küçə qapısı bağlanırdı, həyətdə ev yiyəsinin ailəli olan böyük oğlu, ana və digər 2 oğlu yaşayırdılar. Ailə çox etibarlı, mədəni və sadə idi. Mən alacağım otağa baxdım, belə ki, mənzil bir otaq və kiçik – bir

metr eni olan şüşəbənddən ibarət idi. Mənzil sahibinə – mən gedib nişanımı gətirim, əgər bəyənəcəksə evi alacağam – deyib Tomanın arxasınca getdim. Əhvalatı Tomaya, mamaya söylədim. Sonra Toma ilə evə baxmağa getdik. Mən yol boyu bir qədər narahat idim. Öz-özümə düşünürdüm ki, şəhərin mərkəzində ən məşhur «Monolit» adlanan binada yaşayan bir qız, darısqal, qaranlıq və həm də rütubətli olan bir mənzildə yaşamağa razı olacaqmı fikri ilə gəlib ünvana çatdıq və evə baxdıq. Toma – özün bilərsən – deyib mənə müraciət etdi. Ona cavab olaraq mən dedim – sən bəyənənlisən, evin xanımı sən olacaqsan və istəyirsən mamanı da gətirək baxsın. Mənimlə razılaşan Toma dedi ki, yaxşı onda gedək mamanı gətirək baxsın.

Evə gəlib əhvalatı mamaya deyəndə o, - ay bala, mamanı neyləyirsiniz, orada siz yaşayacaqsınız, nə deyirəm ki, elə istəyirsinizsə gedək. Bununla da gəlib məhləyə baxa-baxa həyətdə daxil olduq. Mama Tomaya – «Qızım, vaxtı ilə biz də sovet küçəsində müxtəlif mənzillərdə yaşadığımız və sonra hökumət bizə ev verdi. Siz də yaşayarsınız, sonra da mənzil növbəsinə dayanıb ev alarsınız. Bu çətin deyil, əsas məsələ ailə səadətidir, allah xeyir versin» - deyib xeyir-duasını verdi. Bundan sonra həmin mənzildə yaşamağa başladım. Bununla da Toma şan-şöhrət dalınca getmədi, indiki qızlar kimi var-dövlət, vəzifə axtarmadı. Əksinə o, yetim olan, saf məhəbbətlə sevdiyi oğlanla həyat qurmağı üstün tutdu. Əsgərin yetim qalmış qardaş və bacılarının gələcəkdə ola biləcək çətinlikləri də onu sarsıtmadı. Cəsarətlə toyun olmasına ürəkdən razılıq verdi və bununla da 1955-ci il iyunun 4-də Yusif əmimin əmisi qızı olan Mirvarid Dilbazinin geniş zaldan ibarət olan otağında 40 nəfərin iştirak etdiyi məclisdə bizim toyumuz oldu. Toyda ən yaxın qohumların kiçik bir hissəsi, əmim, Tamara bacı, kənddən Fərrux əmimin qayını, həm də mənə qardaş qədər əziz olan, eldə, obada, rayonda böyük nüfuz qazanmış Ənvər başda olmaqla bir qrup adamlar iştirak etmişlər.

Məclisi idarə edən S.Vurğunun böyük qardaşı Mehdixan müəllim idi. Xanəndə Əbülfət Əliyev, tar çalan isə məşhur tarzen Hacı Məmmədov olmuşdular. Məclis yüksək və mədəni səviyyədə keçmişdi. Öz ürək sözləri ilə çıxış edib bizi təbrik

edənlər danışdıqda və xanəndə məlahətli səsi ilə muğam və xalq mahnılarını ifa edəndə məclisə sükutluq çökürdü, hamı diqqətlə dinləyib sənətkarları alqışlayırdılar. Toyda iştirak edən Püstə xanım bizim haqqımızda tələbəklik dövründən başlamış toy gününədək özünün müşahidələrindən söhbət açıb bizi təbrik etdikdən sonra hər ikimizin əlindən tutub oynamağa dəvət etdi və ikimiz də utana-utana yüngülcə oynayıb əyləşdik.

Çox təəssüf ki, indiki toylar azərbaycançılıq adət-ənənəsindən hədsiz dərəcədə kənara çıxmışdır. Ağız deyəni qulaq eşitməyən, xanəndəyə qulaq asmırlar, hər kəs öz söhbətində olur. Məclisdə kütləvi halda siqaretin tüstüsündən adam az qalır boğulsun. Musiqi səslənən kimi bəylə gəlin çıxırlar ortaya, demək olar ki, hamıdan çox oynayırlar. Bu isə xalqımızın adət-ənənəsinə, ismətli olmaq adətinə tamamilə yabançıdır. Xalqın adətinə hörmət edən insanlar belə toydan iyirənir və tez də çıxıb gedirlər. Çox-çox heyflər...

Nəhayət, uzun müddətdən bəri bir yerdə böyüyən iki gəncin ülvə məhəbbətinin nəticəsi olaraq biz bir-birimizə qovuşduq, xoşbəxt və möhkəm ailə kimi yaşadığımız.

Toyumuzdan bir neçə gün keçmişdi. Mən axşam işdən evə gəldim. Həmişə olduğu kimi bu dəfə də Toma tərəfindən mən yüksək səviyyədə qarşılandım. Yemək yeyib çay içdikdən sonra mən Tomaya darıxmırsan ki, müraciətimə sakit tərzdə yox, nə olub ki. Mən ona, gedəkmi mamagilə? – deməyim ona gözlənilməz olduğundan, bilmirəm, adətə görə bizi qonaq çağırmalıdırlar, sonra gedə bilərik – deyən Tomaya – mənə adət lazım deyil, hiss edirəm ki, mamagil üçün darıxmırsan, dur gedək – dedim.

Bir dəstə gül və tort alıb mamagilə yollandıq. Qapını açan Nəzakət – ay mama, Toma bacım gəlmişdi – deyib sevincək qışqırdı və evdəkilər bizi qarşıladı. O gecə mama yaxın qohumlara zəng edib evə dəvət etdi. Mama həvəslə plov bişirdi və mənə dönə-dönə «sağ ol» dedi.

1955-ci ilin yayında Yusif əmim köhnə kadrlarından olan Altıağac rayonunun birinci katibi Hüseyn Niftullayevin dəvəti ilə ailəlikcə orada istirahət etməli oldular. Yusif əmi-

mgilin orada olmasından istifadə edərək mən və Toma da orada üç gün qalıb Bakıya qayıtdıq.

1956-cı ilin martında bizim ilk oğlan övladımız dünyaya gəldi. Əmim Tomanın xəstəxanaya getməsindən xəbər tutan kimi həyat yoldaşı Tamaranı Bakıya göndərmişdi. Dünyaya gələn uşağın oğlan olduğunu eşidən əmim telefonla zəng edib Yusif əmimi və mamanı İlqar nəvənin anadan olması münasibətilə təbrik etmişdi. Toma xəstəxanadan çıxan günün axşamı Tamara bacı, Toma və uşaq qatarla Ağdama yola düşdülər. Aprel ayında mən partiyanın XX qurultayının qərarları, habelə «Elm və din» haqqında məruzələr etmək məqsədilə Yevlax, Ağdam, Ağcabədi və Jdanov (Beyləqan) rayonlarında oldum. Bir ay müddətində oxuduğum mühazirələr maraqlı keçmişdir. Hətta Ağcabədi rayonunun Kuybışev adına MTS-də keçirilən yığıncaqda rayonun rəhbər işçiləri, habelə Rayon Partiya Komitəsinin birinci katibi Kərəm Quliyev, rayon İcraiyyə Komitəsinin sədri Müstəcəb Əliyev də iştirak etmişlər. Beləliklə, dörd rayonun müxtəlif təşkilatlarında, kolxozlarında keçirilən yığıncaqlarda etdiyim məruzələr diqqətlə dinlənilmişdi. Kolxozlar içərisində ən yaxşı yığıncaq Beyləqan rayonunun kolxozlarının birində təşkil olunmuşdu. Getdiyim bütün rayonların kolxozlarından fərqli olaraq belə geniş, səliqəli klub heç bir yerdə görməmişdim.

Jdanov rayonu kolxozlarından birinə mən rayon Təbliğat şöbəsinin müdirinin müşayiəti ilə gələndə bizi kolxoz sədri başda olmaqla idarə heyətinin bir neçə üzvü qarşıladılar. Kolxoz sədrinin kabinetinə dəvət olunduq. Bir qədər söhbətdən sonra kolxoz sədri Partiya təşkilatı katibinə müraciətlə – bax gör, hamı gəlibsə başlayaq – dedi. Partiya təşkilatı katibi otaqdan çıxdı və tez qayıdıb başlaya bilərik – dedi. Kolxoz sədri ədəblə – Əsgər müəllim, buyurun gedək – dedikdən sonra raykom nümayəndəsi, mən, kolxoz sədri, partiya təşkilatı katibi kabinetdən çıxıb dəhlizlə bir az getdikdən sonra birdən-birə səhnəyə daxil olduq. Zala baxanda mənə vahimə bürüdü. Klub adamları dolu idi. Yığıncağı partiya təşkilatı katibi açaraq ilk sözü Rayon Partiya Komitəsinin şöbə müdirinə verdi və o, yığıncaq iştirakçılarna bu yaxınlarda

partiyanın XX qurultayının olmasından, onun qərarlarının əhəmiyyətindən və bu məsələ ilə əlaqədar olaraq Sovet İttifaqının hər yerində yığıncaqlar keçirilməsi və qurultayın qərarlarının məzmununun xalqa çatdırılmasının vacibliyindən danışdı. Bu günkü yığıncaq da o məqsədlə keçirilən tədbirdir, hamı qurultay qərarlarının məzmununu bilməli, öyrənməlidir – deyib əyləşdi.

Sonra yığıncağa sədrlik edən partiya təşkilatı katibi «XX qurultay və onun əhəmiyyəti» haqqında məruzə üçün sözü mənə verdi. Məruzədən sonra çıxış edən kolxoz idarə heyətinin sədri mənə, etdiyim məruzəyə görə minnətdarlığımı bildirdi və dedi Əsgər müəllim, bu gün sizin məruzənizi dinləyən tək burada oturanlar deyil, həm də evdə oturanlar da dinləmişlər, bir sözlə sizi bütün kənd radio vasitəsilə dinləmişdi. Kəndin bütün əhalisi adından sizə bir daha sağ olun – deyən sədr sözünü bitirdi və bununla da yığıncaq yüksək səviyyədə başa çatdı.

Mən Bakıya, iş yerimə qayıtdım. Sentyabr ayında növbəti məzuniyyətə çıxıb Ağdama getdim. Sonra Jdanov rayonu ərazisində olan Kəbirli kəndinə, evimizə gəldim. Anam və uşaqlarla görüşüb onların hər birinin vəziyyətilə yaxından tanış oldum. Bir neçə gündən sonra Ağdama qayıtdım ki, ailəmlə birlikdə Bakıya qayıdaq. Bu anda körpə uşağın Ağdamda qalması məsələsi meydana çıxdı. Əmim bildirdi ki, hər ikiniz işə gedəcəksiniz, uşaq məsələsi sizə yeni problem yaradacaq. Digər tərəfdən də uşağın bizdə qalması sizi çətinlikdən qurtarar deyən əmim Tomaya – arxayın ol, papanın canı üçün ona yüksək dərəcədə qulluq göstəriləcəkdir – deyib pərişan halda bizimlə vidalaşib işə getdi.

Toma, uşaq və mən bacım Simanın və Ofeliyanın müşayiətilə avtovağzala gəldik. Burada biz maşına minmək istəyəndə Sima dedi ki, əmim pilləkənləri ağılaya-ağılaya düşüb getdi. Anlamaq çətin deyildi, dörd ay idi ki, uşaq onun yanında idi. Yeməkdən korluq çəkməsin deyə bir nəfərlə danışmışdılar, o, hər gün təzə sağılmış inək südünü gətirib verirdi evə və ondan uşaq üçün lazımı yemək hazırlayıb verirdilər. Dörd ay ərzində bir yerdə olub ona isinmiş və hər cür qulluq

göstərmiş əmim üçün də, Tamara və Sima üçün də çox çətin idi. Ona görə də təsadüfi deyildir ki, əmim evdən çıxanda bizə bildirmədən ağlamışdı.

Bu məsələni eşidən kimi mən Tomaya uşağı ver Simaya, qoy qalsın – sözümə heç nə demədən uşağı Simaya verdi. Bunu gören Ofeliya tez qaçıb əmimə xəbər verdi və o, yüyürə-yüyürə bizim yanımıza gəlib Tomanı qucaqlayıb öpdü və – ana, tam arxayın ol – deyib vidalaşdı. Biz Bakıya qayıtdıq. Evə gəldik, qonşular hamısı bizimlə görüşüb – uşaq hanı – deyənlərə Toma sakit tərzdə – dayımgildə qaldı, deyə cavab vermişdi. Bakıya qayıtmağımızı Tomanın anası, bacıları, atası eşidib axşam bizə gəldilər. Ana dörd aydan artıq qızı ilə olan ayrılıqdan sonra qəhərlənmiş halda –ay bala, bir də getsən nə vaxt gələrsən – deyib Tomanı qucaqlayıb öpərək – bəs uşaq hanı, deyən anasının və eləcə də digərlərinin sualına Toma cavab olaraq – uşaq dayımda qaldı – dedi.

Mama – Sən nə danışsən, ay bala, dörd aylıq uşağı anadan ayırmaq olar? – bu nə sözdür deyirsən. Toma anasına və yaxın qohumlara – bəli dayım üçün uşaqdan ayrılmaq olduqca çətin olduğunu nəzərə alıb uşağı qoyub gəldik. Bu ifadələri oxuyanlar fikirləşin! Tomadakı müqəddəsliyə qibtə etməmək olmur. Bəşəriyyət tarixində heç bir əsrdə və ildə cavan ana özünün ilk övladını həyat yoldaşının əmisinə verməyibdir. Toma bir ana kimi bütün iztirablara, çətinliklərə dözdü, ancaq Əsgərin əmisinin arzusunun əleyhinə getmədi. Tomanın hünərli hərəktinə cavab olaraq əmim vaxtaşırı olaraq Tomaya məktub göndərməklə bərabər, həm də İlqarın müxtəlif formalarda çəkdiyi şəkillərini göndərirdi. Bu məqam bir tərəfdən Tomanı müəyyən dərəcədə arxayınlaşdırırdısa, digər tərəfdən də şəkillərə baxıb köksünü ötürə-ötürə qəhərlənirdi. Belə vəziyyətlər mənə də təsir göstərsə də, onu bürüzə verməyib, əksinə Tomanı sakitləşdirməyə çalışırdım. Ədalət naminə onu da xatırlatmaq lazımdır ki, həqiqətən də İlqara yüksək dərəcədə qulluq göstərilirdi. Uşaq üçün heç bir çətinlikdən, korluqdan söhbət gedə bilməzdi. İlqarın əziyyətini ailə üzvləri hamısı çəkirdi. Ancaq Simanın əziyyəti müqayisə

olunmaz dərəcədə böyük və çox olmuşdu. Deməli, İlqar yatana qədər Sima üçün evdə dinclik olmamışdır.

1957-ci ilin martında İlqarın bir yaşı tamam olmuşdu. Bu münasibətlə Ağdamda evimizdə keçirilən qonaqlıqda Bakıdan gəlmiş Toma, mama, mamanın yaxın rəfiqəsi Bəyim xanım və mən iştirak etmişdik. Kəndimizdən Ənvər başda olmaqla bir neçə qohum, kirvə Həsən və habelə əmimin yaxın dostları iştirak etmişdi. Şənlik çox yüksək səviyyədə təşkil olunmuşdu. Məclisdə xanəndənin oxuması, oyun havalarının tez-tez səslənməsi sanki sevincə qərq olmuş insanların düşüncələri ilə harmoniya təşkil edirdi. Mən deyərdim ki, İlqarın ömründə o ildəki kimi yüksək məclis heç bir vaxt olmayıbdır. Beləliklə, bir neçə gün burada qaldıqdan sonra yenidən Bakıya qayıtdıq.

1958-ci ilin martında İlqarın 2 yaşının tamam olması ilə əlaqədar olaraq Toma yenə Ağdama getmişdi. O, Ağdamda təxminən 10-15 gün qalmışdı. Bir gün axşam Ağdama, evimizə telefon etdim, cavab verən Tamara bacı ilə hal-əhval tutub əmimi soruşanda o, ağladı. Telefon dəstəyini götürən Tomaya – əmimə nə olub, düzünü de, gizlətmə sözümə Toma təmkinliklə təskinlik şəklində cavab verdi ki, narahat olma, böyrəyinin ağrısı başlanıb, pəpaya de, yaxşı bir həkim gətir – dedi. Mən təcili Yusif əmimə vəziyyəti söylədim və o da Ağdama telefon edib əmimin halını öyrəndikdən sonra o dövrdə ən yaxşı həkimlərdən biri olan dosent Zülfüqarlı ilə təyyarədə Ağdama uçduq və evə gəldik. Həkim diqqətlə əmimi dinləyib ona baxdı və onun müalicəsinin təsiri ilə ağrı sakitləşdi. Üç günlük müalicədən sonra həkim xəstəni Bakıya aparıb cərrahiyyə əməliyyatı keçirilməsini bildirdi. Yenə də təyyarə vasitəsilə əmimi Bakıya gətirdik və «Semaşko» adına xəstəxanada yerləşdirildi.

Sovet dövlətinin xalqına xidmətinin bir növü də belə xəstələr olanda təcili yardım məqsədilə işləyən təyyarələrdən istifadə olunması idi. Sovet dövründə indiki kimi var-dövlət, vəzifə axtarılmırdı. Əksinə təcili yardıma ehtiyacı olan hər bir sovet vətəndaşına pulsuz olaraq xidmət göstərilirdi. Əmimin sağlması üçün bir aya yaxın əziyyət çəkən ləyaqətli insan –

həkim Zülfüqarlı bizdən ancaq çox sağ olun sözünü qəbul etmişdi. Vay o gündən ki, indi xəstələnsən? O halda ya ölməlisən, ya da müflisləşib dilənçi halına düşməlisən. Yaxşı müalicə olunan əmim Zülfüqarlının məsləhəti ilə Jelevodskiyə getməli idi. Bu münasibətlə 1958-ci ilin iyununda əmim Jelevodskiyə getmək üçün ailə ilə birlikdə taksi maşınla Bakıya bizə gəldilər. Özləri ilə böyük bir qoç da gətirmişdilər.

Mən işdən gəlib həyatə daxil olanda həyatə Ağdamdan gələnrlə bərabər, Bakıda yaşayan qohumlardan da görüb təəccüb edəndə Sima və İlqar həyatə çıxıb – qağa – deyərək mənə yaxınlaşıb öpüşdülər. Sonra evə keçib əmimlə, Tamara ilə öpüşüb-görüşdük. Az keçmiş mama, Yusif əmim, uşaqlar da gəldilər. Artıq qoç kəsilib kabab bişdikcə evə süfrəyə düzöldüyü bir anda əmimin yenidən ağrısı oldu. Yusif əmim qonşuda olan telefonla həkim Zülfüqarlıya zəng edib əhvalatı danışdı və tez gedib onu gətirdim, baxdı, iynə-dərmanlardan istifadə edildi və həkim bildirdi ki, Ağdamdan bura taksidə gəlmisən, silkələnmə olub, daş yerindən tərپənib və bu da ağrı ilə nəticələnib. Jelevodskiyə getmək üçün əmimə 2 dəfə bilet aldım, gedə bilmədi, bilet batdı. Ailədə belə qərara gəldi ki, əmimin səhhətilə əlaqədar olaraq mən də onunla gedim, yolda narahatçılıq olsa həkimlərdən istifadə olunmasına köməklik edim. Belə də oldu və mən yumşaq kupeni bütöv götürdüm və ikimiz birlikdə yola düşdük. Xaçmaz stansiyasına az qalmış əmim bərk ağrıdığını bildirdi. Mən qatarın rəisini tapıb tez əlaqə yaradıb Xaçmaz stansiyasında bizim vaqona həkimin gəlməsinin təmin edilməsini xahiş etdim. Bu da gözəl sovet qanunlarından biri idi.

Qatar stansiyada dayanan kimi ağ xalatlılıq həkim və tibb bacısı kupeyə daxil olub təmənnəsiz ürəkdən yardım etdilər. Qatar yoluna davam etdi və o yardımdan sonra əmimdə elə bir narahatlıq olmadı və biz gəlib Jelevodskiyə çatdıq. Sənatoriyaya sənədlərini təqdim edib yer alandan sonra əmim mənə – sən buraları görməmişən. Gedək Kislovodskini gör deyib elektrickaya oturub Kislovodskiyə gəlib parkı gəzdik, şəkil çəkdirdik. Oradan da Yesentukiyə gəlib buranın da məşhur müalicə parkını gəzdikdən sonra dəmiryol yeməkxa-

nasında nahar etdik və qatarla Jeleznovodskiyə gəldik. Əmim mənimlə vidalaşdı qatardan düşdü. Mən Min-Voda gəlib Moskva-Bakı qatarına əyləşib Bakıya yola düşdüm. Əmim məndən nigaran qalması deyə Proxladnıdan ona getməyim haqqında teleqram vurdu. Mən Bakıya qayıdandan bir neçə gün sonra Tamara bacı mənə – Əsgər, biz də getmək istəyirik – dedi və mən qatara bilet alıb onları – yəni Tamara bacını, Simanı və İlqarı yola saldım.

1958-ci il iyunun axırlarında Toma valideynləri ilə birlikdə Kislovodskiyə yola düşdülər. O vaxt biz 2-ci övlad gözləyirdik. Sonralar mənə məlum oldu ki, əmim sanatoriyaya qayıdandan bir qədər keçmiş yenidən bərk ağrıları olmuşdu. Sanatoriya həkimləri məcbur olub əmimi Pyatigorskıyə ən məşhur xəstəxanaya aparmışlar. Görkəmli mütəxəssislərin gərgin əməyi nəticəsində kanalda ilişib qalmış xurma çəyirdəyi boyda daşı nəhayət ki, çıxarda bilmişlər. Əmim həmin daşı ölənin gününə qədər özündə saxlamışdı. Sovet həkimləri yenə də sovet qanunları əsasında insani xidmət göstərərək əmimi cərrahiyyə əməliyyatı aparmadan böyük bir daşı çıxarmışlar. Alqış belə insanlara, həkimlərə. Ancaq indi belə insanı tapıb misal göstərmək, insanın yeriyə-yeriyə aya çıxması kimi mümkün olmayan bir haldır. Daşın çıxarılmasından sonra yenidən sanatoriyada müalicəsini davam etdirən əmimin vəziyyəti gündən-günə yaxşılaşmışdı. Hətta o, Tomanın valideynləri ilə birlikdə Kislovodskidə olduğunu biləndən sonra bir neçə dəfə onların görüşünə getmişdi. Bakıya yola düşməmişdən əvvəl yenə də Toma gilə gedən əmim xudafizləşərkən mamaya demişdi – Toma azad olanda qızı olsa Vüqarə, oğlu olsa Vüqar adını verərsiniz. Həmin vidalaşmadan sonra əmim Ağdama qayıtmışdı.

Yusif əmimin 30 iyul 1958-ci il tarixdə vurduğu teleqramda əmimə yazmışdı ki, Vüqar nəvənin dünyaya gəlməsi münasibətilə sizi təbrik edirəm. Əmim də bundan çox sevindi-yindən Yusif əmimə vurduğu cavab teleqramında onu, mamanı təbrik etmişdir. Xəstəxanadan çıxandan sonra mama uşağı yuyundurarkən boğazına sabunlu su getmiş və uşaq ağır vəziyyətdə xəstəxanaya çatdırılmışdı. Həkimlərin ciddi səyi

nəticəsində uşaq ölümdən xilas edilmişdi. Vüqarın Kislovodskidə dünyaya gəlməsini mən Lənkəranda eşitdim. Tez orada olan işlərimi qurtarıb Bakıya gəldim və növbəti ezamiyyətə çıxmağım haqqında əmr aldıqdan sonra xəbər vermədən Kislovodskiyə getdim. Həyəət daxil olanda mənə görünən mamam tez Tomaya Əsgər gəldi – dedi. Biz görüşdük və bəzi əhvalatları, o cümlədən Vüqarın boğulması məsələsini, mamanın ayaqyalın maşın üçün küçəyə qaçmasını, ağlamasını, papanın eşidib xəstəxanaya gəlməsini, keçirilən həyəcanlar haqqında danışan Toma – sən burada olmadın, o həyəcanları biz sənsiz yaşadığ demişdi. Burada yaxşı istirahət edib qatarla Bakıya yola düşdük. Uşağı vannanın içində yuxarıda, 3-cü polkada qoymuşduq və qəfildən verilən təkən nəticəsində uşaq vannada aşağıda oturduğumuz yerə düşdü. Mamanın, Tomanın – vay uşaq əzildi – deyib keçirdikləri həyəcan artdı. Ancaq uşaqdan səs çıxmıdı. Onun gülümsəyərək sakit tərzdə baxışından məlum oldu ki, çox şükür uşaq salamatdır. Lakin çox qərībdir ki, Vüqar dəfələrlə həmişə xoşa gəlməyən hadisələrlə üzləşmişdi.

Belə ki, həmin hadisədən sonra 1959-cu ilin yayında əmim ailəni, habelə Tomanı da Turşsuya istirahətə aparmışdı. Vüqarın uşaqlığı çox gözəl olmuşdu. Qara uzun saçı, gözünün göyə çalması, üzünün ağılığı, valehedici gülüşləri ona yeni gözəllik vermişdi. Bəzən uşağı görənlər allah bəd nəzərdən saxlasın deyərtilər. Bir gün Vüqarı Tamara və Toma yuyundurub yaxşı geyindirmişlər. Bu vaxt bizə gələn qonşumuzun qızı Tamara müraciətlə – xala, ver Vüqarı aparım bir az gəzdirim – deyən qıza Tamara ehtiyatlı ol deyib icazə vermişdi. Həmin qız qonşuluqda təndir çörəyi bişirən qadının yanına gəlmiş və təndirdə bişən çörəyə əyilib baxanda uşaq əlindən çıxaraq başı üstə közün üzərinə düşən kimi qadın uşağın ayaqlarından tutub yuxarı qaldırmışdı. Uşağı aparın qızın qışqıraraq – mama, evimiz yıxıldı, uşaq təndirə düşdü – deyib ağlaması gərginliyi daha da artırmışdı. Qışqırtıya ətrafda olanlar, o cümlədən Tamara, Toma həmin yerə yüyürmüşlər. Qadın Tamara müəlliməyə – narahat olmayın, xata sovuşdu, allaha

şükür salamatlıqdır deyib uşağı Tamaraya vermişdi. Üst papaq yanmış, alt papaq isə bir qədər ütölmüşdü.

Bu hadisə ilə əlaqədar olaraq qurban kəsilib paylanmış və bir daha uşağı gözdən qoymamışlar. Bu hadisədən az sonra gözünün zəifliyi meydana çıxdı və onun müxtəlif həkimlərə göstərilməsində də az əziyyətlər çəkilmədi. Hətta Odessaya da aparıldı. 2007-ci ildə gözünün birində cərrahiyyə əməliyyatı aparıldı. 2008-ci il 4 yanvar günü bizim həyat salnaməmizə ən dəhşətli bir gün kimi daxil oldu. O günü xatırladıqca sanki bədənimdə qanım donur, dəfələrlə demişəm, təki mən ölmüş olaydım, ancaq o gün, o hadisə olmayaydı. Hansı ki, bütün amalı yaxşılıq etmək, insanlarla mehriban ünsiyyətdə olmaq, köməyə ehtiyacı olanlara imkanı daxilində köməklik göstərmək, sadə davranışı ilə bərabər, həm də yüksək mədəniyyət sahibi olan Vüqar dəhşətli hadisəyə düçar olmamalı idi. Qohuma köməyə gedən Vüqarı maşın vurdu, ayağında açıq sınıq, çanaq sümüyü isə iki yerdən sınımış oldu. Vüqarla bir yerdə olan oğlu Əsgərin də qılçası əzildi və o da çox əziyyətlər çəkdi. İndi allaha çox şükürlər olsun ki, Vüqar yaxşı bir insanın – həkimin sayəsində o ağır xəstəlikdən qurtarıb öz işini davam etdirir. Allah qorusun, onun qəlbi olduqca təmiz və gözəldir. Vüqar bütün qohumlar üçün, onu tanıyanlar üçün müqəddəs bir insandır.

1960-cı ilin yazında mən növbəti istirahətə çıxmaq haqqında əmr aldıqdan sonra, həmişə olduğu kimi bu dəfə də kəndə gedib bir həftə orada qaldım. Burada müəyyən məsələləri həll edib arxayınlaşdıqdan sonra Bakıya qayıdıb Soçiyə – Qəmbərin yanına getdim. O, Soçidə Təhlükəsizlik Nazirliyinin sanatoriyasında dincəlirdi. Baş həkimə qardaşım gələcək deyib mənim üçün icazə almış və orada birlikdə istirahət etdik. Gözəl insanlarla tanış olduq. İstirahətimiz mənalı keçdi və vaxt qurtarandan sonra Bakıya qayıtdıq. Həmin ilin iyunun axırlarında Toma, Sima hər iki uşaqla birlikdə Kislovodskiyə istirahətə getdilər. Onların qayıtmasına 10 gün qalmış mən də ora getdim, birlikdə istirahət edib Bakıya qayıtdıq.

1960-cı ilin axırlarına yaxın idi. Qardaşım Hamlet Universitetin «Xalq təsərrüfatının planlaşdırılması» fakültəsinə

daxil olmuşdu. O, kolxozda briqadir müavini işləyirdi. Çox təəssüf ki, kolxoz sədri Hamleti işdən kənarlaşdırdı. Hambet bütün əhvalatı mənə telefonla bildirib sədrə zəng etməyimi xahiş etdi. Hamletə cavab verdim ki, kolxoz sədri səni yaxşı tanıyır, mən ona zəng etməyəcəyəm, yığış gəl Bakıya. Hamlet gəldi, mən Yusif əmimə bildirdim ki, Hamlet olduqca mədəni, həyalı və sadə bir insandır. Odur ki, onu tarix fakültəsinin qiyabi şöbəsinə dəyişdirmək və sənəd alıb müəllim işləməsinə təmin etmək daha məqsədəuyğun olar.

Belə də oldu. Yusif əmimin köməkliyi sayəsində Hamlet tarix fakültəsinə dəyişildi. Orada oxuması haqqında sənədi alıb ona verdim və dedim ki, get ver Sevindik müəllimə. Sevindik mənim tələbə yoldaşlarımdan biri olmaqla çox mehriban, etibarlı və həm də səmimi insan idi. Mən onunla telefonla danışdım və bildirdim ki, direktor olduğun kəndimizin məktəbində Hamletin müəllim işləməsinə köməklik et. Çətinliyin olsa gələrəm sözümlə o, cavabında – sənə qardaşın mənim qardaşımdır, Hamlet anadangəlmə müəllim xarakterli insandır, arxayın ol dedi. Bununla da Hamlet Universiteti bitirib müəllim işlədi.

1961-ci ilin noyabrında məndən sonra ailəmizdə ikinci övlad olan Əbülfətin toyu oldu. O, Ağdam şəhər 1 sayılı orta məktəbini əla qiymətlərlə bitirmişdi. Öz oxumağı, tərbiyəsi və təşkilatçılıq bacarığı ilə fərqləndiyindən Əbülfət həm də məktəbin Komsomol təşkilatının katibi olmuşdu. Bacarıqlı bir şəxs olmasını komsomol işində də göstərmişdi və ona görə də 1949-cu ildə keçirilən Azərbaycan Komsomolun qurultayının nümayəndəsi kimi orada iştirak etmişdi. O, həm də məktəbin divar qəzetinin redaktoru olmuşdu. Əbülfətdə olan əl qabiliyyəti ayrı-ayrı şüarların gözəl yazılışı ilə bərabər, qəzetin də məzmunlu hazırlanmasında böyük əmək sərf etmişdi. O, özünün belə istedadı ilə rəssamlıq zirvəsinə yüksəlmişdi. Onun xüsusi ilə məşhur gürcü şairi Ş.Rustavelinin «Pələng dərisi geyinmiş pəhləvan» poemasında olan bütün şəkilləri məharətlə çəkməsi nəinki bizi, eləcə də o əsərləri görənlərin hamısını valeh etmişdi. Əbülfət bir gecə göstərilən əsərdə olan şəkilin biri üzərində işləyib onu çəkərkən yuxudan ayılmış əmim o biri

otaqda işığın yanmasından narahat olduğundan sakit tərzdə işıq yanan otağa gəlir və görür ki, Əbülfət şəkil çəkir. Əbülfətin çəkdiyi şəkllə baxıb valeh olan əmim onun bu istedadına sevinib – oğul, bunu nə vaxtdan işləyirsən – sorğusuna cavab olaraq Əbülfət çarpayının altına qoyduğu hazır şəkillərin bir neçəsini əmimə göstərir. Bundan olduqca fərəhlənən əmim – sağlıq olsun, səni Leninqrad (indiki Sankt-Peterburq) Rəssamlıq Akademiyasına oxumağa göndərəcəyəm demişdi. Bundan əlavə Əbülfətin həm də yaxşı səsi olmaqla oxumaq istedadı da olmuşdu. Dəfələrlə bayram şənliklərində və həm də Ağdam radiosunda çıxışlar etmişdi. Orta məktəbdə oxuduğu dövrdə bir yaz gecəsi mamagildən evimizə gələrkən yolda bir segah muğamı oxuyandan sonra «Qarabağ şikəstəsi»ni təmiz və məharətli səslə oxuyarkən Ağdam musiqi məktəbinin direktoru Əlipaşa Daşdəmirov səsə yuxudan ayılıb pəncərəni açıb o istiqamətə yaxınlaşan Əbülfətə: - Ay oğul, bir dayan görüm – deməsinə Əbülfət cavab vermədən evimizə doğru qaçmışdı. Əlipaşa müəllim də onun ardınca qaçaraq binaya daxil olanda Əbülfətin qolundan tutub – oğul, de görüm kimin oğlusan – müraciətinə Əbülfət sakit tərzdə - Ələkbər müəllimin oğluyam, - deməsinə - Əlipaşa müəllim – Yaxşı oğul, get evinizə, - deyib geri qayıtmışdı.

Səhəri Əlipaşa müəllim o zaman Kənd Təsərrüfatı Texnikumunun direktoru işləyən Ələkbər müəllimin yanına gəlir və Əbülfətin Ağdam musiqi məktəbinin respublikada adlısanlı məşhur xanəndə İslam Abdullayevin rəhbərlik etdiyi muğam şöbəsində oxumasına razılıq verməsini xahiş edir. Əlipaşa müəllimin təkidinə baxmayaraq əmim ona əziyyətinə görə minnətdarlığını bildirmiş və Əbülfəti Leninqrad Rəssamlıq Akademiyasında oxudacağını vurğulamışdı. Ancaq çox təəssüflər ki, əmimin əsassız olaraq işdən çıxarılması və sonrakı hadisələr bu böyük və mənalı arzusunun həyata keçməsinə mane oldu. Bununla da orta məktəbi əla bitirən Əbülfət Kənd Təsərrüfatı İnstitutunun aqronomluq ixtisasına qəbul olundu. Əbülfət orta məktəbdə olduğu kimi, institut həyatında da əla oxumaqla bərabər, həm də özünü bacarıqlı bir ictimaiyyətçi kimi göstərmişdi. Ona görə də o bütöv kursun sinif nümayən-

dəsi olmuşdu. Orta məktəb həyatından mötəbər bir nəslin övladı Şura ilə Əbülfət arasında olan dostluq ali məktəb həyatında da davam edərək qardaşlığa çevrilmişdi.

Adətən həyatda bəzən də ağlagəlməz məqamlar baş verir. Əbülfətlə Şura arasında olan qardaşlıq münasibətləri onun valideynlərinə və digər ailə üzvlərinə də təsir etmişdi. Əbülfət hər dəfə o ailəyə gedəndə hamı onu ailənin əziz bir övladı kimi qarşılamışlar. Hətta şura olduqca çılğın olduğuna görə çox vaxt Şuranı Əbülfətə tapşırırdılar. Şübhəsiz, Şuranın qəlbində Əbülfətə olan hədsiz istəyə görə Əbülfətin məsləhətləri Şura tərəfindən qəbul edilirdi. Onların arasındakı yaxınlıq gözlənilməz bir əhvalatın baş verməsilə nəticələnmişdi. Ailənin kiçik qızı Ruqiyyə ilə Əbülfət arasında tanışlıq, yaxınlıq nəhayət, ulvi bir məhəbbətə çevrilmişdi.

1957-ci ildə institutu əla qiymətlərlə qurtaran Əbülfət institut rəhbərliyinin onu aspiranturada saxlamaq təklifinə ana, qardaş, bacı vəziyyətini nəzərə alaraq həmin təklifdən imtina edib Jdanov rayonunun İstehsalat idarəsində işləməyə başlamışdı. Öz doğmalarının böyüməsində, dolanmasında böyük əmək sərf etməli olmuşdu. Bir neçə ildən sonra Jdanov rayonunun «Komsomolun 50 illiyi» adına üzümçülük sovxozunda müxtəlif məsul vəzifələrdə çalışmışdır.

1960-cı ildə evlənmək istədiyi qız haqqında Tamara bacıya, o da əhvalatı əmimə demişdi. Əmim elçi gedib hə cavabını aldıqdan sonra 1961-ci ilin noyabrında kəndimizdə 3 gün Əbülfətin toyu olmuşdu. Mən mübaliğəsiz deyirəm ki, bizim kəndimizdə o dərəcədə səliqəli və yüksək səviyyədə toy olmamışdır. Əvvəla, toyda oxuyan Qarabağda ən məşhur və gözəl səsə malik olan xanəndə İsa idi. Tarda Ağdam şəhər musiqi məktəbinin direktoru Xosrov müəllim, qarmonda zəmanəsinin təkrarolunmaz sənətkarı Məmmədəğa Ağayev ifa etmişlər. O zaman toyla əlaqədar olaraq əmim Ağdamdan kəndə gəlmişdi. Toya hazırlıq yüksək səviyyədə təşkil olunduqdan sonra əmim Xosrov müəllimin yanına adam göndərib onun yaxşı bir dəstə ilə kəndə gəlməsini xahiş etmişdi. Xosrov müəllim əmimə böyük ehtiram və hörmət əlaməti olaraq göstərdiyim sənətkarlarla bizə gəlmişlər.

Bakıdan toya mama, onun ən yaxın rəfiqəsi, Toma və mən gəlmişdik. Ədalət naminə bu xeyir işin bütün mərhələlərində, xüsusilə şirniyyat xonçalarının hazırlanmasında Toma bir gəlin, bir bacı, bir ana kimi böyük əmək sərf etmişdir. Hələ qız evinə getməyə hazırlıq görüləndə, Toma işdən çıxıb dəmiryol vağzalına yaxın olan bir butkadan müntəzəm olaraq vaqon-restoranı vasitəsilə Moskvadan Bakıya gətirilən müxtəlif çeşidli Moskva konfetlərinin hissə-hissə alınmasında böyük əziyyət çəkmişdi. Həmin konfetlər ancaq o butkada satıldığından burada növbə də çox olurdu. Bu minvalla Toma oradan 30 kq-dan artıq konfet alıb Ağdama getmiş və qız evində olan şənlikdə fəal iştirak etmişdi. Həmin şənliyin davamı kəndimizdə olmuşdu. Burada daha geniş məclis üçün hazırlanan bütün yeməklərin hazırlanmasında və onların süfrəyə səliqəli şəkildə verilməsində də Toma məsləhətçi olmuşdu. Eyni zamanda o, toyda iştirak edən qadınların, qızların növbə ilə oynamalarında da fəal olmuşdu.

Gəlini gətirməyə gedəndə isə Ağdama az qalmış maşınları saxlayıb su içəndə Toma mənə kəbin kağızının kimdə olmasını soruşdu və mən də buna görə Hamletə müraciət etdim. O, kəbin kağızının evdə qaldığını bildirdi. Mən Hamleti kəlxoz sədrinin maşınında geri qaytarmalı oldum. Sürücü Məmməd mənə – «Qağa narahat olma, – tez qayıdacağım» - dedi. O zamanlar kəbin kağızı ciddi məsələ idi. O kağız olmadan qızı ata evindən verməzdilər. Bunun üçün mən narahat olmuşdum. Biz gəlib qız evinin həyətinə daxil olduq. Toma tez bir zamanda vağzalı havasının müşayiəti altında ortaya girib oynamağa başladı və bununla da qız evinin, hətta oğlan evinin qohumlarını oynatmağa nail oldu.

Bir də gördüm ki, Hamlet artıq yanımda dayanıb. O, kəbin kağızını mənə, mən də Tomaya verdim. Beləliklə Tomanın vaxtında göstərdiyi ağıllı təşəbbüs öz bəhrəsini verdi. Kəbin kağızı göstərildikdən sonra biz gəlini «Volqa» maşınına oturdub kəndimizə yola düşdük. Bilirdim ki, Ağdamdan Jdanova təxminən 100 km məsafədə gəlin maşınının qabağını kəsənlər az olmayacaqdır. Bunun üçün mən əvvəlcədən manatlıq, üçlük, beşlik olan xırda pulları hazırlayıb qabaqda gedən ma-

şında əyləşmişdim. Mənim ardımca gəlin maşını, sonra isə o biri maşınlar nizam-intizama riayət edərək yolumuzu davam etdirdik. Şübhəsiz, yolda yolumuzu kəsənlər az olmadı. Mən onlara şirinlik verib razı salırdım. Həmin adamlar allah xeyir versin, xoşbəxt olsun deyirdilər. Kəndimizin içində isə hər tində yolumuzu kəsib pul alırdılar. Bunun özü də ürəkaçan, xalqın ən gözəl adətlərindən biri idi. İndi onun əvəzində insanlar narahat edən ardı-arası kəsilməz vəhşiliklə səslənən maşın siqnalları mövcuddur. O zamanlar xanəndələr və musiqiçilər heç bir səs-küylü alətlərdən istifadə etmirdilər, hər şey təbii səslənirdi. İnsanlar bundan zövq alırdılar və ona görə də toy məclisi gecə saat 2-3-ə qədər davam edirdi. İndiki toylarda musiqiçilər saxtılıqla qara-qışqırıq qopardılar. Toy iştirakçıları məclisdən zövq almaq əvəzinə ifrat dərəcədə xalqımızın bütün adət-ənənəsinə yabançı olan səs-küyün nəticəsində qulaqlar batır, qan təzyiqi artır və ona görə də mədəni insanlar tez bir anda toyu tərk edirlər.

Əbülfətin toyu bir sözlə olduqca gözəl, insanların zövqünə oxşar yaradılmış mühit şəraitində keçmişdir. Musiqiçilərin təbii olaraq yüksək səviyyədə göstərdikləri xidmət bütün iştirakçıların xoşuna gəldiyindən hər ifadədən sonra çox sağ olun, alqış sizlərə səsləri gurultulu alqışlara qarışırdı. Xosrov müəllim əmimə və mənə deyirdi ki, ürəkdən musiqinin səslənməsinin bir səbəbi sizə olan dərin ehtiram və hörmətdirsə, digər bir səbəbi də məclis iştirakçılarının hədsiz dərəcədə özlərini yaxşı aparmalarıdır. Bununla da Əbülfətin toyu təkrar olunmaz dərəcədə, yüksək səviyyədə keçmişdir.

1961-ci ildə Tomanın qardaşı Ramizin də toyu ailədə böyük şadlığa, sevincə səbəb olan bir hadisəyə çevrilmişdi. Ramizin nişanlısı Zemfiranın qız toyunda oxuyan bənzərsiz səsə malik olan görkəmli muğam ifaçısı, respublikanın xalq artisti Xan Şuşinski idi. Ramizin toyunda isə o zamanlar çox sevilən, tarda özü çalıb, özü oxuyan gənc müğənni Qulu Əsgərov olmuşdu. Qardaşı Ramizin toyunda da Toma bir bacı kimi çox fəal iştirak etmişdir.

Günlərin belə maraqlı keçdiyi bir zamanda, 1962-ci ilə qədər qoyduq və həmin ildə mən və Toma Vüqarı gözünün

müalicəsi üçün Odessaya apardıq. O zamanlar həmin şəhərdə məşhur mütəxəssis həkimlər az deyildi. Ona görə də bura gələnlərin sayı hədsiz dərəcədə çox olduğundan növbə də artıq idi. Vəziyyətin belə çətinliyini nəzərə alan Toma xəstəxananın baş həkimi, akademik Filatovun həyat yoldaşı Tamara Varvarovanın qəbulunda olmağı qət etdi. Buna nail olan Toma - Bakıdan sizin yanınıza gəlmişik, xahiş edirəm bizə köməklik edin – deyib uşağın xəstəliyi haqqında bütün sənədləri ona təqdim etmişdi. Sənədlərdə tanış olan baş həkim köməkçisini yanına çağırıb bizim bütün həkimlərin nəzarətindən keçməmişə köməklik etməsini bildirmiş və sonra cavabın ona gətirilməsini demişdir. Bununla da baş həkimin göstərişi sayəsində biz növbə məsələsində çox da əziyyət çəkmədik. Uşağı ətraflı analiz etdilər, hətta başının şəklini çəkməklə Tomanın qanını da analiz etdilər. Analizlərin yekunu baş həkimə təqdim olundu və uşağı özü də müayinə etdi.

Sonra bir neçə həkimin iştirakı ilə Vüqara diqqətlə baxış keçirildikdən sonra professor Şpakın təyin etdiyi müalicə başlandı. Bununla da bir ay biz Odessada qaldıq. Vüqarı müalicə etdirməklə bərabər, həm də Qara dəniz sahili şəhər olan Odessada gözəl istirahət etdik. Yusif əmim, mamam və Almaz Riqadan Odessaya bizim yanımıza gəldilər. Onlar qonaq evində qalıb uşağın halı ilə maraqlandılar. Biz şəhərin gəzməli yerlərinə getməyi də unutmadıq, Odessanın ən məşhur Opera binasında «Yeddi gözəl» əsərinə tamaşa etdik. Professor Şpakın müalicəsi öz bəhrəsini verdi, hətta onun məsləhətilə Toma Bakıya qayıtdıqdan sonra təzə bazardan aldığı «aloy» bitkisi ilə dərmanlar hazırlayıb müalicəni uzun müddət davam etdirmişdi.

1962-ci ildə əmim Ağdamdan köçüb Bakıya gəlmişdi. Onun Bakıya gəlişi ilə əlaqədar olaraq mən, Toma İlqarı tez-tez görmək, onun arzuları ilə maraqlanmaq və onu yerinə yetirmək imkanı əldə etmişdik. Bakıya gəlişdən az sonra əmim infarkt keçirdi. Feyruz Əlizadə adlı çox sadə, insanlara hədsiz dərəcədə diqqətli olan həkim əmimi müalicə edib sağaltdı. Onun dəniz kənarında tez-tez olmasını və yaşamasını məsləhət gördü. Yusif əmimin köməkliyi sayəsində Mərdəkanda İncilidə bağ evi aldıq.

1962 –ci ilin axırlarında nəhayət mən aspiranturaya qəbul olmaq arzuma çatdım. Doğrudur, 1954-cü ildə nankor insanların təqsiri üzündən aspiranturaya qəbul edilmədim sə də 8 il itirəndən sonra məqsədimə çatdım. Ancaq burada da başqa tipli insanlara rast gəldim. Hazır olan namizədlik dissertasiyama tarix fakültəsinin dekanı professor Xəlil Əlimirzəyev bir ildən artıq özündə saxladı. Çox ləngitmədən sonra iş kafedrada müzakirə olunarkən mənə göstərilən qərəzçilik münasibətindən olduqca narazı qalan elmi rəhbərim, akademik Püstə xanım Əzizbəyova çıxışında elmi işlərə işin dəyərini, məzmununu kənara qoyub, şəxsi münasibətlərə görə yanaşmanı alimlik, insanlıq deyil deyib, Xəlil və onun tərəfdarlarının mənfi mövqeyini alt-üst etdi. Dissertasiyanı oxuyanlar nəhayət ki, müdafiəyə buraxılması qərarını qəbul etdilər və 1966-cı ildə namizədlik dissertasiyama müdafiə edib alimlik dərəcəsini aldım.

Aspiranturaya qəbul olundandan bir il sonra, 1963-cü ildə ailəvi olaraq Kislovodskiyə istirahətə getmişdik. Burada istirahət etməklə bərabər, elmi işim üzərində də işləyirdim. Həmçinin də o ərazinin bütün gəzməli yerlərində də olmuşduq. Hamletin ali məktəbdə oxuması və iş məsələsi həll edildikdən sonra Əlövsətin ali məktəbdə oxuması mənim qarşımda duran əsas məsələ idi. O, 10-cu sinifi bitirməsinə baxmayaraq heç cürə ali məktəbdə oxumaq istəmirdi. Anama və Tomaya dəfələrlə demişdi ki, qağama deyin mən sürücü olmaq istəyirəm, həvəsim oradır, ona görə də məni sürücülük məktəbinə düzəltmə elə bilərəm mənim üçün ali məktəbdir. Mən məcbur olub könülsüz də olsa onu sürücülük məktəbinə düzəltdim. Bakıda məktəbdə dərsləri yaxşı oxuyub qurtardı və sürücülüğü özünə peşə seçən Əlövsət ən yaxşı, peşəkar sürücülərdən biri olmuşdu.

1964-cü ilin mayında Əlövsət sürücülük məktəbində oxuyan zaman «prokat» bazasından 15 günlüyə maşın götürüb bayram münasibətilə kəndə getdik. Sovet hakimiyyəti illərində may bayramı ümumxalq bayramı kimi çox yüksək səviyyədə qeyd edilirdi. Kəndə belə bir gedişdən istifadə edib Vüqarın kiçik xeyir işini qohum-əqrabanın əhatəsində keçirməyi qət

etdik və məsələ həll edildi. Qonaqlıq təşkil edilib şadyanılıq etdik, göz aydınlığı verənlər çox oldu. Lakin axşam Vüqarda qanaxma baş verdiyinə görə bütün ailə narahatlıq keçirdi. Nənəm tez yorğanın üzünü cırıb yandırdı və külünü yaranın üstünə qoyandan sonra qanaxma dayandı. İki gündən sonra Fərrux əmimin oğlu Əlinin də toyu oldu. Toyda iştirak elədik və bununla may bayramını səmərəli keçirib Bakıya qayıtdıq. Sonralar Əli kolxozda müxtəlif vəzifələrdə işləmiş və 2005-ci ildə vəfat etmişdir.

1965-ci ilin martında gecə qəflətən Toma çox ağır xəstələndi. Huşunu itirdi, bədəni soyudu. Mən ağır həyəcan keçirdim, nə edim deyə düşündüm. Gecə saat 2 olardı, gec də olsa qonşuluqda yaşayan həkim Tamilla xanımı narahat etməli oldum. O gəlib öz köməkliyini göstərdikdən sonra Toma özünə gəldi. Analizlər verildi və həkim bildirdi ki, Tomanın o vəziyyətə düşməsinin başlıca səbəbi mədəsidir, müalicə olunmaq lazımdır. Onun vəziyyətilə əlaqədar olaraq 1965-ci ilin yayında Yesentukiyə getdik və Toma orada əsaslı şəkildə müalicə olundu və həmin ildən başlayaraq, bizim dincəlmək yerimiz uzun müddət Yesentuki olmuş və bu da özünün müsbət nəticələrini vermişdi.

1966-cı ilin iyulunda əmim, həyat yoldaşı, Sima, İlqar və Vüqar Yesentukiyə istirahətə getmişdilər. Həmin ildə Əbülfət də öz ailəsi ilə birlikdə əmim gil olan evə yaxın mənzil tutub müalicə və istirahət etməyə başlamışdılar. Təxminən avqust ayının ortalarında mən və Toma Yesentukiyə gedib 10 gün istirahət etmək qərarına gəldik və bunu həyata keçirdik. 1966-cı ildə namizədlik dissertasiyamı müdafiə etmək ərəfəsində – avqust ayında mən Xalq Təsərrüfatı İnstitutunun Partiya tarixi kafedrasına müəllim qəbul olundum. İnstitutda gözəl ab-hava var idi. İnstitutun rektoru professor, Ali Sovetin deputatı, olduqca yüksək insani keyfiyyətlərə malik olan bir insan, şəxsiyyət Sərvər Aslanov idi. Bir il ərzində institutun işçiləri üçün 17 mənzil, sovet qanunlarına xas olan qaydada – pulsuz paylanmışdı. Ancaq respublikada o vaxtlar fəaliyyət göstərən 15 ali məktəb birlikdə həmin miqdarda mənzil ala bilməmişdi. 17 mənzilin bizim instituta verilməsi rektor Sərvər

Aslanovun respublika rəhbərliyində böyük nüfuza malik olmasının və bacarığının, əməyinin məhsulu idi.

Beləliklə, 1966-cı ilin yayından başlayaraq mənim institutunda fasiləsiz olaraq işləmək dövrüm başlanmış oldu. Bununla da 1940-1953-cü illər arasında əmim Ələkbərin, 1963-1995-ci illərdə isə mənim kəndimizdən olan böyük bir nəslin savadlı olmasında misilsiz xidmətimiz olmuşdur.

1966-1967-ci ildə ailəmizin ən mədəni, qayğıkeş, səbirli və sadə övladlarından olan Hamletin ailə qurmaq məsələsi vacib məsələ kimi qarşımızda durmuşdu. Ancaq ona layiq qız tapmaq o qədər də asan deyildi. Kəndə növbəti gedişlərimin birində elin, obanın ən mədəni və savadlı ziyalılarından olan alim-həkim Həpiş məni qardaşı Vahidin toyuna dəvət etmişdi. Mən toy keçirilən mağara gəldim, ehtiramla qarşılandım və Həpişlə bir yerdə oturub toyun gedişini izlədik, şadlandıq. Mağarda oturub musiqini dinləyərkən, bir qız gözümə sataşdı və onu görüb kimin qızıdır – deyə sorğuma cavab olaraq Ərsad müəllimin, Paketin qızıdır – dedilər.

Mən həmin qıza toyun axırına qədər göz qoyduqdan sonra belə qənaətə gəldim ki, bu qız Hamlet üçün yaxşı olar düşüncələri ilə evimizə qayıtdım və fikrimi anama söylədim. Qızın anası Paket anamın qardaşı qızı idi. Deməli yad deyildi. Mənim sözümə təəccüb edən anam - nə bilim, ay oğul, sən özün bilərsən – deyəndən sonra mən öz fikrimin üzərində dayandım, elçi getdik və razılıq alınandan sonra toy hazırlığı görüldü. Ancaq mənim işimlə əlaqədar olaraq toyu noyabr bayramı günlərinə saldıq. Hamletin toyu 2 gün keçirilmişdi. Əmim toya təxminən 15 gün qalmış ailə üzvləri ilə birlikdə kəndə gedərək hazırlıq işlərinin görülməsinə rəhbərlik etmişdi. O il havalar yağmurlu keçdiyinə görə həyəət-baca palçıq idi. Həyətin təmizlənilib qaydaya salınması, mağarların tikilişi və bazarlıq işləri o qədər də asan olmamışdır. Bu işlərin lazımı səviyyədə görülməsində əmimin böyük əməyi, zəhməti olmuşdu. İşlərin belə gedişi zamanı mənim dayım Mürsəl xoşagəlməz bir hərəkətə yol vermişdi. Qərribə burasıdır ki, qız onun qardaşı nəvəsi, oğlan isə bacısı oğlu olduğundan bunlar arasında yaxşı məsləhətçi olmaq əvəzinə, bizə gəlib nə üçün qız

evinə odun, kömür göndərməmişiniz, əgər toy edə bilmirsinizsə etməyin – deyib əmimi təhqir edib «sonsuz» demişdi. Şübhəsiz, əmimi bu yaşa qədər hələ təhqir edən olmamışdı. Ancaq dayım Mürsəl belə güman etmişdi ki, əmimin qardaşı İbrahim həyatda yoxdur, amma uşaqların anası onun bacısı olan Xırda yaşayır və ona görə də bu həyatda istədiyini edə bilər. Ancaq Mürsəl dayım çox böyük səhv etmişdi. Onun ağzından «sonsuz» sözü çıxandan sonra bacım Sima onun üstünə qışqıraraq – sən nə danışırsan, əmimin Əsgər kimi oğlu var. O burada olsa idi sən heç vaxt belə danışa bilməzdin. Çıx bizim həyatımızdan, sən dayı deyilsən – demişdi. Onun ardınca Əlövsət də eyni fikri səsləndirib onu həyətdən çıxarmışlar. Anam özü xeyli müddət qardaşı Mürsəllə kəsülü qalmışdı.

Mən kəndə gələndə dayımın yersiz hərəkətini mənə dedilər. Əmimin mənimlə olan söhbətindən də məlum oldu ki, o bərk inciyib. Mən onun infarkt keçirib xəstə olduğunu nəzərə alıb əmimə – siz savadlı, zəngin həyat təcrübəsi olmaqla xalq arasında böyük nüfuz qazanmış bir ziyalısınız, hamımızın əvəzolunmaz atasısınız. Savadsız, kənd mühitində böyümüş bir adamdan nə gözləyirsiniz, ona əhəmiyyət verməyin. Qardaşı nəvəsi ilə, bacısı oğlunun toyuna xeyir-dua vermək əvəzinə onun sizi təhqir etməsi bütün nəslimizin təhqir olunması deməkdir. Ona Sima və Əlövsətin haqlı cavabı və hərəkətləri çox yaxşı olub – deyərək mən əmimi onu sıxan fikirlərdən ayırdım.

Dayım özü də olduqca sadə və həm də qohumcanlı bir insan olmuşdu. O, dünyasını dəyişənə qədər demək olar ki, hər gün anama, uşaqlara baş çəkmişdi. O, həm də kin-küdurət saxlayan adam olmamışdır. Öz hərəkətindən olduqca xəcalət çəkən dayım bir neçə gündən sonra bizə gəlib əmimi öpüb üzr istəmiş və bununla da inciklik aradan götürülmüşdü. Nəhayət Hamletin toyu başlanmışdı. Toya müxtəlif rayonlardan, kəndlərdən gələnlər az olmamışdır. Bakıdan mənimlə birlikdə Toma, uşaqlar, mama, Tomanın kiçik bacısı Almaz, onun həyat yoldaşı Ruslan və anası Xeyransa xanım gəlmişlər. Bunlardan əlavə Ağcabədi, Jdanov rayonlarından gələnlərlə bərabər, Ağdamdan da gələnlər az olmamışdır. Ağdamdan Əbülfətin qayını Xasayın həyat yoldaşı toydan bir neçə gün əvvəl,

toy günü isə sadə, mehriban insan Xasay və rəhbərlik etdiyi kolxozun bir neçə məsul işçiləri gəlib toyda iştirak etmişlər.

Toyun qonaqlarına yüksək dərəcədə bəzədilmiş mağarda səliqəli qulluq göstərmək işi olduqca yaxşı təşkil edilmişdi. Toyda xanəndə respublikanın Xalq artisti, professor, məşhur muğam ustası Arif Babayev olmuşdu. Toyun gedişində mağarda yaradılmış yüksək səviyyəli mühitdən ilham alan Arif insanı valeh edən şirin səsi, həzin boğazları, yerində səslənən zəngülələri bir aləm idi. Onun təkrarolunmaz ifadələrinin təsiri altında mağarda başdan-başa sakitlik hökm sürmüşdü. Belə şəraitdən zövq alan Arifin insanları ovsunlayan ifadələri başa çatdıqca əhsən səsləri ilə gurultulu alqışlar bir-birini tamamlayırdı. Beləliklə, kəndimizin ən gözəl və böyük nüfuz sahibi olan Hamlet müəllimin toyu yüksək səviyyədə keçən toylardan biri olmuşdu.

Onu da unutmaq olmaz ki, 1967-ci ilin əvvəllərində Hamletin toyundan xeyli qabaq Tomanın kiçik bacısı Almazın toyu olmuşdu. Almazın həyat yoldaşı Ruslan gözəl tərbiyə almış mədəni, sadə, mehriban və həm də olduqca qohumcanlı bir insandır. Ruslan özünün şəxsi insani keyfiyyətlərinə görə böyük bir nəslin sevimlisinə çevrilibdir. Bir həkim kimi və həm də bir insan kimi özünün qayğıkeşliyi ilə böyük nüfuz qazanmışdır. Ruslanı mən həmişə özümə qardaş hesab etmişəm. Mənim kənddə olan qardaşlarımın istər xeyir işlərində, istərsə də vaxt günlərimizdə Ruslan doğma qardaş kimi həmişə iştirak etmişdi. Məhz Almaz belə gözəl bir insanla ailə qurmuşdu. Xanəndə isə mələhətli səsə malik, respublikanın xalq artisti Əbülfət Əliyev olmuşdu.

Günlərin belə mənalı bir dövründə 1968-ci ilin fevralın əvvəlində mən gözlənilmədən xəstələndim. 9 fevralda Yusif əmimin evində Almazın anadan olduğu gün qeyd edilirdi. Bu münasibətlə yaxın qohumlar yığıncaqda iştirak edirdilər. Adətən belə yığıncaqlarda 1963-cü ildən mən tamadalıq edirdim. Bu Yusif əmimin təklifi ilə qəbul edilmiş bir qayda idi. Mən kefsiz olduğumdan hətta yığıncaqda otura bilməyib tez evə qayıtdım. Səhəri evimizin yanındakı 19 saylı poliklinikaya getdim və orada işləyən adlı-sanlı sinir həkimi Kisilyeviç mənə

baxıb dərmanlar yazaraq yatmalısınız dedi. Mən dərmanları alıb evə qayıtdım. Onlardan bir neçəsini qəbul edib uzandım. Toma işdən gəlib mənim vəziyyətimi görüb atasına xəbər verdi. Qohumlar yığışdı, bir neçə həkim dəvət olundu. Hətta, Ruslan Mərdəkandan «Günəşli» sanatoriyasının ən yaxşı həkimlərindən olan Hüseyn Mirzəyevi gətirdi. Vəziyyət yaxşı deyildi.

Vəziyyətin belə bir dövründə Əlövsət bizə telefonla zəng edib hal-əhval tutandan sonra, Tomaya – bacı dəstəyi ver qağamla danışım – müraciətinə Toma – qağan yoxdur evdə – demişdisə də o əl çəkməmiş və – hanı qağam – deyib təkid etmişdi ki, mənə düzünü deyin. Belə halda Toma sakit tərzdə demişdi: - Əlövsət, qağan bir balaca xəstələnib. Bu ifadəni eşidən Əlövsət əmim oğlu Əli ilə turist kimi Bakıda olduqlarından tez bizə gəlib vəziyyətimi görüb hər ikisi ağlamışdılar. Toma onlara – belə olmaz, sizin hərəkətiniz qağana pis təsir edir – deyib hər ikisini sakitləşdirmişdi və tapşırırmışdı ki, Əsgərin xəstələnməsi haqqında kənddə heç kimə bir kəlmə söz demə, tezliklə sağalacaq, narahat olma. Hər ikisi kəndə qayıtdıqdan sonra anam bizi soruşarkən Əlövsət bikiş halda cavab verib demişdi ki, salamatlıqdır, nigaran olma. Əlövsətin cavabından və əliboş gəlməsindən şübhələnən anam Hamletə – ay bala, Əlövsətdən sən də soruş ki, bu nə işdir. Onun bikişliyi və əliboş qayıtması məni narahat etdi. Toma heç vaxt sizləri əliboş yola salmayıb, burada nə işə bir iş var.

Əli evə gedəndə atası Fərrux əmim oğluna – ay bala, nə var, nə yox, əmini gördünmü, necədir deməsinə Əli ağlaya-ağlaya – qağa əmim xəstələnib. Bundan narahat olan əmim tez ata minib kəndimizin 6 km-də olan sovxoza Əbülfətin yanına getmiş və əhvalatı ona söyləmişdir. O, işdən icazə alıb taksi maşınla kəndə gəlib anamın yanında uşaqları qoyarkən, anam şübhələnib, deyir ki, ay bala tələsik hara gedirsiniz. Əbülfət məcbur olub deyir ki, Vüqar xəstələnib, gedirik ona baş çəkməyə, tez qayıdacağıq. Bundan şübhələri daha da artan anam – elə şey yoxdur, nəşə Əsgərə olub, mən dincəlmirəm – deyib, maşına oturaraq mən də sizinlə gedəcəyəm demişdi.

Əbülfət gələrkən kəndimizin adlı-sanlı insanı olan Seyid Əlini də gətirmişdi. Beləliklə, onlar gəlib bir gün qalıb qayıtdılar, anam isə bizdə qaldı. Yusif əmimin çox əziyyət çəkməsindən sonra Respublikada ən məşhur nervpotoloq Aza xanım Məlik-Yeqanova gəlib mənə baxdı. Aza xanım yeni müalicə dərmanları məsləhət gördü və 3 gündən bir gəlib mənə baxırdı. 10 gündən sonra Aza xanım - indi xəstəxanaya getmək lazımdır – deməsini eşidən anam, yox, yox, qoymaram deyib ağlamağa başlamışdı. Çünki xəstəxana adı ona ağır gəlirdi. Sağ-salamat xəstəxanaya gedən atam 47 yaşında orada da vəfat etmişdi. Ona görə də anam çox kürlük etmişdi. Toma anamı sakitləşdirməyə çalışaraq – xala, narahat olma, tez-tez yanına gedəcəyik desə də o sakitləşməyib ağlamışdı. Nəhayət, Aza xanım anama yaxınlaşıb həyəcədən saçları dağılmış anamın saçını sıgallayaraq, ana narahat olma, görürəm oğlun çox yaraşlıq oğlan olub, indi istəyirsən ki, həmin yaraşlıq yenidən bərpa olsun, onda icazə ver aparım – deyib anamı öpmüşdü. Anamın razılığı olandan sonra mən xəstəxanada müalicə olunub sağaldım. Aza xanım 40 gündən artıq mənim üçün əziyyət çəkdi. O, şəxsiyyətcə çox sadə, mehriban, qayğıkeş və həm də olduqca qüdrətli həkim idi. O məni sağaltmaqla bərabər, siqaret çəkməyi onun sayəsində tərgitdim.

Martın 7-də palataya gəlib dedilər ki, Aza xanım sizi çağırır. Mən onun kabinetinə daxil olanda gördüm ki, Toma əyləşib. Gəlişimi görəndə Aza xanım mənə müraciətlə – «Sizin xanımınız nə üçün məni təhqir edir?» – deməsinə mən «Aza xanım, bu ola bilməz, biz həyatımız boyu sizə borcluyuq» - dedim. Toma Aza xanımın sözünə cavab olaraq, Aza xanım, siz bizə ən əziz bir insansınız, mən sadəcə olaraq kiçik bir hədiyyə ilə sizi 8 mart bayramı münasibətilə təbrik etmək istədim. «Lazım deyil» – deyən Aza xanım çox xahişdən sonra – Yaxşı gətirdiyiniz gülləri götürürəm, qalanlarını, mənə hörmətiniz varsa, qaytarın. Belə də oldu. Hanı indi elə insan, elə həkim, çox təəssüf.

Beləliklə, Aza xanımın böyük əməyi nəticəsində sağalıb evə gəldim. Aza xanım mənimlə vidalaşarkən özünü soyuqdan, küləkdən qoru, 3 aydan sonra gəl sizə yenidən baxım. Tomaya isə «Müəllimi lazımsız xəbərlərin, xoşagəlməz söhbətlərin ona

çatdırılmasından qoruyun» - demişdi. Toma həyatı boyu mənim xətrimə dəyəcək kiçik bir hala yol verməmişdir. Mənim xəstəxanada bir qədər yaxşılaşdığımdan sevinən Toma anama olan diqqətini daha da artırmış və bir axşam Ruslana zəng edib gəl bizə, xalamın dişlərini çək demişdi. Ruslan gəlib dişləri çəkmişdi. Bununla da Toma mənim xəbərim olmadan qızılı protez düzəltirmişdi. Hətta bundan xəbərsiz olan mən Tomanın anama – xala, alma soymuşam, götürün yeyin – deməsini eşidəndə Tomaya – xalanın dişləri var ki, alma yesin deyəndə hər ikisi gülümsəmişdi. Mənim təəccüblə baxdığımı gören Toma – niyə təəccüblənirsiniz, bəyəm mən ölmüşəm ki, Əsgərin anası dişsiz qalsın demişdi. Anam dedi ki, Toma əl çəkmədi, o mənim dişlərimi düzəltirdi. Mən cavab olaraq anama çox mübarəkdir, sağlqla işlət dedim. Tomanı da sağ olsun ki, belə bir gözəl iş görüb. Mən xəstəxanada olanda anamın fikir etdiyini gören Toma bəzən onu mənim yanıma gətirərdi və bəzən də anası, bacısı və əmim gilə aparmaqla onu fikirdən ayırmağa çalışmışdı.

Həkimin tapşırığını unutmayan Toma anama və uşaqlara demişdi ki, Əsgərə bir qan qaraldıcı söz deməyin. Nə çətinliyiniz, söhbətiniz olsa mənə deyiniz, həll edim. Əgər bacarmasam Əsgərə nə tərzdə demək lazımdırsa, mən özüm deyərəm. Bir sözlə hamımız onu qorumalıyıq – deyən Toma həyatda həqiqətən də belə olmuşdu. Anam başda olmaqla böyük bir nəslin məsələlərini Toma öz ağıllı məsləhətlərlə, müdrik düşüncələri ilə çox vaxt mənsiz özü həll etmişdi. Onların zərrə qədər çətinlikdə yaşamalarına yol verməmişdi.

Münasibətlərin belə axarınca getdiyi bir dövrdə mənə olan diqqət və qayğının ifadəsi olaraq 1969-cu ilin yanvarında «Günəşli» sanatoriyasında müalicə olunub istirahət etdim. Ümumiyyətlə, 7 dəfədən çox həmin sanatoriyada olmağım və vaxtaşırı poliklinikada qəbul etdiyim müalicələr öz müsbət təsirini göstərmiş oldu. 1969-cu il iyunun axırlarında Toma ilə mən Riqaya getdik. On gün burada qaldıq və oradan Leninqrada gəlib 10 günə kimi də burada qalıb hər iki şəhərin tarixi yerlərini gəzib istirahət etdik. Sonra Əfqanıstandan yenidən ailəsi ilə birlikdə qayıtmış Qəmbərlə telefon əlaqəsi saxlayıb sə-

həri təyyarə ilə Moskvaya, Pekin mehmanxanasına gəldik. Mehmanxananın qarşısında bizi gözləyən Qəmbərlə görüşdükdən sonra onların otağına gəlib söhbətlər etdik və 10 gün də Moskvada qaldıqdan sonra birlikdə Bakıya gəlib bağda dincəldik.

1970-ci ilin yayında mən, Toma, Vüqar, Ruslanın maşınında ailəsi ilə birlikdə Kislovodskiyə yola düşmüşdük. Yevlaxa az qalmış maşının istiqamətverici cihazı gözlənilmədən xarab oldu. Belə vəziyyətdə isə uzaq yol getmək olmazdı. Maşın Yevlax şəhərinə yaxınlaşanda xeyli vaxtdan bəri görüşmədiyim tələbək dostum Yevlax rayon Milis idarəsinin rəisi Bəylər Hüseynovla görüşməyi qət etdim. Bu münasibətlə Milis idarəsinin qabağına gəlib maşından düşdüm və milis növbətçisindən rəisi soruşdum. O, mənə bəli rəis burdadır, kimsiniz, ona nə deyim. Mən milis növbətçisinə dedim ki, deyiniz Bakıdan Əsgər müəllimdir sizi soruşan. Milis növbətçisi tez telefonla rəisə xəbər verdi və mən yavaş-yavaş Bəylərlə görüşmək məqsədi ilə 2-ci mərtəbəyə çıxarkən o da məni qarşılamaq üçün kabinetdən çıxaraq pilləkəndə qarşılaşdıq, qucaqlaşdıq, öpüşdük. O, sevincək halda məni otağına apardı. Hal-əhval tutub xeyli söhbət etdik. Sonra məndən soruşdu ki, xeyir olsun bu istidə Yevlaxa gəlmisən. Mən – Kislovodskiyə gedirik, uşaqlar da buradadırlar. Bunu eşidən Bəylər tez ayağa qalxıb birlikdə aşağı düşdük. O, uşaqları kabinetinə dəvət etmək istədisə də mən – çox sağ olun, yolumuz uzaqdır, getməliyik – dedim.

Bəylər etiraz edib – elə şey yoxdur – deyib öz sürücüsünə maşını ver yaxına gedək. Mən Bəylərə dedim ki, əziz dost, bizim maşının istiqamətverici cihazı xarab olub, mümkünsə bu məsələdə bizə kömək et. O, təcili göstəriş verib bizim maşını düzəltməyə apardılar. Bizim hamımıza isə Bəylər yuxarı çıxmağı təkid etdi və biz yuxarı çıxıb çay içə-çə söhbət etdik. Az keçmiş xəbər verdilər ki, maşın hazırdır. Aşağı düşüb getməli olduq. Hamı kabinetdən çıxandan sonra Bəylər mənə dayan deyib bir üz qırخان maşın və bir konvert verib – götür bunları dedi. Mən hər ikisi varımdır deyib, onları zorla da olsa qaytar-dım. Belə olduqda o şkafindan bir bükülü çıxarıb mənə verdi

və dedi ki, bu plasdır. Kislovodski yağışlı olan yerdir, istifadə edərsən. Mən lazım deyil dedimsə də Bəylər əl çəkmədi və bunu sürücüsünə verib aparıb maşına qoymasını tapşırıdı. Məni öz maşınına mindirib, Ruslana isə arxamca gəlin dedi və biz gəlib Şaumyan kənddə olan bulağa çatdıq. Bura olduqca səfəli, ağaclı, sərin bulaqlı bir yer idi. Həmin yerdə nahar edərək yaxşı və səmimi söhbətlər etdik və həm də dincəldik.

Oradan Gəncəyə doğru yola düşdük. Bəylər bizi Qasım İsmayılov rayonuna kimi ötürdü və vidalaşanda bildirdi ki, Bakıya qayıdanda mənimlə görüşməmiş getməzsən. Mən söz verdim, görüşüb ayrıldıq. Gəncəyə gəlib gecəni Tomanın əmisi Nadir əmigildə qaldıq və səhəri yola düşdük. Qazaxı keçib Tiflisə və oradan da Gürcüstan ərazisi olan «Basanauru»da meşənin içində, gözəl təbiəti olan həmin yerdə mehmanxanada qaldıq. Orada olan yeməxanada şam yeməyi yeyib musiqi dinlədik. Müxtəlif millətlərin nümayəndələri arasında olan səmimiyyət həqiqi mənada xalqlar dostluğunu göstərirdi. Səhəri biz oradan yola düşüb Yesentukiyə gəldik və mən, Toma, Vüqar burada ev kirayə etdik. Ruslan isə ailəsi ilə Kislovodskiyə getdilər. Bununla da burada müalicə, istirahət etmək və görməli yerləri gəzmək günləri başlanmış oldu. Buranın ən maraqlı yerlərindən biri olan Tiberda və Danbayı gedib görmək, oranın füsunkar təbiəti ilə tanış olmaq yaddaşlarda qalan gün oldu.

Həmin ildə Əbülfət də ailəsi və qayını Məhi ilə Yesentukiyə istirahətə gəlmişdilər. Tiberdaya olan gəzintidə onlar da bizimlə birlikdə iştirak etmişlər. Hətta Tiberdanın ən yüksək zirvəsində ürək açıqlığı ilə kabab bişirib yemişdik. Bir sözlə Sovet dövlətinin xalqına olan qayğı və diqqətinin nəticəsi idi ki, heç bir maneəyə rast gəlmədən mənalı həyat mühiti şəraitində gözəl istirahət edib Bakıya yola düşmüşdük. Gəlib Yevlaxa çatanda söz verdiyim kimi dostum Bəylərlə yenə görüşməyi lazım bilib Milis idarəsinə gəldik. Bəylərlə səmimi görüşdükdən sonra o bizi Kürün sahilində yerləşən bir yeməxanaya apardı və burada ürək açan söhbətlərlə bərabər yaxşı nahar edib Bakıya yola düşdük. Bəylər bizi Yevlaxın ərazisi qurtaran yerə qədər ötürüb geri qayıtdı.

Biz Ucarı xeyli keçmişdik ki, maşının hər iki təkəri xarab oldu. Biz yaşayış yerindən uzaq bir yerdə qalmışdıq, axşam düşmüşdü. Mən məcbur olub Bakıdan gələn bir maşınla Ucara qayıdıb Bəylərə zəng etdim. Telefona cavab verən növbətçiyə dedim ki, tez Bəylərə çatdır ki, Əsgər müəllim zəng edib bildirdi ki, diskli bir dolu təkərlə özünü yetirsin. Biz Ucardan bir qədər aralı, Bakıya doğru yolda qalmışdıq. Mən geri maşının yanına qayıtdım. Az keçmədən Bəylər gəldi, təkərləri dəyişib yola düşdük. Bəylər bizi Kürdəmir rayonuna qədər ötürdü, öpüşüb ayrıldıq. Vəfəli dost öz sadıqlığını nümayiş etdirdi və biz gəlib Bakıya çatdıq.

Belə şəraitdə 1971-ci ilə qədəm qoyduq. Bu ildə baş verən bəzi məqamlar yaddaşlarda silinməz iz qoymuşdu. Belə ki, həmin ilin apreldə nəslimiz üçün olduqca ağır itki olan Fərrux əmim vəfat etmişdi. Bununla əlaqədar olaraq mən, Toma, Ələkbər əmim, ailəsi, Sima kəndə getdik. Yasda 7 gün qaldıqdan sonra Bakıya qayıtdıq. Bir neçə gün keçəndən sonra Ələkbər əmim kəndə qayıdıb 40 gün tamam olana qədər orada qalmaq istədiyini bildirdi. Mən yenidən əmimi ailəsi ilə birlikdə kəndə apardım və səhəri Bakıya geri döndüm. Yasın 40-cı gününə iki gün qalmış kəndə getdim, yası yola verəndən sonra əmimlə birlikdə Bakıya qayıtdım.

1971-ci ilin yayı isə bir qədər mənalı keçmişdi. Belə ki, həmin ilin yayında mən və Vüqar kəndə getmişdik. Hamletin ailəsi Kəlbəcərin insanı valeh edən dağlarına getməyə hazırlaşmışdılar. Əl çəkmədilər və biz də getməli olduq. On beş gün orada qaldıq. Həmin günlər unudulması mümkün olmayan günlər olmuşdu. Gözəl insanlarla – Sevindik müəllimlə, Ərşad müəllimlə, ferma müdiri Camalla, Hamlet və başqaları ilə keçirilən görüşlər, ürək açan söhbətlər və qonaqlıqlar olduqca dəyərli olmuşdu. Dağda birinci dəfə olduğuma görə onun füsunkar, valehedici təbiəti ilə yüksək keyfiyyətli insanların vəhdət təşkil etməsi, mənim o günlərimi daha da mənalı etmişdi.

Heç yadımdan çıxmır, bir gün mənə dedilər ki, gedək Taxta başına gəzməyə. Ora Kəlbəcər İstisuyunun yanı olmaqla, burada həm də bazarlıq etmək üçün şərait var idi. Beləliklə mən, Sevindik, Ərşad, Hamlet və Camal atlara minib

ora getdik. Çatdığımız yerdə belə qərara gəldik ki, atları burada yiyəsiz qoymaq olmaz. Mən soruşdum ki, nə üçün olmaz. Camal mənə cavab verdi ki, Əsgər müəllim, bir dəqiqə də olsa atları gözdən qoymaq olmaz, çünki oğurlayrlar. Buna görə də Ərşad müəllim atların yanında qalmalı oldu. Biz isə bazarlıq etməyə getdik. Bizim bazarlığımız təxminən 2 saata yaxın çəkdi. Və biz Ərşad müəllimin yanına qayıtdıq. O da gedib lazımı bazarlığımı edəndən sonra yola düşdük.

Söhbət əsnasında birdən Ərşad müəllim dedi ki, nə yaxşı oldu yadıma düşdü. Siz bazarlığa gedəndən sonra bir nəfər mənə yaxınlaşıb soruşdu ki, səliqəli geyinmiş, kostyumda, başında kepka olan oğlan təsadüfən Əsgər müəllim deyilmi? Mən ondan soruşdum ki, nə lazımdır, nəyə görə soruşursunuz? O da cavab verdi ki, mən bilmək istəyirəm Əsgər müəllimdirsə, o nə vaxt gəlib və harada qalır. Ərşad müəllim dedi ki, mən də ona Keçəl dağda qalmağını bildirdim. Sevindik müəllim Ərşad müəllimdən soruşdu ki, siz o adamı tanıdınız mı? – sualına Ərşad müəllim – «Xeyr tanımadım» – cavabını verdi. Bu cavabdan narazı qalan Sevindik və Camal Ərşad müəllimə: - Siz necə adamsınız, tanımadığınız adama ünvanı yerli-yerində demisiniz, uşaq da bu işi tutmazdı – dedilər. Ərşad müəllimin çıxılmaz vəziyyətə düşdüyünü görüb mən dilləndim: - Yeznəm ilə işiniz olmasın (o dayım qızının yoldaşı, Hamletin qaynatası idi). Mən həyatımda elə bir iş tutmamışam ki, o mənim üçün təhlükəli olsun, darıxmayın səsi çıxacaq. Beləliklə şirin söhbət edə-edə gəlib düşərgəyə çatdıq.

Səhəri günü yığılıb söhbət edirdik ki, gördük bir Vilis maşını başqa bir alaçıqın qabağında dayandı və az keçmədi ki, maşın bizim dayandığımız istiqamətə hərəkət etdi. Maşın gəlib bizim yanımızda dayandı və bir nəfərin maşından düşdüyünü gören Ərşad müəllim sevincək halda, - bax Əsgər müəllimi soruşan bu adam idi – deməsinə Camal – tanımadım, bu rayonun baytarlıq üzrə baş həkimi Əvəz kişidir – deyib yaxınlaşıb görüşdülər. Düzü mən də tanımadım. O mənə yaxınlaşıb – Əsgər müəllim, bu səfəli yerlərə xoş gəlmisiniz – deyib mənimlə çox səmimi görüşdü. Oturub söhbət etdik, çay içdik. Sonra isə mənə dedi ki, - Əsgər müəllim sabah maşınları göndə-

rəcəyəm, xahim edirəm ürəyini istədiyi dostlarınla mənim qonağı olasınız. Mən ona narahat olmayın dedimsə də o, əl çəkmədi. Sevindik müəllim özünəməxsus zarafatla – Əvəz kişi, narahat olma, biz onu gətirəcəyik – deməsindən razı qalan Əvəz kişi xudafizləşib getdi.

Onun dediyi kimi, səhəri gün maşınlar gəldi, təxminən on nəfər adamla Yüzbulaqda yerləşən Əvəz kişinin düşərgəsinə gəlib çatdıq. Maşınları təxminən düşərgədən 100 metr aralıda saxladılar və biz düşüb yenə də 10 metr gedəndən sonra Sevindik Ərşad müəllimə Bahadurun düşərgəsini göstərərək Bahadur «Pendir» – dedi. Sevindik müəllimin bu sözlərindən sonra biz o istiqamətə yollandıq. Sevindik müəllim mənə – «Əsgər müəllim, siz Bahadura deyən ki, bizə pendir satsın, siz deməsaniz verməyəcək». Elə-belə söhbət edə-edə Bahadura yaxınlaşanda birdən məni görüb təəccüblə – «Ay dayı oğlu, gözümə inana bilmirəm, bu Əsgər müəllimdimi?» – deyib məni qucaqlayıb öpdü. Hal-əhvalatdan sonra Ərşad müəllim Bahadura müraciət etdisə də, «Yeznə, üz vurma, pendir yoxdur» – dedi. Bu səfər Sevindik yenə mənə – qardaş köməklik et – deməsindən sonra mən Bahadura imkanın dairəsində hərsinə 10 kq pendir ver, pulunu da al – dedim. Mənim bu sözümdən sonra bir kilosunu manat yarımaya həmin adamlara pendir satdı. Dağ pendiri o qiymətə müftə demək idi. Sonra mənə – «Qadan alım, sənə nə qədər pendir lazımdır, - deməsinə mən «Çox sağ ol» - dedim. Bahadur Hamletə də 10 kq pendir verdi. Sonra ayrıca bir pendir qabını açıb 30 kq pendir çəkdi. Bu da sizin qağa. Camala dedi ki, dəriyə vurdursun, apar Bakıya. Nə qədər etdimsə pul götürmədi. Biz hamımız sizə borcluyuq deyib pendiri təmiz bir önlüyə büküb ağzını bağladı.

Mən, Bahadur da olmaqla gəldiyim adamlarla bərabər, Əvəzin geniş yaraşlıq alaçıqına daxil olduq. Samovarlar qaynadı, kəkotu, hind çayı dəmləndi, süfrələr açıldı, şirin, səmimi söhbətlər başlandı. Kababın ardı-arası kəsilmədən süfrəyə gətirilməsi, keyfiyyətli içkilərin düzülməsi məclisə yeni bir ruh verdi. Söhbətin əvvəlində Ərşad müəllim danışaraq Əvəz kişiyə bildirdi ki, siz məndən o, Əsgər müəllimdimi soruşub onun olduğu yeri sizə dediyimə görə yoldaşlar məni məzəmmət

etdilər. Əsgər müəllim onları sakitləşdirdikdən sonra məndən əl çəkdilər.

Əsgər müəllim düzgün hərəkət edib – deyən Əvəz kişi bildirdi ki, hamınız burada yığışıbsınız. Ola bilsin ki, içəri-nizdə Əsgər müəllimi yaxından tanımayan adamlar vardır. İndi sizə bilmədiyiniz bir sirri açacağam. Mənim oğlum Əsgər müəllimin dərslərini dediyi İnditutda oxuyurdu. Birinci kursda onun fənlərdən üç kəsiri olduğundan institutdan çıxarıla təhlükəsi var idi. Mən çıxılmaz vəziyyətə düşmüşdüm, çox narahatçılıq keçirirdim. Bu vəziyyətlə əlaqədar olaraq dərdimi Yaqub müəllimə söylədim və cavabında bildirdi ki, orada bizim bir dostumuz var, özü də Kəbirli kəndindədir. Ancaq Bakıda onu hamı Ağdamlı kimi tanıyır və özü də belə deyir. Yaqub müəllim Əsgər müəllimə bir məktub yazdı və dedi ki, apar ver ona və gör ki, analar necə oğullar doğub. Məktubu mənə verdi.

Əvəz kişi söhbətinə davam edərək bildirdi ki, mən çox narahat vəziyyətdə instituta gəlib onun işlədiyi kafedraya müraciət edib Əsgər müəllimi soruşanda dedilər ki, dərslərdən, az vaxta gələcəkdir. Xeyli keçdi, zəng vuruldu və mən yenidən kafedranın qapısını açıb Əsgər müəllimi soruşanda bu yaraşlıq adam ayağa qalxıb mənə deyib məni əyləşdirdi. Mən Yaqubun yazdığı məktubu ona verdim. O məktubu oxuyub oğlunuz buradadırsa çağırın içəri dedi. Mən oğlumu içəri çağırıdım. Əl verib onunla görüşdükdən sonra çox səmimi halda hansı fakültədə oxuduğunu, hansı fənlərdən kəsirinin olduğunu öyrəndi. Sonra Əsgər müəllim institutun poliklinikasının baş həkimi Hökümə xanımın yanına gedib oğlumun imtahanın bir günü xəstə olması haqqında arayış aldı. Sonra kafedraya qayıdanda Əsgər müəllim oğluma ərizə yazdırıb həmin sənədlərlə prorektor işləyən professor Teymur Vəliyevin qəbulunda olub sənədin üstünü yazdıraraq yenidən həmin kəsir imtahanlarını vermək üçün icazə aldı. Sonra isə sənədlər dekana təqdim olundu. Yenə də Əsgər müəllimin köməkliyi ilə qiymətlər yazıldı və bununla da bu əzəmətli və böyük nüfuz sahibi olan Əsgər müəllimin səyi ilə oğlum institutdan çıxarıla təhlükəsindən xilas oldu.

Sevindik müəllim, Ərşad müəllim – deyən məclisə müraciət edən Əvəz kişi bildirdi ki, inanın mənə, bu işin düzəlməsi üçün zərfin içərisində böyük məbləğdə olan pulu Əsgər müəllimə uzadıb bunu lazım olan adamlara verin ki, gözü kölgəlik olmasın deməyimə Əsgər müəllim ciddi şəkildə cavab verdi ki, bu işin düzəlməyi pul ilə olacaqdısa, nə üçün mənə müraciət etdiniz, gedib bir alverçi tapaydınız, Yaqub müəllimə məndən salam deyib bizimlə xudafizləşdi. İndi siz deyən kim belə bir əziyyəti çəkərdi, böyük miqdarda puldan imtina edərdi. Əsgər müəllim təkrar olunmaz müqəddəs bir insandır, götürün bədələri və hamımızı ayaq üstündə bu böyük şəxsiyyətin sağlığına bədə qaldıraç.

Beləliklə, o günümüz də mənalı insanların əhatəsində maraqlı keçdi. Orada qaldığımız on beş gün ərzində məni demək olar ki, hər gün qonaq dəvət etmişdilər. Ancaq bu qonaqlıqlardan birini də xatırlatmaq istəyirəm. Səhər-səhər Camal dedi ki, Əsgər müəllim mən gedirəm Kəlbəcərə, heyvanların duzu qurtarıb, zəng edim ki, kənddən duz göndərsinlər. Sizin bir qulluğunuz varsa deyən Kəlbəcərdən alım gətirim. Mən Camala dedim ki, elə duzdan ötrü gedirsən deməyimə o, cavab olaraq – bəli elə duzdan ötrü gedirəm – dedi. O halda mən bildirdim ki, get rayon Milis idarəsinin rəisi Yunis Rüstəmovun yanına və ona de ki, Əsgər müəllimin xalası oğluyam. Bunu eşidən Camal əl çəkmədi, Əsgər müəllim xahiş edirəm sən də mənə birlikdə gedək. Həm oraları gəzərsən, həm də tələbə yoldaşınla görüşərsən. Söhbətə Sevindik, Ərşad və Hamlet də qarışaraq onlar da getməyimi xahiş etdilər və beləliklə biz rayona gəlib milis idarəsinə getdik.

İdarəyə bir neçə metr qalmış milis işçilərindən bir dəstə adam bizimlə rastlaşdı və mən onlara salam verib rəisi soruşdum. Mənə bildirdilər ki, rəis məzuniyyətdədir. Bunu eşidib geri qayıtmaq istəyərkən bir oğlan mənə – Əsgər müəllim, xoş gördük, məni tanımadınız? – deyən müraciət edib çox səmimi görüşdü. «Mən sizin yaxşılığınızı heç vaxt unutmam» – deyən vaxtı ilə institutda oxuyarkən ona etdiyim köməklikləri xatırladıb – «Nə üçün geri qayıdırınız? Əgər rəis yoxdursa, rəis müavini işləyən sizin Əli buradadır» - deyən söhbət edə-

edə rayon mərkəzinə doğru irəlilədik. Burada tanışlardan, yoldaşlardan daha kim var sorğuma cavab verən Əli – «Sizin ən yaxşı tələbəlik yoldaşlarınızdan biri rayon prokuroru Mirzəli burada işləyir, elə onun idarəsinə yaxınlaşırıq. Gedək görüşün, əminəm ki, görüş maraqlı olacaq» – söylədi.

Mən, Əli və Camal birlikdə idarəyə gəlib prokurorun otağının qapısını açan Əli - Gör kimi gətirmişəm – dedi və hər ikimiz içəri keçdik. Sevincək halda ayağa qalxan prokuror – Əsgər, sən deyib məni qucaqlayıb öpdü. 1951-ci ildən 20 il keçəndən sonra 1971-ci ilin yayında olan görüşün mənasını, şirinliyini anlamaq o qədər də çətin deyildi. Hal-əhval tutandan sonra «Bakı ilə danışmaq istəyirsənmi?» – deyib dəstəyi qaldırdı və Bakını ver deməsi ilə Bakı cavab verdi. Mən Yusif əmimlə danışdım, Kəlbəcərdə olduğumu deyəndə təəccüblə – «Sən ki, kəndə getmişdin» sorğusuna ətraflı cavab verib 16 iyulda Bakıda olacağımı bildirdim. Telefonla danışb qurtardıqdan sonra Camal sakitcə mənə – rayonla danışa bilmirikmi – müraciətinə prokuror hansı rayonla danışmaq istəyirsiniz, xeyirdirmi? – sualına cavab olaraq mən bildirdim ki, bu xalam oğlunun heyvanlara verməyə duzu qurtarıb, istəyir danışb təcili duz göndərmələrini bildirsin. Mənim sözlərimi dinləyən dost gülərək zarafatyana – Əsgər müəllim, xərcin çəkər, biz duz təşkil edərək – deyib dəstəyi qaldırdı və ticarət idarəsinin müdirinə «Sovet heyvanlarının məhv olmasına yol vermək olmaz, maşın göndərirəm, 2 ton daş duz yüklətdir maşına aparsınlar» – deyib dəstəyi yerinə qoydu. Camala müraciətlə – Əsgər müəllimin xalası oğlu mənim də, Əlinin də xalası oğludur, nə qulluğun, çətinliyin olsa bizə müraciət edə bilərsən. Yadda saxla ki, Kəlbəcərdən tutmuş ta Ağdama qədər kim sən qabağını kəssə deyərsən Mirzəlinin xalası oğluyam, Ağdamdan da o yana deyərsən Əlinin xalası oğluyam – deyən prokuror Mirzəli Camala – indi də durun sürücünü də deyən ki, ticarət idarəsinə gedib yükü götürüb aparsın. Prokurorun bu sözündən bir qədər narahat olan Camal mənə dedi ki, bəs biz nə ilə gedəcəyik – sözünü eşidən prokuror zarafatla – ayıbdır, düzdə qalacaqsınız deyib güldü. Beləliklə maşın yüklənib getdi.

Prokuror mənə – «Əsgər müəllim, gedək» - deyib ayağa qalxdı. İdarənin qarşısında dayanmış təmiz, səliqəli Vilis maşınının qapısını açan prokuror məni qabaqda əyləşdirdi. Özü və Əli arxada, Camal isə milis maşınında oturdu. Maşınlar tərpendi və biz geniş darvazalı bir həyəətə daxil olandan sonra məni içəri aparanda məlum oldu ki, bura ticarət bazasıdır. Otaqları gəzdikdə Mirzəli bir kostyum, Əli bir plaş, köynəklər və s. götürüb pulları vermək istəyəndə mən onlara dedim ki, alveriniz elə bu günə qalmışdı söyləməyimə hər ikisi bildirdi ki, bunlar sənənin üçündür. Mən gülümsünüb – əynimdəki qardaşımın kostyumudur, deməyin Əsgər belə geyinib və siz yaxşı bilirsiniz ki, elə mən tələbəlik dövründə də yaxşı geyinmişəm, indi isə daha yaxşıdır, Bakıya gələndə görərsiniz – deyib seçdikləri şeyləri yerinə qoymağı təkid etdim. Çox mübahisədən sonra bir ədəd yün köynək və bir ədəd də şarf götürməli oldum. Həmin malları da alaçağa qayıdan kimi Hamletə verdim.

Ticarət bazasından çıxıb rayondan xeyli aralı meşədə bir kababxanaya gəldik. Mirzəli və Əlini görüb bizi yüksək səviyyədə qarşıladılar, tamam kənarda yaşıllıqlar içərisində stollar düzəldildi. Mirzəlinin «Nəyiniz var yeməyə?» – sözünə cavab olaraq xidmətçi «Farel və quzu ətimiz var» – dedi. Fareləndən gətirin, nə lazımdırsa stola düzün və yaxşı da bir quzu kəsin deyən Mirzəliyə mən ət var, quzu nə üçün kəsilsin, lazım deyil – deməyimə Mirzəli – «Əsgər, o sizin gəlişiniz üçün, 20 illik fasilədən sonra görüşümüz münasibətilədir» – dedi. Mirzəlinin və Əlinin mənə olan böyük hörmətini və diqqətini görəndə Camal xınsınca – Qağa, bunları qonaq dəvət elə» – sözünü təkrarladı.

Vəzifəli şəxslərin adı bir müəllimə göstərdiyi diqqət, sevgi məhz sovet dövrünün məhsulu idi. Tutduğu vəzifədən asılı olmayaraq insanlar arasında səmimiyyət var idi. Digər tərəfdən o vaxtlar müəllim ən müqəddəs vəzifə hesab edildiyi kimi, elə onlar da ən böyük ehtirama, hörmətə malik olmuşlar. İndi müəllimi sayan yoxdur, onlar indiki quruluşun yazıqlarıdır. İndi hörmət, ehtiramla qarşılanma ancaq vəzifəliyə göstərilir.

Beləliklə, vəzifəli tələbə dostları vəzifəsiz tələbə dostunu yüksək dərəcədə qarşıladılar, öz vüqarlarını göstərdilər. Belə münasibətlər şəraitində şirin söhbətlər edib yaxşı dincəldikdən sonra ayağa qalxıb məşinlərə əyləşdik. Məşədən İstisuyun yoluna çatanda artıq gecə saat 11 idi. Mirzəli öz sürücüsünə bildirdi ki, apar Əsgər müəllimi qoy qayıt, ehtiyatlı ol deyəndən sonra mən onlara dedim: - Əziz qardaşlar sürücü bizi aparıb qaldığımız yeri tanıyacaq və istirahət günü yam-yaşılığa qər q olmuş sərin bulaqlı yaylaqda sizi gözləyəcəm. Ona görə də heç birinizi öpməyib hələlik deyirəm. Mənim tələbə yoldaşlarımla bənzərsiz səmimi hərəkətləri Camalı valeh etmişdi. Səhəri münasib yoldaşlara mənim necə qarşılanmadığımdan, göstərilən təmənnəsiz ali hörmətdən danışib bildirmişdi ki, indi Kəlbəcərdən tutmuş Jdanov sərhədlərinə kimi bir kəs mənə bir söz deyə bilməz, indi mən bildim ki, biz xoşbəxt adamlarıq ki, kəndimizin Əsgər kimi övladı var – deyib mənə qucaqlayıb öpmüşdü.

Danışdığımız kimi oldu, istirahət günü həmin dostlar gəldilər və Camalın qonaq alaçıqında onlara yaxşı qonaqlıq verildi, sonra vidalaşib ayrıldıq. Həmin görüşləri mən ömrümün ən qiymətli anları hesab edirəm və indi xəyalən o anları xatırladıqca özümün vaxtı ilə xoşbəxt bir insan olduğuma əmin oluram. Dağda olduğum dövrdə «Xanım dərəsi» deyilən yerə qonaq dəvət olunmadığım da yaddaşlarda silinməz biz iz qoymuşdu. Məni ora dəvət edən Ələvsətin qaynatası Bahadur kişi olmuşdu. Dəvət olunduğum yerə getmək üçün ardımca göndərilmiş şəxsi «Vilis» tentli məşində mən, Sevindik, Ərşad, Hamlet və Camal getmişdik. Olduqca soyuq bulağı olan «Xanım dərəsi»nə gəlib çatanda artıq saat 12 idi. Samovar özünəməxsus tərzdə buğlana-buğlana süfrənin qırağına qoyulmuşdu, kəklikotu ilə dəmlənmiş çayın ətri və qır-xbuğum plovunun ürək açan qoxusu adama ruh verirdi. Şirin-şirin söhbətlərlə zəngin olan süfrə nəhayət yığıldı, istirahət, nərd-taxta oyunu başlandı. Həmin oyunu çox həvəslə və yaxşı oynayan Sevindik bir neçə nəfəri uddu və zarafatyana – mən uşaqlarımı bununla saxlayıram, Əsgər müəllimdən başqa kim istəyirsə buyursun – deyib güldü. Onun mənimlə nə üçün oy-

namaq istəmədiyini Bahadur kişi soruşanda Sevindik söhbətə belə başladı. Yenə bir gün Əsgər müəllimi qonaq aparmışdılar. Ancaq mən getməmişdim. Əsgər müəllimin olmaması bizi darıxdırırdı. Dedim gəlin nərd-taxta oynayaq və başımızı qataq və beləliklə oyun başlandı. Oyun əsnasında mən hamını uddum. O cümlədən sürücü Qaradan 400 manat, həkim Baratdan 300 manat, uzel Əlidən 200 manat, Ərşad müəllimdən 300 manat, məntəqə Ələmdardan 700 manat udub cibimə qoydum. Az sonra Əsgər müəllim qonaqlıqdan qayıdıb gəldi. Bu zaman Camal Əsgər müəllimə müraciətlə – ay müəllim, gəl çıx, Sevindik hamını oyunda uddu – deməsindən sonra Əsgər müəllim mənimlə oynamağa başladı və mən uddu – deyən Sevindik müəllim Bahadur kişinin sualına cavab olaraq nə üçün mənimlə oynamaq istəmədiyini beləcə tamamladı. Bu söhbətdən sonra «Xanım dərəsi»ni xeyli gəzib Bahadur gildə bir qədər dincəldik, kəklikotu ilə basdırma edilmiş quzu ətindən kabab yeyib yenidən öz düşərgəmizə qayıtdıq. Onu da xatırladım ki, nərd-taxta oyununda uduzanlara gəldikdə mən onlara müraciət edib dedim ki, kim nə qədər uduzub desin. Mənim sözümə cavab olaraq Ərşad müəllim bildirdi ki, bu yetim sürücü Qaranın 7 qızdan sonra bir oğlu olub, indi kəndə qayıtmalıdır, ancaq olan pulunu uduzduğuna görə kəndə gedə bilmir. Mən Qaraya gözün aydın olsun deyib, uduzduğu pulu özünə qaytarıb tez kəndə qayıt dedim. Mən o biri uduzanların da pulunu verdim. Sevindik bunu görüb – onları pis öyrətmə, uduzublər vəssalam – deyib güldü. Mən qalan uduğum pulları Hamletə verib dedim ki, bu pula sabah ət alıb burada oynayanlara bir qonaqlıq verərsən.

Dağ səfərimdə bir məsələ də yadımdan çıxmayan an oldu. Bir gün yaxşı xoş səhər havası idi. Çay içib alaçıqın qabağında söhbət edirdik. Gördüm ki, Sevindik ət alıb əlində öz yaşadığı yerə yaxınlaşanda mən ona – ət qaldımı – deyib müraciət etdim. Sevindik bəli var deyəndən sonra mən Hamletə get 7 kq kabablıq ət al, uşaqlar kabab istəyirlər. O getdi və az keçmiş ət alıb qayıtdı və əti basdırma etmək üçün alaçığa getdi. Bundan az keçmişdi ki, bir «Vilis» məşını alaçıqlardan birinə yaxınlaşib dayandı və sonra məşin bizə doğru hərəkət

edib yaxınlığımızda saxladı. Əbülfət maşından düşəndə çox nigaran oldum, lakin onun ardınca rayonun rəhbər vəzifələrindən birində çalışan Səməd Hacıyevi görüb yaxınlaşdım, görüşdük.

Hal-əhval tutandan sonra Səməd müəllim dedi ki, Bakıya zəng etdim, dedilər kənddəsən, sürücüm Soltanı sizə göndərdim. Dedilər ki, dağa getmisən, Əbülfətlə birlikdə bura gəlməyi qərara aldığ. Mən onlara çox yaxşı edib gəlmisiniz, belə səfəli yerdə görüşməyin özü də bir tarixdir – deyib onları alaçığa dəvət etdim. Səməd müəllim təmiz havada oturmağı məsləhət gördü. Beləliklə yaşıl otun üzərinə gəbə, mütəkkələr, yastıqlar qoyuldu, samovar çayı hazırlandı, kabab yeyə-yeyə söhbət etməyə başladığ. Bakıya nə vaxt qayıdacağımı soruşan Səməd müəllim dedi ki, mən sürücümü göndərərəm sizi kəndə aparar. Mən cavab olaraq çox sağ olun, əziyyət çəkməyin, özüm gedəcəyəm dedimsə də o məndən xahişini etməklə bərabər həm də sürücünü arxamca göndərdi. Mən dağda olan qısa, lakin olduqca mənalı istirahətimi başa vurub kəndə qayıdarkən vidalaşanda Ərşad, Sevindik ağladılar. Camal mənə dedi ki, Əsgər müəllim, gedişinizlə bütün sevincimizi aparırsınız – deyə o da qəhərləndi.

Mənim dağdan yola düşməyimdən bir gün sonra Qarabağda böyük nüfuz sahibi olan təhləli Bəhram «Vilis» maşını ilə bizim yaşadığımız alaçığa gəlib məni soruşmuş və demişdir ki, bacım uşaqları dünən mənə deyiblər ki, dayı Əsgər müəllim Keçəl dağdadır. Mən də ona görə gəldim ki, həmişə haqqında xoş sözlər eşitdiyim o gözəl insanla tanış olum və onu evimə qonaq aparım. Bəhramın bu gəlişinə ehtiramla yanaşan Camal, Ərşad, Sevindik, Hamlet onunla mehriban görüşmüş və dünən kəndə qayıtdığımı demişlər. Bəhram mənim getməyimə çox heyfslənmiş və demişdir ki, bir halda ki, Əsgər müəllim burada yoxdur, ancaq onun qardaşı, qohumları, dostları buradadır. Onda hazırlaşın gedək deyib Hamletə baxır. Hamlet getmək istəməsə də o, əl çəkməmiş və orada olan qohumlarının hamısını qonaq aparmışdır.

Beləliklə, dağ səfərim olduqca mənalı, gözəl və səmimi insanların əhatəsində keçdikdən sonra mən Vüqarla kəndə və

oradan da şəhərə qayıdıb 3 nəfər rəfiqələri ilə elmi iş üzərində işləmək üçün Moskvaya getmiş və oradan qayıdan Tomanı qarşılayıb bağa getdik.

1972-ci il yayımız da pis keçmədi. Mən, Toma, Vüqar, Ruslan, Almaz və onların kiçik yaşlı övladı Cavad bizim «Volqa» markalı maşınla Bakıdan yola düşdük, məqsədimiz Kiyeve getmək idi. Ancaq mən yolda xəstələndiyimə görə Nalçikdə qalmalı olduq. Şəhərin kənarı «Xasaniya»da bolqar Məmmədin evində yaşamağı olduq. Çox səliqəli, təmiz həyatı, mənzili olan Məmmədin evində bir ay qalıb dincəldik. Mən putyovka alıb sanatoriyada müalicə olundum. Nalçikin gəzməli yerlərində, o cümlədən Elbrusda olduq və gəzintimiz də maraqlı və ürəkaçan oldu. Qonşuluqda ev kirayələmiş tələbə yoldaşlarımdan olan Yavər Rüstəmovla görüş və söhbətlərimiz də maraqlı olub, tələbəlik illərini tez-tez xatırlayırdıq. Nalçikdə istirahət edəndən sonra Bakıya qayıdıb bağda dincəlməyə başladığ. Öz həyatımdan göstərdiyim ayrı-ayrı məqamlarla bərabər, qardaş və bacıların taleyi mənim üçün həmişə əsas məsələ olmuşdur.

Əbülfətlə Hamletin ailə qurmasından sonra növbə sonrakı uşaqların idi. O cümlədən bacım Simanın məsələsi idi. Sima əmimin himayədarlığı ilə Ağdam Tibb texnikumunu bitirmiş və tibb bacısı ixtisasını almışdır. Lakin işləmək ona nəsisə olmamışdı. O, sadəcə Ağdamda və Bakıda İlqarın böyüməsi, oxuması üçün misilsiz dərəcədə əziyyətə qatlaşmışdı. O, qohumlar arasında həmişə səmimi münasibətlərin yaradılmasınının carçısı olmuşdu. Yaxşılıq, qayğı göstərmək onun amalı idi. Belə keyfiyyətlərə malik olan Sima ilə ailə qurmaq üçün əmimə müraciət edənlər az olmamışdır.

Əmimin böyük səhvi üzündən Sima xalam oğlu Şəmsəddinə ərə verildi. Bu mənim, Simanın özünün və nə də qardaşlarımdan, anamın ürəyincə deyildi. Mənasız, istəksiz ailə həyatı Sima üçün ürək açan olmadı. Sima bir qədər keçəndən sonra xəstələndi, ən yaxşı, savadlı həkimlərə müraciət olundu. Ürəyi nə istəyirdisə onu etməyə çalışdım. Ancaq buna baxmayaraq göstərdiyim cəhdlər nəticəsiz qaldı. Xəstəlik aman vermədi, 6 ay ərzində 3 dəfə cərrahiyyə əməliyyatı etdilər. Bununla da

Sima çox əziyyətlər çəkdi və nəhayət 1987-ci ilin fevralında dünyasını dəyişdi. Onun vaxtsız vəfatı mənim üçün, bütün ailəmiz və nəslimiz üçün çox ağır itki idi. Onun şəxsinə sanki mən ən şirin övladımı, bacımı, anamı, sirdaşımı itirmiş oldum. Onun iki oğlan övladı bizə yadigar qaldı. Onlar böyüdülər, ailə qurdular. O iki bacı övladı bizim nəslimizin diqqət mərkəzində duran insanlardır. Onların bütün əziyyətlərini məndən də qat-qat artıqlaması ilə çəkən Zəminə və İlqardır. İlqar onlar üçün əvəzolunmaz dayı, Zəminə isə anadır.

Əlövsət məsələsinə gəldikdə o, son dərəcə sadə, mehriban və həm də çox cəsarətli, bacarıqlı bir adam olmuşdu. O, sürücülük işində layiqli fəaliyyəti hamının xoşuna gələn bir uğur idi. İlk maşının hazırlanıb saz vəziyyətinə salınmasında Əbülfətin misilsiz dərəcədə böyük əməyi olmuşdu. Bununla da, Əlövsətin işləmək məsələsi həll edilmişdi. Deməli, növbəti məsələ onun ailə qurmaq məsələsi idi. Günlərin bir günü mənə xəbər verdilər ki, Əlövsət Ağcabədi Kəbirlisindən 7 qardaşı olan bir qızı götürüb qaçırıb. Mən bu özbaşınalığa təəccüb etdim. Çünki nə məsələ olurdusa-olsun abır, həyanı qorumaq naminə anamın vasitəsilə mənə çatdırılırdı və mən də öz mövqeyimi bildirdikdən sonra lazımı addım atılırdı. Mənim xəbərim və məsləhətim olmadan bu işin görülməsi xoşuma gəlmədiyindən kəskin halda iradəmi bildirərkən mənə dedilər ki, qızı başqa bir qohumuna vermək istəyirmişlər. Bundan xəbər tutan qız əhvalatı Əlövsətə danışmış və o da çıxış yolunu qızı qaçırmaqda görmüş və heç nədən çəkinmədən qızın razılığı ilə qaçirtmanı həyata keçirmişdi.

Qızın yaxın adamları bizim kənddə yaşayan bir qohumugilə gəlib – qan töküləcək, qızı qaytaracağıq, oğlan bizə cavab verməli olacaq və s. ilə hədələmişlər. Qız evinin qəzəbli adamlarına cavab verən ev sahibi qızınızı qaçıran oğlanın bir əmisi var – Ələkbər müəllim, çox məşhur bir adamdır. Oğlanın ata əvəzi böyük qardaşı isə Bakıda işləyir, alimdir, ali məktəb müəllimidir, həm də bizim rayonun birinci katibi Cavanşir Məmmədovun dostudur. Sözüna davam edən ev sahibi – heç hay-küy salmaq lazım deyil, şükür edin, qızınız yaxşı bir ailəyə düşübdür – demişdir. Qızın böyük qardaşı – biz bilmək istəyi-

rik ki, qız könüllü gedib, ya zorla qaçırıblar – deyə ev yiyəsinə müraciət etmişdi. Yaxşı, buna sözüm yoxdur, bu şərtlə ki, başqa fikrə düşməyəsiz, mən bir qohum kimi öz fikrimi dedim, qızın harada olması ilə maraqlanmışam, qız rayonumuzun ən adlı-sanlı, böyük nüfuz sahibi olan Ənvər Qəmbərovun evindədir. Onun qapısına başqa fikirlə getmək olmaz. Ancaq qızın fikrini öyrənmək olar – deyə ev sahibi qadınlardan kimi istəyirsiniz göndərək getsin. Ənvərin evinə gedən valideynlər qızdan «Özüm gəlmişəm» sözünü alandan sonra çıxıb getmişlər.

Beləliklə, Əlövsətin də toyu iki gün olmaqla səliqəli və ruh yüksəkliyi şəraitdə keçmişdir. Bu toya əmim, ailəsi, Sima, İlqar, Toma, mən, mama, Ruslan, Almaz və Tomanın böyük bacısı Klaranın qızı Nigar gəlmişlər. Qız evinə barışığa gəndə göstərdiyim adamlarla bərabər Yusif əmim də iştirak etmişdi. Bundan sonra kiçik bacım, atamız vəfat edəndə hələ 3 yaşı tamam olmayan Zəminənin məsələsi qarşımda duran məsələ idi. 1968-ci ildə o, Azərbaycan Xalq Təsərrüfatı İnstitutunun mühasibat uçotu fakültəsinin qiyabi şöbəsinə daxil olandan sonra işlə təmin olunmuşdu. Ailə qurmaq məsələsinə gəldikdə o, Fərrux əmimin böyük oğlu Sahib ilə ailə qurdu. Zəminənin bütün cehizlərini mən aldım. Mebel üçün verdiyim pulun bir hissəsi əmimin evində oğurlandı. Böyük gərginlik yarandı, əmim bərk qəzəbləndi. Yenə də onun sağlamlığı xatirinə sakitlik yaratdım, oğurlanmış məbləğ miqdarında yenidən pul verdim və bütün mebellər alınıb Bakıdan yola salındı.

Zəminənin toyuna da başçılıq edən yenə də Ələkbər əmim olmuşdu. Qız evdən aparıldıqdan sonra mən Toma ilə bərabər qardaşım Əbülfəti, Hamleti, Əlövsəti ailələri ilə, Sima və kiçik qardaşım Məmmədi toyda iştirak etmələri üçün hamısını Fərrux əmimilə göndərdim. Əmim mənim də getməyimi desə də, mən ona cavab verib bildirdim ki, uşaqlar hamısı gedəcək, anam və mən qalacağıq, elin adətini pozmaq olmaz – sözümdən sonra hamı getdi və dediyim kimi evdə qalan mən və anam olduq. Onların gələcək taleyini nəzərə alıb Sahibin rus dili müəllimi işləməsi naminə Rus Dili İnstitutuna qəbul edilməsinə nail oldum. Onun qəbula hazırlanmasında və

oxumasında Tomanın böyük əməyi olmuşdu. Qiyabi oxuyan Sahib üçün arayış alınandan sonra kəndimizdə məktəb direktoru işləyən ləyaqətli və səmimi dost Sevindik müəllimin təşəbbüsü ilə Sahib rus dili müəllimi işləməyə başlamışdı. Sonralar Sahib həm də Xalq Təsərrüfatı İnstitutunu bitirib bir mütəxəssis kimi kolxozda müxtəlif vəzifələrdə çalışmışdır.

Çox təəssüf ki, sadə və mehriban insan olan Sahib 1997-ci ildə dünyasını dəyişmişdir.

Kiçik qardaşım Məmməd gəldikdə onun da qayğısına qalmağı özümün müqəddəs vəzifəm hesab etmişəm. Orta məktəbi qurtarandan sonra mən onu Rabitə texnikumuna qəbul etdirdim. Çox təəssüf ki, tənbellik edib ikinci kursdan sonra oxumadı, onun bu hərəkəti xoşuma gəlmədi. Müxtəlif sənətlər dedim, ancaq fikirləşərəm – deyib kəndə getdi. Bir müddət keçəndən sonra yay günlərinin biri idi, hamımız bağda idik. Hamlet Ərşad müəllimlə birlikdə bizə bağa gəldilər. Səmimi görüş, yemək-icməkdən sonra söhbətlər başlandı, hamı sağ-salamatdı dedilər. Mən «Məmməd çox səhv edib texnikumu yarımçıq qoydu, indi nə ilə məşğuldur» – deyə soruşdum. Ərşad müəllim cavab verib bildirdi ki, biz də çox çalışdıq, bir nəticə vermədi. İndi əl çəkmir ki, mən sürücü olmaq istəyirəm. Əmim bərk qəzəbləndi. Texnikumu oxuyub qurtarmaq və işləmək əvəzinə, bu da sürücü olmaq istəyir – demişdi. Ərşad müəllim cavab olaraq – mən də ona dedim ki, artıq ailəmizdə bir sürücü var, kifayətdir. İkinci bir tərəfdən də o abır-la, ismətlə sürücü işləmək çətindir. Digər tərəfdən o mənim əziyyətimi yerə vurdu, mən bir böyük kimi öz borcumdan çıxdım, indi özü bilər, harda oxuyur-oxusun, vəssəlam.

Ərşad müəllimin «Yox, Əsgər müəllim, buranı oxumaq da sizdən asılıdır, xərci var – deməsindən əsəbləşən əmim: «Əl çəkin bu yetimdən, nə qədər, nə vaxta qədər Əsgər onların əziyyətini çəkməlidir. İnsaf da yaxşı şeydir». Yəqin bura əl pul üçün gəlmisiniz, bəsdirin. Əmimin hədsiz dərəcədə əsəbləşdiyini, Hamlet və Ərşad müəllimin pərt olduğunu görüb əmimə: «Qanını qaraltma, əlac yoxdur, günah bunlardadır, onun sözü ilə bura gəliblər». Ərşad müəllim mənə müraciətlə: «Ay qadan alım, sizin əməyinizi qiymətləndirməyən adam bizi

əşidərmisi? Durub-oturub deyir qapıda nə varsa satıb sürücü-ülüyü oxuyacağam. Belə halda qərara aldım ki, vəziyyəti Əsgərə deyək görək o, nə deyir. Ərşad müəllim bildirdi ki, bunu eşidən ana da qəti şəkildə etiraz edib – Əsgərə deməyin, ona verilən əziyyət bəsdir, indi işləyin, özünüzü saxlayın, ondan əl çəyin – deməsinə baxmayaraq biz bura gəlmək məcburiyyətində qaldıq.

Əmim yenə də qəzəbləndi: «Ay balam, bu qədər əziyyət vermək nəyə lazımdır, onun da öz ailəsi, öz problemləri var. Belə gəlin harada var, bu qədər əziyyətlərə o dözüür, bir kəlmə söz demir. Bəsdirin, abır yaxşı şeydir». Mən əmimi sakitləşdirmək naminə: «Əmi, onlar dərdlərini bizə deməlidirlər, nə etmək olar. Yaxşı, deyin görüm nə qədər pul lazımdır?» Sorğuma cavab olaraq pulun miqdarını dedilər. Mən həmin miqdardan 1000 manat da artıq pulu gətirib verməsini Tomaya bildirdim. Toma pulu gətirib Hamletə verdi və onlar səhəri çıxıb getdilər. Bununla da Məmməd də sürücü oldu.

Növbəti məsələ onun ailə qurmaq məsələsi oldu. Məmməd Jdanov rayonunun Binnətli kəndində mötəbər bir ailənin qızı, maşınla pambıq yığımında şərəfli əmək hünəri göstərən, rayon rəhbərliyində böyük nüfuz qazanmış Nərgiz Axundovla evlənmək arzusunu bildirmişdi. Əmim məsələni eşidib razılığını versə də, Əsgər gələne kimi elçiliyi təxirə salmağı bildirmişdi. Məsələni mənə telefonla Hamlet bildirdikdən sonra lazımı hazırlığı görüb ailəmlə birlikdə kəndə gəldik. Bir neçə gündən sonra biz təntənəli şəkildə həmin kəndə elçiliyə getdik. Elçiliyi edib üzük taxıldı, ürək açan qonaqlıq oldu və toyun keçirilməsini yenə də noyabr bayramı günündə etmək qərara alındı. Ancaq mən kənddən Bakıya qayıdarkən toyun bir gün, şəhər adəti kimi keçirilməsini bildirib getdim. Lakin mənim toy üçün kəndə gələcəyimə təxminən 10 gün qalmış kəndimizin ən qayğıkeş, səmimi, mehriban və rayon rəhbərliyi içərisində böyük nüfuz sahibi olan və həm də özümə böyük qardaş hesab etdiyim Ənvər mənə zəng edib bildirdi ki, ana və Hamlet bizdədirlər, onların bir xahişi var. İndiyənə qədər toyu olanlara iki gün sərf etmişik, icazə ver bunu da iki gün edək. Mən Ənvərə dedim ki, onlara bir gün toy olacağını demişdim. Mənim

sözündən sonra sizə gəlib demək nəyə lazım idi. Belə deməyimə Ənvərin (mən də xahiş edirəm) sözündən sonra mən: «Siz deyirsiniz sözüm yoxdur»- cavabını verdim. Ancaq kəndə gələndə öz iradəmi anama, uşaqlara bildirdim.

Beləliklə toy başlandı. Toyun ikinci günü axşam mağara daxil olub gördüm ki, içəri uşaqlarla doludur. Hay-küydən heç nə eşidilmir. Mən tez mağardan çıxdım. Hamletə dedim ki, görürsünüzmü uşaq yığınağıdır, onun üçün mən toyun bir gün keçirilməsini demişdim. İndi zəhmət çək toyda adamları oynadan «fərracı» çağır gəlsin. Hamlet içəri keçdi və tez də fərraclıq edən Qara ilə qayıtdı. Qara səmimi, zarafatı sevən, həm də insanları güldürmək istedadına malik bir insan olmuşdu. Qara mənə yaxınlaşıb nə buyurursunuz deyə soruşdu. Mən kəskin halda get marş çaldır – deməyimə Qara cavab verdi ki, - «Ay qağa, hələ adamlar bundan sonra gələcək, marş çaldırmaq toyu dayandırmaq deməkdir. Qaraya dedim ki, get sənə nə deyirəm ona da əməl et. Qara getdi. Toyda padşahlıq edən Qafar və xanəndə gəldilər. Onlar da eyni sözü təkrar etdilər. Xanəndənin daha çox narahat olduğunu görüb ona dedim: - Siz narahat olmayın, bəy tərifinin pulunu artıqlaması ilə alacaqsınız. Bundan sonra onlar getdilər, marş çalındı. Mağarda olanlar içəridən çıxanda bir-birinə astaca gileyli halda müraciət edib - toy nəyə görə dağıldı deyirdilər. Təəccüb doğuran belə şəraitdə Hamletə, Əlövsətə müraciət edənlərə cavablarında onlar bildirirdilər ki, bunu qağam belə istədi. Adamlar dağılışandan sonra bayır qapısını bağlatdırdım və Tomanı çağırıb dedim ki, qızları yığ stolları şəhərdəki kimi düzün, süfrələri salın və toyu davam etdirək. Mənim bu sözündən sonra mağarda yenidən canlanma başlandı. Süfrələr səliqə ilə salındı, stolun üstü müxtəlif yeməklərlə doldu, hamı əyləşdi və toy səliqəli şəkildə yenidən başlandı. Qohumlar növbə ilə oynadılar, musiqini, xanəndəni sakitlik şəraitində dinlədilər. Sağlıqlar deyildikcə bir-birinə vurulan badələrin səsi sanki bir musiqini əvəz edirmiş kimi qohumların sağ ol sözləri fərəhlə səslənirdi.

Nəhayət bəy tərifi başlandı. Mağarda yaradılmış mühit sanki xanəndəyə oxu, oxu deyirdi və həmin mühitin təsiri al-

tında xanəndə bütün varlığı ilə cani-dildən oxudu. Artıqlaması ilə pul yığıldı, çox razı qalan xanəndə söz alıb dedi: - Əsgər müəllim, siz marş çaldıranda düzü mən də, yoldaşlarım da çox narahat olduq. Ancaq indi gördük ki, siz nə qədər düzgün iş görmüsünüz. And içirəm bütün varlığıma, əsil toy indi keçirildi və biz belə toy görməmişdik. Ona görə də sizə dönə-dönə – sağ ol, xoşbəxt ol, alqış sizdəki mədəniyyətə, sizdəki hünərə – deyən xanəndə – Əsgər müəllim, gün o gün olsun ki, övladlarınızın toyu olsun və bizi də ora dəvət edəsiniz qonaqlara xidmət edək. Sözüünə davam edən xanəndə musiqiçilərə – indi də bir tərəkəmə çalın, Əsgər müəllimi oynadacağam. Rəqs havası çalındı və hamı oynadı.

Gecə saat 4-də toy qurtardı, samovar çayı içdik və musiqiçilər razı qalıb vidalaşdılar. Bununla da Məmmədin də toyu yaxşı toylardan biri kimi mənim ömür tariximə daxil olmuşdu. Bununla da qardaş və bacılarıma olan qaygımı artıqlaması ilə yerinə yetirmiş oldum. Heç bir qardaşın, hətta atanın övladlarına edə bilmədiyini mən etmişəm. Hamletin, Əlövsətin, Zəminənin və Məmmədin evlərinin tikilişində fəal iştirakçı oldum. Ruqiyyə, Əbülfət, Əlövsət ağır xəstələndilər. Bakıdan həkim aparmaqla onların təhlükədən xilas olmalarına nail oldum. Hətta mən məmmədin həyatında geniş bir mağar və ot heyvan dalanı tikdirdim. Qardaş və bacıların övladları üçün də az əziyyət çəkmədim. Onların ali məktəbdə oxumalarını təmin etməklə bərabər, xeyir işlərində fəal iştirak etdim.

1973-cü il də yaddaşlardan silinməz iz qoymuşdu. İlqar həmin ildə imtahanlar verib Xalq Təsərrüfatı İnstitutunun «Sənayenin iqtisadiyyatı» fakültəsinə daxil olmuşdu. Bu əminin bütün ailə üzvlərinin sevincinə səbəb olan bir uğur olmuşdu. Bu münasibətlə bağda böyük şadanalıq təşkil edilmişdi.

1975-ci ilin iyunun axırlarında mən, Toma, İlqar və Vüqar qatarla Kiyevə yola düşdük və «Moskva» mehmanxanasında on gün orada qalıb, gəzməli yerlərini gəzəndən sonra təyyarə ilə Minvoda gəlib Yesentukidə istirahət etmək qərarına gəldik və bunu həyata keçirdik. Orada ev tutandan sonra uşaqlar yatmaq istədiklərini bildirib evdə qaldılar. Mən və Toma şəhərə çıxıb lazımı ərzaqları almaq məqsədilə ən böyük

dükənlərdən birini gəzərkən gözlənilmədən Hamlet və Sahibə rast gəldik, görüşdük və söhbətdən aydın oldu ki, hər ikisi öz ailələri ilə bərabər həm də Sima öz uşaqları ilə burdadırlar. Toma və mən onlarla görüşümüzdən, eləcə də bir qrup doğmaların burada olmasından çox sevindik. Hamlet və Sahibə hər ikisi bizi evlərinə getməyə dəvət etdilər. Belə olan halda mən lazımi bazarlığı edib evə gəldik və uşaqları da götürüb onların yaşadığı evə getdik. Sima, Solmaz, Zəminə və uşaqlar bizi görüb çox sevindilər. Kabab bişirildi, gözəl süfrə açıldı. Hamı birlikdə süfrəyə oturub yemək yedik. Yesetukidə qaldığım 15 gün həmin doğmalarla çox mənəli keçdi və sonra mən, Toma, uşaqlar Bakıya qayıdıb bağda istirahətimizi davam etdirdik.

70-ci illərin ortaları idi. Əmim oğlu Eldarın toyu ilə əlaqədar mən, Toma, uşaqlar, Sima Bakıdan kəndə gəlmişdik. Eldarın ailə qurduğu qız Nailə Kəbirli mahalında, rayon rəhbərliyi içərisində böyük nüfuz qazanmış sadə, qayğıkeş və həm də ciddi xarakterə malik olan, ancaq vaxtsız vəfat etmiş Nəbinin qızı idi. Axşam əmimlə getdik ki, görək nə var, nə yox, toya hazırlıq nə vəziyyətdədir. Mənim gəldiyimi eşidən Sevin dik və Ənvər də ora gəldilər. Mağarlar qurulmuş, qab-qacaq toplanmış, odun doğranmış, qoyunlar kəsilərək qazanlara yığılmışdı. Hava soyuq idi. Kəsilən qoyunların başını, ayaqlarını görüb bundan yaxşı «xaş» olar dedim. Sevindik və Ənvər də bu təklifi bəyəndilər. Mən 9 ədəd qoç başı, 40-dan çox ayaq ütdürdüm və onu bişməyə qoydurdum. Əmimin yoldaşı Abuhəyat bacı Ənvərin bacısı idi. Ona tapşırıdık ki, qazan səhər biz gələndən sonra ağız açılar. Səhər Ənvər, mən, Sevin dik toy yerinə gəldik. Abuhəyat bacı bizi qarşılayanda: – «Qazanı dağıtdılar, ancaq bir təhər sizin payınızı saxlamışam» – dedi. Xaşı yeyənlər Əsgərin sağlığına bolluca içib atasına rəhmət dilədilər. Beləliklə, bizim Eldarın da toyu çox şən və yaxşı keçmişdi. Belə münasibətlər şəraitində 1976-cı ilə qədəm qoyduq.

1976-cı ildə olan bəzi məqamlar xatirələrdə silinməz iz qoymuşdu. Həmin ildə Vüqarın instituta daxil olması ilə əlaqədar olaraq mən onun sənəd verməsi haqqında rektora məlumat vermək istəyirdim. Çünki mənə qəbul imtahanlarında iştirak etmək üçün rektorun qəbuluna çağırmışdılar. Belə bir

qayda var idi ki, əgər övladın, yaxın qohumun instituta qəbul olmaq üçün sənəd veribsə, o halda rektora xəbərdarlıq etməli və qəbul imtahanında iştirak etməməli idin. Bu vəziyyəti nəzərə alıb mən rektora demək istədiyim halda, kafedra yoldaşlarımın bəziləri – demək lazım deyil, nə biləcək – deyirdilər. Ancaq saxtalıqdan, ikiüzlülükdən həmişə uzaq olan mən rektora deməyi vacib bildim. Bununla əlaqədar olaraq onun kabinetinə daxil olub, «Xahiş edirəm mənə imtahandan azad edin» - deməyimə təəccüblənən rektor Zeynal müəllim – «Nə üçün?» - deyərək müraciət edəndə onun sorğusuna cavab olaraq – «Oğlum sənəd verib» - dedim. Rektor «Çox yaxşı» - deyib razılaşdı və mən bağa qayıtdım.

Qəbul imtahanı başlandı. Vüqar riyaziyyat və coğrafiyadan «4» qiymətləri aldı. Həmin dövrdə mən «Günəşli» sanatoriyasında kurs müalicəsi alanda mənə vurulan iynədən infeksiya düşmüş və həmin yer irinləyib şişmişdi. Bədənimin hərəkəti artdı, ağrılar kəskinləşdi və ona görə cərrahiyyə əməliyyatı aparıldı. Buna baxmayaraq bağda Vüqarı növbəti imtahanı olacaq «Tarix» fənninə proqram əsasında yaxşı hazırlaşdırdım. Vüqarın imtahan verməsini eşidən Əbülfət bir qurbanlıq da götürüb öz şəxsi maşınında ailəsi ilə bizə gəlmişdi. Mən xəstə olduğuma görə bağdan Əbülfət maşını ilə Vüqarı növbəti «Tarix» imtahanını vermək üçün şəhərə aparmışdı. Toma da onlarla getmişdi. Əbülfət, Toma «Monolit»də Yusif əmimin evində Vüqarı gözləmişlər. İmtahanda suallara cavab verən Vüqara ədalətsizlik edən Xəlil Rəfiyevin sədrliyi ilə Hafiz müəllim «3» yazmışdı. Hətta Hafizlə bir yerdə imtahan götürən Xəlil Köçərli Vüqara «3» verməsinə etiraz edərək – «Siz çox zəif danışanlara «4», «5» yazırsınız, ancaq bu oğlan – yəni Vüqar onlardan qat-qat üstün cavab verdiyi halda «3» yazdınız» – deyərək etirazını bildirmişdi. İmtahandan çıxan Vüqar babası ilə gəlib vəziyyəti danışmışdı. Evdəkilər təəccüb etmişlər. Deməli, mənəmlə bir kafedrada işləmələrinə baxmayaraq Xəlil və Hafiz belə bir nadanlıq etmişdilər.

Bu məsələdən pərt olan Toma Əbülfətlə birlikdə instituta gəlmişlər. Toma qapıda duran növbətçiyə – «Mən Əsgər müəllimin yoldaşyam, zəhmət olmasa Xəlil müəllimi çağırın».

Xəlil müəllim gəlib salam vermiş və sonra Hafiz Vüqarı tanımayıb deyərək günahı başqasının üstünə atmaq cəhdinə cavab olaraq Toma – siz ki, Vüqarı yaxşı tanıyırsınız və bilirsiniz ki, o, imtahan verir, Əsgər ölməyib, siz bu hərəkətinizlə kim olduğunuzu nümayiş etdirdiniz. Bundan sonra Nüsrət müəllimi görmək istədiyini qapıda duranlara bildiren Tomanın xahişinə cavab olaraq – Nüsrət müəllim gəlmiş və vəziyyətdən xəbərdar olduğunu, onları biabır etdiyini və – xanım, siz narahat olmayın, axırncı imtahana nəzarət edəcəyini bildirmişdi. Nüsrət Cəfərov bizim kafedranın müdiri və həm də institut Partiya Təşkilatının katibi idi. Xəlil və Hafizin nankorluq hərəkətindən sonra Toma Vüqarı yazı imtahanına daha ciddi hazırlaşdırdı və həm də Nüsrət müəllim dediyi kimi imtahana nəzarət etdi və bununla da Vüqar yazı imtahanından «5» qiymət alıb instituta qəbul olundu. Həm də Qəmbər qəbul olundu. Bütün çətinlik və maneələrə baxmayaraq Vüqarın və Qəmbərin instituta qəbul olunmaları ailədə böyük sevincə, şadlığa səbəb olmuşdu. Bu münasibətlə Əbülfətin gətirdiyi qurbanlıq kəsilib kabab yeyildi.

Məni instituta çağırıldı. Nüsrət müəllim məni qəbul edib yoldaşların etibarsızlığından danışdı – «Onlar özlərini bütün institutda hörmətdən saldı, siz onlara fikir verməyin. Nüsrət müəllimə cavab olaraq onlar necə insan olduqlarını göstərdilər, maskalarını özləri dağıtdılar» – deyib Nüsrət müəllimə Vüqara göstərdiyi diqqətə görə öz minnətdarlığımı bildirdim. Söhbətin bu yerində Nüsrət müəllim mənə – «İndi mənim sizdən bir xahişim var» – dedi- «Mən sizi eşidirəm, Nüsrət müəllim, buyurun sözünüzü deyın» – ifadəmə cavab olaraq Xarici Dillər İnstitutunun rektoru Zemfira xanım bizim rektora zəng edərək xahiş edib ki, tarix fənni müəllimlərimdən bizə göndərin köməklik etsinlər. Rektarla qərara gəldik ki, siz gedib orada qəbul imtahanına köməklik edəsiniz. Düzü mən getmək istəmirdim, ancaq həm Nüsrət müəllimi, həm də Zemfira xanımı nəzərə alıb razılıq verdim və getdim.

İmtahanı mən öz tələbə yoldaşım, universitetin müəllimi Sabir Kərimovla birlikdə aparasız olduq. Qəribəsi bu oldu ki, nankor Xəlilin qızının adı imtahan verənlərin siyahısında

oldu. Onun qızı cavab vermək üçün qarşımızda oturub narahatlıq keçirirdi. Mən bunu hiss etdim və dedim – «Qızım, narahat olmayın, fikirləşin və cavab Verin». Qızın həyəcan keçirməkdə yəqin ki, atasının nankor hərəkətinin az təsiri olmamışdı. Mən qızın taleyini, pisliliyə yaxşılıq mərdliyini fikirləşib ona «5» yazdım. Qız titrəmiş vəziyyətdə – «Əsgər müəllim, çox sağ olun!» – deyib cəld otaqdan çıxmışdı. Mənim bu hərəkətim bütün institutda yayıldı. Hafiz məni görəndə anasına söyüş deyərək Vüqarı tanımadığını bildirdi. Mən ona bəs vicdan, ədalət nə oldu deyib getdim. Xəlil mənə yaxınlaşıb müxtəlif bəhanələr gətirəndən sonra qızına görə minnətdarlıq bildirəndə mən ona – sən Vüqarı tanıya-tanıya elə hərəkət etdin, mən isə tanımadan familiyası ilə sənə qızın olduğunu bilib belə hərəkət etdim. Çingiz müəllim söhbətə qoşulub - Xəlil, pisliliyə yaxşılıq buna deyirlər, kişilik budur öyrən – deməsinə mən Çingizə dedim: Xəlilin mənim səviyyəmə çatması üçün 2 əsr lazımdır, onu isə yaşamaq qeyri-mümkündür – deyib getdim.

1977-ci ildə bir sıra hadisələr də baş vermişdi. Həmin ilin aprelin əvvəlində Əbülfətin həyat yoldaşı Ruqiyyə ağır xəstələnmişdi. Mənə zəng edib vəziyyəti bildirdilər. Mən gözəl insan, qayğıkeş qohum Üzeyir Həmişəyevlə birlikdə Əbülfətin yaşadığı sovxozda getdik. Biz evə yaxınlaşanda adamların çoxluğunu görüb Ruqiyyənin vəfat etdiyini zənn etdik. Ancaq maşından düşərkən bizə yaxınlaşanlar xəstənin ağır olduğunu dedilər. Otağa daxil olan kimi həkim Üzeyir hamının otaqdan çıxmasını tələb etdi və sonra xəstəyə baxıb öz göstərişini verdi. İki gün qaldıqdan sonra Ənvərin həyat yoldaşı Xanıma və kənd sakini Rəşidə baxıb göstərişlərini verdi və Bakıya qayıtdıq. On gündən sonra Üzeyir başqa bir həkimlə birlikdə yəni-dən sovxozda gəldik. Hər ikisi Ruqiyyəyə baxaraq müalicənin düzgün getdiyini və bir neçə gündən sonra Bakıya gətirilib xəstəxanada müalicəsini davam etdirməyi bildirdilər. Belə də oldu və sağaldı.

Həm də 1977-ci il ailəmizin xoşbəxt illərindən biri kimi yaddaşlarda silinməz iz qoymuşdur. Belə ki, İlqar institutu bitirmiş və həm də 1963-cü ildən ailəvi dostluq etdiyim sadə və

mehriban, zəhmətkeş insan Sadığın qızı Tofiqəni evimizə gəlin – İlqarın həyat yoldaşı gətirmişdik. Övlad toyu hər bir valideyin kimi Tomanı və mənə də çox sevindirdi. Tofiqənin şəxsində ailəmizə qız övladı daxil oldu. Toyun tez olmasında qardaş qədər mənə əziz olan Çingizin böyük təsiri oldu. Hansı ki, biz nəzərdə tutmuşduq ki, İlqar institutu bitirər, əsgərliyi başa vurub qurtardıqdan sonra toyunu edərək. Ancaq Çingiz əl çəkmədi. Bir axşam Çingiz bizdə olanda dedi – toyu edin, gəlini gətirin, neçə dəfə desəniz mən onu əsgərlikdən saxladaram, sonra gedər, nəvəniz olar, başınız qarışar və bir də görərsiniz ki, İlqar əsgərliyini başa vurub gəlib.

Toma və mən toy qalsın sonraya deməyimizə Çingiz bizim evdən çıxanda – Əsgər, sən Azərin canı toyu tez elə – deyib getdi. Azər onun oğlu idi, ancaq o, istəklili övlad 9 yaşında olanda vəfat etmişdi. Onun yoxluğu Çingizi sarsıtmışdı. Azərin canına and içib Çingiz gedəndən sonra Tomaya dedim ki, başqa cür etmək olmaz. Sabah sən gedirsən kəndə, oradan da qardaşların biri ilə Ağcabədiyə Sadıqgilə və vəziyyəti onlara deyirsən ki, hazırlaşınlar, biz toyu tez etməli olduq.

Beləliklə, toy iyun ayının əvvəlində «Bakı» mehmanxanasının banket zalında keçirilmişdi. Toyda xanəndə İslam Rzayev, tarzən isə Ramiz Quliyev olmuşlar. Toy son dərəcə yığcam, səliqəli keçmişdi. Toyda qohumlar içərisində Ənvər, Sevindik, Əbülfət, Hamlet, Sahib və digərləri ilə yanaşı Çingiz də həyat yoldaşı ilə iştirak etmiş və həmin ilin oktyabrın 27-də dünyasını dəyişmişdi.

Toydan az sonra Tofiqənin atası Sadıq bizi Ağcabədiyə dəvət etdi. Mən, Ruslan, Tofiqənin əmisi Rasim maşınlarla ailəvi Ağcabədiyə qonaq getdik. Yüksək səviyyədə qarşılama və qonaqlıqlar oldu. Burada söhbətdə «İsa bulağı»na gəzməyə getməkdən danışıldı və bir gün 5 maşınla «İsa bulağı»na getdik. Süfrə hazırlığına başlananda Ənvərin Şuşada olduğunu bilib İlqarı göndərdim. Kabab bişirilib süfrəyə düzülmək anında İlqar Ənvəri, dostu Yaqub müəllimi və oğlu Qəmbəri tapıb gətirmişdi. Ənvərin gəlişi mənim üçün olduqca mənalı oldu, hamı sevindi. Xanəndə Mürsəlin oxuması məclisimizi daha da şənəndirdi. Yaxşı istirahət edib Şuşaya Ənvər gilo

gəldik, ailə üzvləri ilə görüşdük, söhbət edib xudafizləşib yola düşdük. Ənvər və Qəmbər - Vüqar qalsın – deyib onu saxladılar. Biz Ağcabədiyə qayıtdıq və sonra Bakıya gəlib bağda istirahətimizi davam etdirdik.

1978-ci ildə də bir sıra məqamlar yaddaşlarda silinməz iz qoymuşdu. Həmin ilin yazında kəndimiz üçün, böyük bir mahal üçün hədsiz dərəcədə təkrar olunmaz xoşməramlı insan Ənvər vəfat etmişdi. O, Qarabağ rayonlarının çoxunda tanınan, sadə, səmimi, mədəni bir insan olmuşdu. Onun varlığı dövründə Kəbirli kəndinin bir sakini belə milis idarəsini görməmişdir. Xeyirdə və şərdə həmişə nəinki iştirak etmək, hətta məclisin təşkilatçısı olmuşdu. Ənvərin şəxsində nəinki qohumlar, dostlar və eləcə də onu tanıyan bütün insanlar sanki öz varlıqlarını itirmişlər. Ənvər mənə böyük qardaş qədər əziz və doğma olmuşdur. Mən kəndə gedəndən qayıdana qədər Ənvərin diqqətində olmuşam. Məni rayonun adlı-sanlı adamları ilə tanış etməklə bərabər, həm də evində qonaq olmasından xüsusi zövq alan bir insan olmuşdu.

Mən də ona qarşı həmişə diqqətli və qayğılı olmuşam. O, Bakıya gələndə tək qalmasına yol verməmişəm. Evimizdə Ənvər qonaq olanda bayram əhval-ruhiyyəsi yaranıb. Onun böyük arzularından olan qızı Maralın, oğlu Qəmbərin, qardaşı nəvəsi Alimin İnstituta daxil olmalarına və oxuyub qurtarmalarına köməkliyim olub. Həm də Ənvərin müəyyən xatalardan qorunmasında böyük əmək sərf etmişəm. Onun əziz xatirəsi bu gün də mənim qəlbimdə və söhbətlərimdə yaşayır.

1978-ci ilin bəzi məqamları sevindirici də olmuşdu. Belə ki, 1978-ci ildə ən şirin övladlardan biri olan və əmimin adını qoyduğum nəvə – Ələkbər dünyaya gəlmişdi. Şübhəsiz, ailənin sevincinin həddi-hüdudu yox idi. Qohumlar ardı-arası kəsil-mədən zəng edərək təbrik deyib göz aydınlığı vermişdilər. Uşaq dünyaya gəlməmişdən Toma qız istəyi arzusunu mənə bildirəndə ona dedim ki, qoy allah bu səfər mənim arzumu yerinə yetirib oğlan versin, əmimin adını qoyum, sonra siz deyən olsun. Həqiqətən də belə oldu, yəni birinci nəvə oğlan oldu, əmimin adını qoydum, ikinci nəvə Toma dediyi kimi qız oldu.

1978-ci ildə ikinci əlamətdar hadisə böyük arzusunun həyata keçdiyi hadisə, yəni Tomanın uzunmüddətli əməyinin məhsulu olaraq onun Moskvada alimlik dərəcəsinə almaq üçün namizədlik işinin müdafiəsi olmuşdu. Müdafiədən əvvəl Toma «Səkkizillik Azərbaycan məktəblərində rus dilinin öyrənilməsinin yolları və əhəmiyyəti» mövzusu üzərində uzun müddət işləmiş, dəfələrlə Moskvada zəngin kitabxanalarda olmuş, elmi axtarışlar aparmışdı. Həmçinin də o, qarşısına qoyduğu elmi axtarışların nəticələrini öyrənmək məqsədi ilə Bakının Nəsimi rayonunun 44 saylı, Oktyabr rayonunun (indiki Yasamal rayonu) 31 saylı məktəblərində və eləcə də Jdanov, Ağcabədi rayonlarının kənd məktəblərində təcrübə aparmışdı. Gərgin elmi axtarışlarının nəticəsi olaraq Toma 1978-ci il iyunun axırlarında Moskvada RFSSR Maarif Nazirliyinin Milli Elmi-Tədqiqat İnstitutunun Müdafiə Şurasında müvəffəqiyyətlə dissertasiya işini müdafiə etmişdi. Opponentlər filologiya elmləri doktoru, professor A.P.Mahmudov, həmin institutun şöbə müdiri, pedaqoji elmlər namizədi Q.N.Nikolskaya işə yüksək qiymət vermişlər. Müdafiədə iştirak edən və Tomaya verdiyi suala cəsarətlə cavab alandan sonra çıxış edən akademik A.V.Tekuçev işi yüksək qiymətləndirmişdi. Ona görə də Ümumittifaq Attestasiya Komissiyasının üzvü olan A.V.Tekuçevin müdafiədə iştirakı və onun işə verdiyi yüksək qiymətin nəticəsi olaraq iş tez bir zamanda təsdiq olunmuşdu. Müdafiədə bütün deyilənlərə yekun vuran institutun baş elmi işçisi, filologiya elmləri namizədi S.D.Aşurova Tomanın elmi işini yüksək qiymətləndirməklə ona bu maraqlı mövzunun üzərində işini davam etdirməsini arzu etmişdi. Müdafiədən sonra axşam «Pekin» mehmannxanası yeməxanasının «banket» zalında qonaqlıq olmuşdu. Burada institutun bəzi əməkdaşları ilə bərabər vaxtı ilə Bakıda institutda Toma ilə bir yerdə oxumuş olan Maya və onun həyat yoldaşı, habelə Yusif əmim, mama, Vüqar, Toma və mən iştirak etmişdik. Qonaqlıq xoş arzularla yüksək səviyyədə keçdikdən sonra Bakıya qayıtmış olduq. Tomanın Moskvada qüdrətli alimlər qarşısında cəsarətli müdafiəsi işlədiyi institut rəhbərliyi, müəllim və tələbələr içərisində onun nüfuzunu bir

qədər də artırmışdı. Hətta SSRİ-nin 50 illiyi adına Azərbaycan Pedaqoji Xarici Dillər İnstitutunun «Bilik» qəzetinin 24 noyabr 1978-ci il tarixli nömrəsində «Zaşıta proşla uspeşno» başlığı altında çap olunan məqalədə bir daha Tomanın çox maraqlı bir mövzuda olan elmi işinə ayrı-ayrı alimlərin verdiyi yüksək qiymətdən bəhs edilmişdi.

Bakıya qayıtdıqdan sonra qarşıda duran növbəti məsələ Azərbaycan-Gürcüstan sərhədinə yaxın «Poylu»da hərbi xidmətdə olan İlqar ilə görüşmək məsələsi idi. Buna görə də mən, Toma və Vüqar həmin yerə getməli olduq və bunu həyata keçirdik. Tələbələr illərində sadə, mehriban, qayğıkeş və tərbiyəli olduğu kimi hərbi xidmətdə də özünün mədəni və savadlı bir insan olubğunu göstərmişdir. Ona görə də İlqar orada yaxşı xidmət etdiyinə görə böyük nüfuz qazanmışdı. Hətta onu Kommunist Partiyası sıralarına qəbul etmişdilər. Biz hərbi hissəyə gəlib oranın rəisi ilə görüşdük. O, bizim İlqarın valideynləri olduğumuzu bilib, səmimi qəbulla bərabər İlqarın xidmətdə göstərdiyi nizam-intizamdan, verilən tapşırığın vaxtında layiqincə yerinə yetirməsindən danışdı və bizi evinə dəvət etdi. Biz ondan İlqara bir neçə günlüyə icazə verməsini xahiş etdik. O, etiraz etmədi və ancaq bildirdi ki, onu Qazaxdan kənara aparmayaq. Mən rəisə: - «Arxayın olun, biz Qazaxda rayon Mədəniyyət evinin müdiri, yaxın qohum və dost Sadıq Həsənovun evində qalacağıq» – dedim. «Yaxşı, oldu» – deyən rəislə xudafizləşib Sadıqgilə gəldik. Həmişə olduğu kimi bu dəfə də biz böyük ehtiram və hörmətlə qarşılandıq.

Sadıq gildə yüksək dərəcədə qarşılanmağımın səbəbi qohumluq, aramızda olan qardaşlıq ünsiyyətinin yaranması və həm də onun 3 oğlunun bizim institutda oxuyarkən həmin övladlara yaxından diqqət verməyimin də böyük təsiri olmuşdu. Deməli, biz öz evimiz kimi burada 7 gün qaldıq, müxtəlif yerlərə istirahətə getdik. O cümlədən biz «Karqaya»da, habelə «Vəlixanlı» meşəsində və s. yerlərdə olduq. Birinci gecənin səhəri Sadığın mənə – axşam səni toya aparacağam – deməsinə mən təəccüblə – xeyir olsun, hara aparacağıq? – deməyimə Sadıq Kərim gilə, onun qızının toyudur, sənin tələbə dostların da orada olacaqlar. Sənin gözlənmədən toya

gəlməyin onlar üçün daha maraqlı olacaq deyən Sadığa mən hazır, çox yaxşı olar gedərik dedim.

Biz axşam toya gələndə məclis yenicə başlanmışdı. Qonaqları qarşılayan Kərim məni görəndə qışqırıb – «Əsgər, sən sənmi?» - «Çox şükür, sənin gəlişin mənə ikinci toy şadlığı oldu. Ay qardaş, sən bura çox xoş gəlmisən» – deyib kövrəlmiş halda qucaqlaşdıq, öpüşdük. İndi buyur içəri, gör kimlər buradadır və qışqıraraq – «Bəylər, Qasım, görün kim gəlib» – deməsinə hər ikisi yerindən qalxıb üstümə atıldılar, qucaqlaşdıq, öpüşdük. Kərim rayon İcraiyyə Komitəsinin katibi, Qasım rayon qəzetinin baş redaktoru, Bəylər rayon Milis idarəsi rəisinin müavini idi. Mən də daxil olmaqla biz 5 il bir yerdə oxumuşduq. Aramızda ayrılmaz səmimiyyət olmuşdu. Ona görə də bu görüş bizim üçün həqiqətən də bir bayram sevincini bəxş etmişdi. Söhbət zamanı mən Qasımdan Hüseyin adlı bir tələbə yoldaşımızı da xəbər aldım. Mənim sorğuma cavab verən Qasım – «Əsgər, səni gördük hər şey yaddan çıxdı. Bu gecə onun oğlunun toyudur, ona görə də burada yoxdur. Bir qədər oturaq, sonra gedək Hüseyini də təbrik edək» – deməsinə, mən hazır, gedək lap yaxşı olar. 1951-ci ildən sonra onunla görüşüm olmayıb, görək məni tanıyacaqmı dedim.

Beləliklə, Kərim, Sadıq, Qasım, Bəylər və mən Tatlı kəndində sovxoz direktoru işləyən Hüseyin Hüseyinovu təbrik etmək üçün yola düşdük. Yolda Qasım dedi ki, heç kəs dillənməsin, Əsgəri göstərib deyəcəyəm ki, Bakıdan gəlib, «Kommunist» qəzetinin xüsusi müxbiridir, görək tanıyacaq ya yox. Beləliklə, biz gəlib Hüseyinin evinə çatanda artıq gecə saat 12 idi. Qonaqlar getmişdi, süfrələr yığılmışdı, çoxlu miqdarda közü olan ocaqların üstü boş idi. Biz maşınlardan düşdük. Hüseyin irəli yeriyib narazı halda bu vaxt toya gələnlər? – deyib hamı ilə görüşdü. Qasım ona – «Tanış ol, «Kommunist» qəzetinin müxbiridir» – deyib məni ona təqdim etdi. - «Qonağımızdır, tez yemək hazırlat» – deyən Qasımın sözündən sonra mənə əl verib xoş gəlmisiniz deyən Hüseyin indi gecdir, hamı yorulub, yemək qurtarıb deməsinə Bəylər – «Ə, sarsaqlama, yemək hazırlatdır» - dedi. Bəylərə cavab olaraq – «Keçin əyləşin

görüm qazanların dibində bir şey qalıb, ya yox» – ifadəsini zarafatyana dedi.

Biz böyük bir çinar ağacının altında səliqəyə salınmış stolda əyləşdik. Yaxşı işıq yanırıdı, elə bu anda Qasım Hüseyinə bir samovar çayı qoydur içək, sonrasına baxarıq, gəl özün də bizimlə otur – deyəndən sonra gəlib stolda oturan Hüseyinə Kərim – «Ə, başın batmasın, bir diqqətlə bax gör bu oğlan kimdir» - deyə məni göstərdi. Hüseyin Kərimin sözündən sonra gəlib mənim üzümə diqqətlə baxandan və dərindən köks ötürəndən sonra birdən – «Əsgərdir» – deyib məni qucaqladı, öpüşdük. Sonra Bəylərə, Qasıma – «Siz mənim başıma nə oyundur açırırsınız, bundan da xoş, əziz gün olarmı» – deyən Hüseyin Əli qoçu kəs deməsinə Qasım – «Əclaf, bayaqdan bizə qazan dibi vermək istəyirdin, indi qoçu kəsin deyirsən». Qasıma cavab verən Hüseyin – qoçu Əsgər üçün kəsdirirəm, 1951-ci ildən sonra Əsgərlə görüşmək mənə qismət olmayıb. Siz ki, bu gün onu bizə gətirmisiniz, o halda bütün günahlarınızdan keçirəm, indi mənim qəlbimdə yeni toy sevinci başlanıb, çox sağ olun – deyib gözəl və səmimi süfrə açdırdı. Yaxşı yeyib-icdik, söhbətlər etdik. Təsəvvür etmək o qədər də çətin deyildir ki, 5 il bir yerdə oxuyub böyük fasilədən sonra dostların görüşmələri nə qədər mənalı, nə qədər qiymətli olmuşdu.

Söhbətin şirin yerində Hüseyin – «Əsgər, sən bilərsən, Firudin Şuşinski necədir, heç görüşürsünüz mü?» – deyə mənə olan müraciətinə cavab olaraq – «Hərdən görüşürük, müxtəlif mövzulu zarafatlarını yenə də davam etdirir» - dedim. Bu yaxınlarda bir əhvalat olmuşdu, deyim gülün. Mən bir gün Yusif əmim gildə idim. Gözlənilmədən mənə – Əsgər eşitmişəm, Soltanın qardaşı Bahadur müəllim Ağdamda vəfat edib. İstəyirəm ora yasa gedəm, nə deyirsən deyə Yusif əmim mənə müraciət etdi. Mən Yusif əmimin müraciətinə cavab olaraq – «Yaxşı olar. Çingizdən öyrənəm, o gedirsə tək getmə, birlikdə gedərsiniz» – deyib Çingizə zəng edib Ağdama yasa gedəcəksənmi sorğuma» – «Bəli, sabah gedəcəyəm» - dedi. O halda mən ona – Yusif əmimin də getmək istədiyini bildirdim. Çingiz – lap yaxşı, sabah bir kupe götürərəm, Firudin də mənimlə getmək istəyir, elə Yusif əmi də bizimlə birlikdə gedərik.

Ona de ki, sabah axşam arxasınca evə gəlib onu aparacağam, narahat olmasın.

Beləliklə, vaqonda birlikdə yola düşdük – deyən Yusif əmim bildirmişdi ki, səmimi şəraitdə söhbət edə-edə Bakıdan uzaqlaşırıq. Firudin söhbətin şirin yerində qəflətən Çingizə – de görüm, qarpızdan nə xəbər var – deməsinə Çingiz hərdən əlaqə saxlayırıq – dedi. Firudin Yusif əmimə müraciətlə – qarpız bizim sədaqətli dostlarımızdan biridir, Əsgər də onu yaxşı tanıyır. Çingiz – pis olmaz Ağdama çatanda ona zəng edərsən, gələr görüşərik – deyən Firudinə cavab verən Çingiz – yaxşı zəng edərim dedi. Bu münvalla biz Ağdama çatıb Çingiz gilə gəldik. Səhər çay içəndən sonra Çingiz Şuşaya zəng edib qarpıza – Firudin və mən Ağdamdayıq, gəl bizə görüşək deyəndən sonra yas yerinə getdik. Məclisdəkilər mənə ehtiramla qarşılayıb hərə öz evinə dəvət etdisə də Çingiz hamısına – sağ olun Yusif əmi bizim qonağımızdır – deyə cavab vermişdi. Yas mərasimində bir neçə saat oturandan sonra Çingiz - Yusif əmi, yorulduunuz, gedək evə təklifindən sonra başsağlığı verib Çingiz gilə qayıtdıq. Söhbətini davam etdirən Yusif əmi – otaq qonaqlar üçün səliqə ilə hazırlanmış, samovar çayı qoyulmuşdu. Kabab basdırması bişmək üçün hazırlanmaqla bərabər, cücəli Qarabağ plovu dəmə qoyulmuşdu. Elə belə şəraitdə çay içib söhbət etdiyimiz bir vaxtda Qarpız gəlib çıxdı. O, gənc, sağlam bir oğlan idi. Çingiz və Firudidlə öpüşüb-görüşdükdən sonra Çingiz Qarpıza – tanış ol, Yusif əmidir – deməsinə o, «Yaxşı tanıyıram, Yusif dayı necəsiniz, Qəmbər, Əsgər necədirlər» – deyib mənəmlə görüşüb xoş gəlmisiniz ifadəsini işlətdi.

Nəhayət, süfrə açıldı, süfrəyə kabab, plov gətirildi. Biz yeməyə başladığımız Firudin ayağa qalxıb mənəmlə sağlamlıq deyib badələri vurub içməyi təklif etdi. Mən, Çingiz, Firudin və qarpız arasındakı münasibəti, səmimi zarafatları nəzərə alıb təklif etdim ki, bu növbəti badəni vəfalı dostunuz qarpızın sağlamlığına qaldırmağı təklif edirəm deməyimdən Çingiz və Firudin gülməkdən hərəsi bir tərəfə yığıldı. Mən təəccüb qalıb nə olub, nəyə gülürsünüz – deməyimə qarpız deyilən oğlan ayağa qalxıb – Yusif dayı, o adı mənəmlə Firudin qoyub. Mənəmlə adım

İsmayıldır deyib mənə öpdü. Mən düzü pərt olub – oğul, vaqondan başlayaraq qarpız deyirdilər və evdə də heç biri bir dəfə İsmayıl sözünü deməyiblər və ona görə də mən elə bildim ki, sənəmlənin adın həqiqətən də qarpızdır, mənə bağışla. Yusif əmimin bu fikrini öz yoldaşlarıma söylədim. Ay Hüseyn, bu da Firudinə sərgüzəştlərindən biri – deyib gülüşdük.

Yaxşı, maraqlanırsınızsa birini də danışım. Bir gün Mərgəkəndən, bizim bağdan Çingizlə Bakıya qayıdırdıq. Mərgəkəndən çıxanda Çingiz mənə dedi ki, Maştağadan gedək, Firudin mənə dana əti tapşırıb, onu əlaq dedi. Biz Maştağa bazarına gəldik. Çingiz bir bud dana əti aldı və aparıb verdik. Axşam Çingiz mənə zəng edib bildirdi ki, Firudin zəng edib dedi ki, ət xoşuma gəlmədi. Mən ətin nəyi onun xoşuna gəlmədiyini soruşanda Çingiz dedi ki, Firudin deyir ki, ət dananın sağ bududur və heyvan həmişə sağ budu üstündə yatanda ətin o hissəsi bərk olur. Mən Çingizə – birinci dəfədir ki, bunu eşidirəm, nə olsun, o boyda ət alıb gətirmisən, bu da Firudinə sağ ol deməsidir? Bu sözümlə Çingiz gülərək – «Sağ ol deməyi özünə qalsın, mənə ad da qoyub – «dana Çingiz». Mənəmlə bu sözlərimə də Hüseyn gildə oturan yoldaşların hamısı güldülər. Mən, Firudin çox adamlara, o cümlədən Bəylərə də ad qoyub – qoy özü danışsın dedim.

– «Əsgər düz deyir, əclaf Firudin mənəmlə də ad qoyub» – deyən Bəylər söhbətinə belə başladı. – «Mənəmlə Yevlaxda rəis işləyən dövrüm idi. Bir gün Firudin yanıma gəldi görüşdük. Ağdamdan gəlib Bakıya gedirəm, mənəmlə üçün yumşaq vaqona bir bilet təşkil et» – dedi. Mən bileti aldım və yeməkhana getdik. İstədiyi kimi yedi və sonra mənəmlə iş kabinetinə gəldik, çay gətirdim, oturub söhbət edəndə – «Bir qulluğun varsa, buyur» – deyə Firudinə müraciət etdim. Müraciətimə Firudin – Bəylər bu saat hinduşkannın yaxşı vaxtıdır, 2 ədəd hinduşka pis olmaz. Mən bazardan seçmə 2 ədəd hinduşka aldırıb təmizlətdim, sumkaya qoyub özüm də aparıb yola saldım. Səhəri axşam Firudin mənəmlə zəng edib, ə, Bəylər o nə hinduşkadır mənəmlə vermişən, çox arıqdır, yeməli deyil, ona görə də sənəmlə yeni bir on je «hinduşka Bəylər» adı verdim» – deyib güldü. Bəylərin bu söhbətinə də xeyli gülüşdük.

Mən Firudinın Bəylərlə əlaqədar tələbəklik illərində olan bir sərgüzəştini də xatırladım və dostlar dedilər ki, bunu da dinləyək. Dedim ki, bunu da Bəylər özü danışsın. Mənim bu sözümdən sonra Qasım, Hüseyin, Kərəm Bəylərə – sən allah danış görək bu nə əhvalatdı dedilər və Bəylər söhbətə başladı. Tələbəklik dövrümüz idi. Noyabr bayramı günləri yaxınlaşırdı. Firudin o ərəfədə Füzuli rayonuna getmişdi. Orada bir neçə gün bacısı gildə qalandan sonra bizə gedir, atamla, anamla xeyli söhbət etdikdən sonra deyir ki, Zülfüqar əmi, gəldim ki, sizinlə görüşəm, hal-əhval tutam ki, qayıdanda Bəylər soruşanda deyəm ki, bəli getdim, narahat olma yaxşıdılar. Firudin bu sözləri deyib ayrılarkən atam Firudinə bir konvert verib deyir ki, ay Firudin bunu verərsən Bəylərə, qabaqdan bayram gəlir və salam deyərsən. Firudin Bakıya qayıdıb İsmayilla bir yerdə yaşadığı mənzildə dincəldikdən sonra uzanmış İsmayilla – dur get Bəyləri tap. De ki, Baxşalını, Lütfiqi götürüb gəlsin «Starı Yevropa» yeməxanasına, axşam saat 6-da onları gözləyəcəm. Bəylər söhbətinə davam edib – mən də sevincək uşaqlarla birlikdə dediyi yerə gəldik, görüşdük və xeyli vaxtdı sizi görməmişəm, darıxmışam deyən Firudin – ürəyiniz nə istəyir sifariş verin. Biz də sevincək sifarişləri verdik, yaxşı yeyib-içdik. Firudin mənim sağlığıma badə qaldıranda – Bəylər sənəin sağlığına, var ol, öz malın kimi ye-iç - ifadələrini də işlətməmişdi. Bununla da Firudinın bizə verdiyi qonaqlıq yüksək səviyyədə keçmişdi. Söhbətini davam etdirən Bəylər – bayram münasibətilə rayona zəng edib hal-əhval tutandan sonra atam dedi ki, Firudinlə sənə pul göndərmişdim, az olmadı ki – sözünə çox sağ ol dedim. Deməli, verilən qonaqlıq mənim pullarım hesabına olmuşdu. Bu da Firudinın sərgüzəştlərindən biri – deyə Bəylər sözünü bitirmiş və hamı gülmüşdü. Beləliklə, Hüseyin gildə səhər saat 5-ə qədər oturub şirin söhbətlərin təsiri altında dönə-dönə o mənalı tələbəklik illərinin bəzi məqamlarını xatırladıq. Beləliklə, Hüseyin gildə tələbəklik dostlarımin əhatəsində keçirdiyim anlar mənim yaddaşımda dərin iz qoymuş və hələ də o izlər yaşamaqdadır.

Səhər işıqlaşmışdı, biz Hüseyinlə xudafizləşib Tatlıdan Qazaxa qayıtdıq. 7 gün Qazaxda qohumlar və dostlar əhatə-

sində olduqca yaxşı, mənalı günlər keçirdik. Nəhayət, Qazaxda olan dost-taşılarla, qohumlarla vidalaşıb İlqarı hərbi hissəyə qoyduqdan sonra Ağcabədiyə gəldik. Buradakı qohumlarla, o cümlədən Sadıqla onun mehriban uşaqları ilə, gəlinim Tofiqə və ilk nəvəm Ələkbərlə görüş də həddən artıq sevincimizə səbəb olmuşdu. İki gün doğma qohumlarla və nəvə sevinci ilə yaşayıb böyük mənəvi zövq aldıqdan sonra növbəti səfərimiz kənd olmuşdu. Bura gəlişimizdən və Tomanın Moskvadakı uğurundan anam, eləcə də bütün ailə üzvlərimiz şad olub onu dönə-dönə təbrik etdilər. Heyvan kəsilib Tomanın şərəfinə qonaqlıq təşkil edilmişdi, sağlıqlar deyilib, badələr qaldırılmışdı.

Növbə ilə yaxın qohumlar Tomanın müdafiəsi ilə əlaqədar qonaqlıqlar təşkil etmişdilər. Beləliklə, on günə yaxın anam gildə qaldıqdan sonra Bakıya və oradan da bağa gedib istirahət etdik. Beləliklə 1978-ci ili başa vurub 1979-cu ilə qədəm qoyduq.

1979-cu il yanvarın 29-da təyyarə ilə Kiyevə beş aylıq kursa getdim. Yaxşı insanlarla tanış oldum. Dərslərimiz yüksək səviyyədə keçirildi. Mart ayının əvvəllərində İlqarın doğum günü münasibətilə on günlüyə Bakıya gəldim. Qohumlar yığışb İlqarı təbrik etdilər. Bununla da qonaqlıq yüksək səviyyədə başa çatdı. Martın 18-də mən yenidən Kiyevə qayıtdım. Toma mənim üçün çantaya hər cür yemək-içmək, içkilər qoymuşdu. Məni sevinclə qarşılayan Kamil Səmədov və Hacı Hacıyev gəlişimdən çox sevindilər. Onlara çantada olan bütün yeməkləri nə varsa hamısını stola düzün dedim. Hətta mehriban qonşularımızdan 4 nəfəri də dəvət etdim. Həmin qonşular gəlib mənimlə görüşdülər, hal-əhval tutandan sonra süfrəyə oturub yeyib-içdilər, iki nəfər yevrey qonşumuz «tutovka» arağından içib xudafizləşib dağılıdılar. Mən yol gəldiyim üçün çox yorulmuşdum. Bakıdan gələn təyyarəni Kiyev qəbul etmədiyindən biz gedib Dnepropetrovskiyə düşmüşdük. İki saatdan artıq orada qalandan sonra kiçik həcmli bir təyyarə ilə bizi yola salmışdılar. Ona görə də çox yorulduğumdan mən yatdım.

Səhəri bərk qar var idi. Pəncərədən küçəyə baxan Kamil birdən – Əsgər müəllim, sabahın xeyir, dünyadan xəbərin olmadı, tutovka içən Nikolay və Abram bu gecə yatmayıblar. Səhərə kimi qarın üstündə mahnı oxuyublar, elə indicə otaqlarına keçdilər – dedi. Mən onların yanına getdim, salamlışdıq, vəziyyətlərini soruşanda hər ikisi – biz belə içki içməmişdik, nə qədər qüvvətli imiş – dedilər. Eyni zamanda süfrə də çox zəngin idi və bunun üçün çox sağ olun. Mən onlarla xudafizləşib otağıma qayıtdım.

Kursun axırına yaxın iyun ayının əvvəllərində Toma Kiye və gəldi, on gün mənimlə qaldı, gəzməli yerlərə apardım və birlikdə Bakıya və oradan da kəndə getdik. Anamla, uşaqlarla görüşdüm və həm də kəndimizin mötəbər insanlarından biri olan Ənvərin vəfatının ildönümü mərasimində iştirak etdim. Kənddə doğmalar arasında xeyli gün keçirdikdən sonra yenə Bakıya qayıdıb bağda dincəlməli olduq.

Günlərin öz axarı ilə getdiyi bir vaxtda Əlövsət zəng edib Əbülfətin ağır xəstələndiyini və təcili olaraq Bakıdan həkim gətirməyimi bildirdi. Mən çox kədərləndim. Tez bir anda Respublika Təcili yardım şöbəsinə müraciət etdim. Məmmədov familiarı həkimi təyyarə ilə aparmalı oldum. Ancaq bərk külək olduğuna görə təcili yardım şöbəsinin təyyarəsi Bakıya gələ bilmədi. Təcili yardım maşını ilə mən həkimlə birlikdə Ağcaqabula getməli olduq. Sürücüyə hörmət edib bildirdim ki, nə qədər bacarırsansa xatasız, tez sür. 55 dəqiqəyə biz Ağcaqabula çatdıq və maşından düşüb təyyarəyə əyləşib Jdanov rayonuna gəldik. Oradan xəstəxanaya gəlib 3 gün Əbülfət həkim müalicə etdikdən sonra biz Əbülfəti də götürüb Təcili yardım təyyarəsi ilə Bakıya qayıtdıq. Biz rayona gedənə qədər Əbülfətə Əlövsətin qanından vurulmuşdu. Bununla da Əbülfəti təhlükədən müəyyən dərəcədə xilas olmuş və Bakıdan gətirilən qanın vurulması ilə təhlükə tamam sovuşmuşdu. Əgər Sovet qanunları əsasında Təcili yardım təyyarəsi olmasaydı, Əbülfəti xilas etmək mümkün olmazdı. Vay o gündən indi xəstələnsən...

Beləliklə, ölümcül vəziyyətdə olan Əbülfət sovet qanunları əsasında müalicə olundu, sağaldı və yenidən öz işini davam etdirdi. Onu da xatırlamaq pis olmazdı ki, Əbülfət xəstə-

xanada olanda Toma, Vüqar, Tofiqə çox əziyyətlər çəkmişdilər. Halal olsun Tomaya ki, bir dəfə də olsun yoruldu deməmiş, bütün varlığı ilə Əbülfətin sağalmasına çalışmışdı.

1980-ci ilin iyunun axırında mən, Toma, Tofiqə və 2 yaşlı nəvəmlə Leninqrada Zemfira gilə getdik. O, Tomanın yaxın rəfiqəsi olub, vaxtilə bir yerdə işləmişdilər. Zemfira olduqca sadə, səmimi və həm də çox prinsipial bir qadın idi. Bakıda ailə qurmuşdu, bir oğul övladı olmuşdu. Lakin həyat yoldaşı ona qarşı səmimi və sədaqətli olmadığına görə boşanıb oğlu ilə birlikdə Leninqrada köçmüşdü. Orada aspiranturanı qurtarıb müdafiə etdikdən sonra institutda müəllimə işləməyə başlamışdı. Zemfira orada olduqca mədəni, savadlı və həm də sədaqətli, yazıçı Yura Alekseyeviç Ponpiyevlə ailə qurmuşdur. Çox səmimi ailə münasibətləri yaranmışdı. Biz Leninqrada belə bir ailəyə qonaq getmişdik. Şəhərin bütün tarixi yerlərini gəzdikdən sonra Yura aldığı putyovka ilə 20 gün hər tərəfi meşə ilə əhatə olunmuş Fin körfəzinin sahilində olan sanatoriya yaxşı dincəlib istirahət etdik. O ərazidə olan bir sıra tarixi yerlərlə tanış oldum. O cümlədən Razliv stansiyası yaxınlığında 1917-ci ilin iyul hadisələri dövründə Leninin gizlədildiyi meşədə onun yaşadığı yerlərlə də yaxından tanış olduq.

İyul ayının axırlarında Bakıya qayıdıb bağda istirahətimizi davam etdirdik. Avqust ayının 20-də Zemfira və Yura bizə bağa qonaq gəldilər. Sevincimizin həddi-hüdudu yox idi. Gündüzlər dənizə gedirdik, gecə yatmamışdan əvvəl isə həyətdə olan hovuzda çimib yatırdıq. Müxtəlif çeşidli Azərbaycan xərəklərinin hazırlanmasında və samovarda çay qoyulanda bunlara maraq göstərən Yura bəzən hətta deyirdi ki, icazə verin, görüm mən kababı sizin kimi bişirə bilərəmmi – deyib şişləri əlinə alırdı. Yura Bakının tarixi yerləri ilə də çox maraqlanırdı. Ona görə də mən onunla birlikdə Tarix muzeyində, Xan sarayında, Karvansarada, gəbə toxunan yerdə, Suraxanı və s. yerlərdə olmuşduq. Getdiyi yerlərə böyük maraq göstərən Yura bəzən də özü üçün qeydlər edirdi.

1981-ci ildə də 1980-ci ilin təkrarı oldu, yəni biz ailəvi olaraq Leninqrada və onlar da bizə qonaq gəlib yay günlərini maraqlı keçirdilər. Leninqrada olarkən yenə də Yuranın al-

dığı putyovka ilə Fin körfəzinin sahilində gözəl istirahət etdik. O, burada həm də məni özünün yazıçı dostları ilə tanış etmişdi. Sovet ziyalılarına məxsus yüksək mədəniyyət, davranış, səmimi ünsiyyət və s. keyfiyyətlər şəraitində mənə olan münasibət və diqqət olduqca yaxşı olmuşdu. Günlərin bir günü mən Yuraya dedim ki, bəlkə restoranların birində onlara (6 nəfər idi) yaxşı bir qonaqlıq verək. Yura sözümə – Əsgər, onlar dünyanın çox yerlərini gəziblər və bir-birindən də zəngin restoranlarda olublar. İndi biz onları hara dəvət edək ki, onlar üçün maraqlı olsun. Onda mən dedim ki, yaxşı onlara meşədə bir kabab qonaqlığı versək necə olar. Yura dedi ki, bu onlar üçün maraqlı olar. Sonra biz ət satılan yerə gedib ət istədik və ət satana bizə quzu əti lazımdır dedim. O məndən haralısan sorğusuna Bakıdanam dedim və bildirdi ki, onda sabah gələrsiniz, təzə ət alacağıq. Biz onunla razılaşıb getdik.

Səhəri tezdən gəlib ətə baxdım, doğrudan da yeni kəsilmiş təzə ət idi. 12 kq çəkisi olan bir quzunu aldım. Bazardan müxtəlif göy, təzə xiyar, pomidor, turşu xiyar, müxtəlif növ içkilər, fin pivəsi, baş soğan, sirkə alıb otağımıza gəldik. Yuraya dedim ki, aşpazdan balta, bıçaq, taxta, ləyən, duz, istiot al gətir əti hazırlayaq. Yura getdi və az keçmiş hər şeyi gətirdi. Mən əti səliqə ilə doğrayıb sirkə, istiot, göy, duz vurub basdırma elədim. Sonra gedib səhər yeməyi yeyəndə nəzərdə tutulmuş 6 nəfərə Yura bildirdi ki, saat 1-də yeməxananın yanında görüşüb meşəyə gedəcəyik, Əsgər müəllim sizi meşəyə nahara dəvət edir. Onlar bundan razı qalaraq – «Nə əziyyət çəkir?» – deyərək razılaşıdılar. Beləliklə biz 8 nəfər meşəyə getdik Qonaqlıq yüksək səviyyədə keçdi. Sağlıq deyənlərin əksəriyyəti çoxlu ölkələr gəzdiklərini, lakin heç bir yerdə belə təmiz havada yaxşı hazırlanmış kabab yemədiklərini bildirdilər. Dönə-dönə minnətdarlıq etdilər və o gündən mənə göstərilən qayğı bir qədər də artdı və hətta mənə əsərlərini bağışlayanlar da az olmadı. Leninqradda mənalı istirahətdən sonra biz Bakıya qayıtdıq. Bizdən də bir qədər sonra Yura və Zemfira yenə də Bakıya, bizə gəlib bağda istirahət etdilər.

1982-ci ilin yayında Toma Beynəlxalq elmi konfransın nümayəndəsi kimi Çexoslovakiyada olduğuna görə həmin yayı

bağda keçirməli olmuşduq. Anam, Zəminə və Sahib də mənim sifarişimlə gəlib bağda istirahət edirdilər. Ancaq avqustun 20-də qəflətən Qənbərin vaxtsız vəfatı ailə üçün, bütün qohumlar üçün ağır itki olmuşdu.

1982-ci ildə həm də Fərrux əminin həyat yoldaşı Abuhəyat və dayım Mürsəl və eləcə də dayım Musa və onun həyat yoldaşı Zeynəb vəfat etmişdilər. Mürsəl dayımın övladları içərisində ali məktəbə daxil elətdirib oxuduğum İsmayıl ən şərəfsiz övlad olmuşdur. Qızları içərisində Xalidə, Bahar sevimli övladlardır. Musa dayımın övladlarından Qənirə və Bağdad olduqca mehriban və əzizdilər. Bunların hər ikisi Zəminənin əziyyətini çəkən, ona həmişə diqqətli olan insanlardılar. Mən Qənirə və Bağdadı Zəminə qədər çox istəyirəm.

Həm də 1982-ci il oktyabrın 15-də İlqarın ikinci övladı Ülviyyənin dünyaya gəlməsi ailəmiz üçün böyük sevincə səbəb olmuşdu.

1983-cü ildə anam və Zəminə ailəsi ilə birlikdə bizə bağa istirahətə gəlmişdilər. Özüm isə həmin ilin iyulunda putyovka ilə Yesentukiyə müalicəyə getmişdim. Müalicəmin «Zori» sanatoriyasında yaxşı getdiyini və Tomanın da müalicəyə olan ehtiyacını nəzərə alıb onun üçün də həmin sanatoriyaya kursovka aldım. Tomaya xəbər verdim, o da Yesentukiyə gəldi və bununla da hər ikimiz müalicə olunub istirahət etdik. İstirahət günü Kislovodskiyə gedib «Xrom vozdux»da, bir dəfə isə parkı gəzib şəkil çəkdirdikdən sonra «Çayka» restoranında, başqa bir istirahət günü isə «Zamok»da olduq. Göstərdiyim yerlərdə dəfələrlə olmağımıza baxmayaraq, 1983-cü ildə həmin yerlərdə yenidən olmaq, sanki o gözəl diyarın valehedici yerləri ilə vidalaşmaq idi. Çünki həmin ildən sonra göstərdiyim o yerlərdə yenidən olmaq səadəti bizə qismət olmadı. Beləliklə, Yesentukidə müalicə olunandan sonra Bakıya, bağımıza qayıdıb istirahətimizi davam etdirdik.

1984-cü il oktyabrın 30-da yaddaşlardan silinməz narahatlıq keçirdik. Həmin gün gecə saat 2-də Ülviyyə çox ağır vəziyyətdə xəstəxanaya aparıldı, kor bağırsağ partladığından olduqca təhlükəli şərait yaranmışdı. Həkimin ciddi səyi, gərgin

əməyi nəticəsində uşaq ölümdən xilas olmuşdu. Sanki ilahi qüvvə Ülvyyəni yenidən bizə bəxş etmiş oldu.

1984-cü ilin sonu 1985-ci ilin əvvəlində əsas diqqət Vüqarın ailə qurması məsələsinə yönəldildi. Bu vəziyyətlə əlaqədar olaraq evdə əsaslı şəkildə təmir işləri aparıldı. Təmir işi qurtarıqdan sonra 1985-ci il iyulun 1-də Vüqarın toyu oldu, Şəhlanın şəxsində evimizə gəlin – qız gəlmiş oldu. Toy «Moskva» mehmanxanasının «Banket zalı»nda keçirildi. Toy olduqca sakit, nizam-intizama ciddi riayət olunması şəraitində keçmişdi. Toyda oxuyan o dövr üçün çox məşhur olan Məmmədbağır Bağırzadə olmuşdur. Mən çıxışımın əvvəlində məclis iştirakçılara dedim ki, adətən hər bir kişi öz həyat yoldaşına anadan olduğu gündə bir hədiyyə bağışlayır. Mənim də bu gün anamın ilk gəlini Tomanın anadan olması günündə, yəni iyulun 1-də Tomaya ən müqəddəs və ən böyük hədiyyəm oğlu Vüqarın toyunu ona bəxş etməyimdirdi. Hamı məni alqışladı və sözsüz ki, burada hamıdan çox sevinən, şad olan Toma olmuşdu.

Bundan əlavə, toyda doğmaların iştirakı, deyilən sağlıqlar da, gənclərə edilən xoş arzular, rəqslər məclisi daha da canlandırmışdı. Bir sözlə toy olduqca mənalı və şən keçən toylardan olmuşdu. Toydan sonra Vüqar və Şəhla Leninqrada və oradan da Yesentukiyə gedib xeyli dincəldikdən sonra Bakıya bağa qayıtmışdılar.

Olduqca sadə, mehriban, qohumcanlı bir insan olan Şəhlanın atası Namiq, Vüqar və Şəhlanın Bakıya qayıtdıqlarını eşidib bizi Qəbələyə qonaq dəvət etmişdi. Biz ailəlikə yığılıb Qəbələyə – Namiq gələ qonaq getdik. Şəhlanın nənəsi Minayə xanım, Elmira xanım, Namiq və başqa qohumlar tərəfindən çox yüksək səviyyədə qarşılandıq. Səmimi görüşlər, söhbətlər və fasiləsiz qonaqlıqlar olmuşdu. Rayona gedəndə Şəhla, Vüqar, mən, Toma ilə bərabər İlqar və Tofiqə də iştirak etmişdi. Namiqin böyük sevinclə təşkil etdiyi qonaqlıqlardan əlavə biz Şəhlanın dayısı, o ərazidə böyük nüfuza malik olan Qüdrət müəllimin və öz şirin zarafatları ilə hamının sevimlisinə çevrilmiş Məmməd həsənin də qonağı olmuşduq. Beləliklə, səfərimiz çox mənalı şəraitdə başa çatıb yenidən Bakıya qayıtmışdıq.

1986-cı il mayın 1-də Vüqarın ilk övladı dünyaya göz açdı. Toma onun adını Əsgər qoydu və o vaxtdan başlayaraq məndən başqa hamı Əsgərə «qaqaş» deyər müraciət edirlər. Bu nəvənin dünyaya göz açması ailəmizin ən bəxtəvər günlərindən biri olmuşdu. Baba kimi ona arzum sağlam və bəxtəvər olmasıdır. 1986-cı ilin iyulunda Tomanın böyük təşəbbüsü ilə mən, Toma və ilk nəvə Ələkbər Bolqarıstanın ən səfalı yerlərindən biri olan «Zolotaya peski» adlı istirahət bölgəsində turist kimi istirahət etdik. 18 günlük istirahət günlərimiz orada yüksək səviyyədə mənalı keçmişdi. Bizi oranın bütün gəzməli, görməli yerlərinə apardılar. Biz oradan ölkənin paytaxtı Sofiya şəhərinə qədər olan məsafəni təzə, səliqəli maqnitofonlu, radiolu avtobusla yol boyu olan şəhərləri və oranın görməli yerləri ilə tanış ola-ola gəlib Sofiya şəhərinə çatdıq. Həmin məsafədə Şipka aşırımını görmək mənə xüsusi ləzzət verdi. Oradan da qatarla Rumıniyaya və oradan isə Kiyevə və sonra Bakıya qayıtdıq.

1986-cı ilin dekabrında Jdanov rayon Partiya Komitəsi rayonda Böyük Mədəniyyət Mərkəzinin açılışı ilə əlaqədar olaraq təntənəli tədbir keçirmişdi. Mən həmin tədbirdə iştirak etmək üçün rayona dəvət olunmuşdum. Tədbir iştirakçıları kimi mən də Mədəniyyət mərkəzinin ayrı-ayrı bölmələrini gəzib tanış olduqdan sonra böyük həcmli akt zalına daxil olduq. Burada konfrans başlandı. Rəyasət heyətində rayonun qabaqcıl adamları, o cümlədən SSRİ Ali Sovetinin deputatı, Sosialist Əməyi Qəhrəmanı Sərdar İmrəliyev, Azərbaycan Ali Sovetinin deputatı, Sosialist Əməyi Qəhrəmanı Əhməd Əhmədov, Bakıdan və ətraf rayonlardan dəvət olunmuş qonaqlar əyləşmişlər. Konfransa rəhbərlik edən rayon İcraiyyə Komitəsinin sədri Yaqub Abdullayev giriş çıxışını edib məruzə üçün sözü RPK-nin Birinci katibi Mürşüd Əzimova vermişdi. Sonra ayrı-ayrı adamlar, o cümlədən mən də çıxış etmişdim.

1987-ci ilin əvvəllərində Partiyanın XXVII qurultayı materiallarını təbliğ etmək məqsədilə Mərkəzi Komitənin xətti ilə Lerikdə olduq. Bura gedən qrupun rəhbəri mən, tərkibdə Kamal və Məmmədəli müəllimlər olmuşlar. Rayonun birinci katibi Soltan Məmmədov tərəfindən ehtiramla qarşılandıq və

özünün iştirakı ilə rayon ziyalılarından ibarət olan birinci konfrans yüksək səviyyədə keçdi. Hər üçümüz müxtəlif mövzularda məruzə etdik. Katib bizə mühazirəyə görə öz minnətdarlığını bildirdi. Beləliklə, rayonun müxtəlif təşkilatlarında mühazirələrin oxunması müvəffəqiyyətlə davam etdirilmişdi.

1987-ci ilin sentyabr ayında institut tələbələrindən və müəllimlərdən ibarət böyük bir qrup, o cümlədən də mən Jdanov (Beyləqan) rayonunda pambıq toplantısında iştirak etmişdik. İnstitutun uzun müddət Həmkarlar təşkilatının sədri, sonralar institutlarda müxtəlif rəhbər vəzifələrdə ləyaqətlə işləmiş böyük nüfuz sahibi və həm də yüksək təşkilatçılıq bacarığı ilə respublika ictimaiyyəti arasında tanınan və məşhur olan əziz qardaşım, professor Əli Həsənovun rəhbərliyi altında pambıq yığımını mütəşəkkil şəraitdə həyata keçirilmişdi. Sözsüz ki, Əli müəllimin gərgin əməyi nəticəsində müəllim və tələbələr üçün yaradılmış münasib şərait müəllim və tələbələrin pambıq yığımında fədakarlıqla işləməsində böyük rol oynamışdı. Bununla da rayon pambıq planını yerinə yetirmiş və institut kollektivi Bakıya qayıtmışdı.

1987-ci ildə Böyük Oktyabr Sosialist İnqilabının 70 illiyi də ölkədə mütəşəkkil şəraitdə qeyd edilmişdi. Bu münasibətlə Jdanov (Beyləqan) rayon Partiya Komitəsi ilə institutumuzun «Partiya tarixi» kafedrasının qrup partiya təşkilatının birgə keçirdiyi elmi konfrans yüksək səviyyədə təşkil edilmişdi. Jdanov rayon Partiya Komitəsinin birinci katibi Mürşüd Əzimovla danışılan söhbətdə konfransın keçirilməsinə dair xüsusi dəvətnamə hazırlanması nəzərdə tutulmuşdu. Dəvətnamə əsasında keçirilən elmi konfransda giriş sözü ilə Mürşüd Əzimov, üç mövzuda isə mühazirələrin oxunmasını Məmmədli müəllim, Ənvər müəllim və mən etməli idik. Belə də oldu, söylənilən mühazirələr diqqətlə dinlənildi və bununla da konfrans olduqca maraqlı keçmişdir.

1988-ci ilin yazında gözlənilməz bir hadisə Əlövsətin qəflətən xəstələnməsi olmuşdu. Olduqca ağır infarkt keçirmiş Əlövsət yaxın qohum və həm də mənə qardaş qədər əziz olan Üzeyir həkimin əməyi sayəsində həyata qaytarıldı. Bununla da Əlövsətdən olan nigarançılıq aradan qalxandan sonra 1988-ci

ilin sentyabrında Toma və uşaqlar mənim anadan olmağımın 60 illiyini qeyd etməyi irəli sürdülər. Mən lazım deyil dedimsə də ancaq Toma əl çəkmədi. Hətta o, İlqar və Vüqarla gedib «Abşeron» restoranının banket zalında yubileyi keçirməyi rəsmiləşdirdilər. Zəminə və Sahib də olmaqla yaxın qohumlardan və dostlardan ibarət olan yığıncağı məharətlə idarə edən Əli müəllimin əməyi nəticəsində mənim yubileyim yüksək səviyyədə qeyd olunmuşdu. Bu yığıncaq yaddaşlarda silinməz iz qoymuşdu. Yubileydən sonra Əlövsət üçün «Bilgəh» sanatoriyasına putyovka aldım və kəndə gedib Əlövsəti Bakıya gətirib sanatoriyaya apardım. Orada Əlövsət üçün gözəl şərait yaranmışdı. Daima o, mənim, Tomanın və uşaqların diqqət mərkəzində olmuşdu. Ona görə də növbə ilə onun yanına gedilmişdi. Müalicəsi qurtardıqdan sonra Əlövsəti kəndə apardım. Doğmalar çox sevindilər, hətta qurbanlıq da kəsildi. Özünü yaxşı qoru, gələn ildə də sənə putyovka alacağam – deyib xudafizləşib Bakıya qayıtdım. Bir neçə aydan sonra qızı Ramilənin toyu oldu, biz hamımız, o cümlədən Ruslan və Almaz da iştirak etmişdik. Ancaq həkimin dediklərinə riayət etməyən və özünə diqqətsiz olan Əlövsət 1989-cu ilin dekabrında qəflətən vəfat etmişdi. Ona aldığım ikinci putyovka cibimdə qaldı.

Əlövsətin vəfatından qabaq, 1989-cu ilin iyununda ailənin ən əziz və mehriban üzvlərindən olan Mələk mama vəfat etmişdi. Bir ildə iki əziz doğmaların vəfatı şübhəsiz, nəslimiz, ailəmiz üçün olduqca ağır itki olmuşdu. 1989-cu il başqa bir məqamla da yaddaşlarda qalmışdı. Belə ki, Xarici Dillər İnstitutunda «Rus dili» kafedrasına uzun müddətdən bəri rəhbərlik edən Toma 1989-cu ilin yazında İnstitutun Elmi Şurasının qərarı ilə kafedranın müdiri seçilmişdi. O, eynizamanda institutun Qadınlar Şurasının sədri, Respublika Qadınlar Şurası sədrinin müavini vəzifəsini bacarıqla yerinə yetirmişdi. Toma 1989-1991-ci illərdə Respublika Qadınlar Şurası xətti ilə fasiləsiz olaraq qocalar, kimsəsizlər, qaçqınlar, yetimlər evində olub onlara maddi və mənəvi köməklik göstərilməsi işində fəal iştirak etmişdi. Həmçinin də cəbhə bölgələrində də az olmamışdır.

1990-cı ildə faciəli yanvar hadisəsi baş verdi. Bu hadisə ilə əlaqədar olaraq Zemfira və Yura Bakıya gəlmişdilər. Ma-

təm mitinqində Yura çıxış edib Qorbaçovun sərsəm, anti-Azərbaycan siyasətini kəskin tənqid edib Azərbaycan xalqına başsağlığı vermişdi.

1990-cı ilin oktyabr ayının 11-də ailəmizdə böyük gün kimi tarixə daxil oldu. Vüqarın ikinci övladı, Cavid dünyaya göz açdı. Bu münasibətlə ailəmizdə şadyanalıq edildi.

1991-ci ildə mən, Məmmədəli və Bəhrüz müəllim MK-nın xətti ilə Şamaxı, Masallı və Lənkəran rayonlarında olduq, mühazirələr oxuduq. Masallıya olan səfərimizdə mən rayonun birinci katibi ilə söhbətdə Cavanşir Əsədovu soruşanda o mənə – Cavanşir müəllimi tanıyırsınızmı – sualına cavab olaraq bildirdim ki, o, mənim yaxın dostum və həm də sədaqətli insandır. Katib mənim həmin sözümdən sonra göstəriş verdi ki, Cavanşir müəllimi tapın və deyin gəlsin raykoma. O, tez tapılıb birinci katibin otağına icazə alıb içeri girəndə məni gördü. Səmimi görüşdük. O, bizi evində saxlamağa dəvət etdisə də katib icazə verməyib, qonaq evində qalacaqlar – dedi. Ancaq Cavanşir bizi «Boradigah» qəsəbəsinə evinə qonaq apardı. Onun evində olmaqla bərabər, həm də bizi direktor olduğu çay fabrikinə aparıb iş prosesi ilə yaxından tanış etdi.

1991-ci ilin iyununda MK-nın xətti ilə mən dörd nəfərdən ibarət olan qrupun rəhbəri kimi 10 günlüyə Şuşaya getdik. O zaman raykomun birinci katibi SSRİ Ali Sovetinin deputatı olduğundan Moskvada idi. Rayona o ağır və məsuliyyətli günlərdə rayon İcraiyyə Komitəsinin sədri Mikayıl Gözəlov rəhbərlik edirdi. Biz onunla görüşüb söhbət etdikdən sonra məhz onun göstərişi ilə biz müşahidəçilərin nəzarəti altında kəndlərə gedib söhbətlər aparıb ləngimədən Şuşaya qayıdırdıq. Mənimlə gedən yoldaşlardan biri olan Məmmədəli müəllim məndən xahiş etdi ki, bir dəfə kənddən qayıdıandan sonra gedək Cıdır düzünə. Mən oranı görüm və həm də Vaqifin qəbrini ziyarət edək. Mən vəziyyətin olduqca mürəkkəb və çətin olduğunu nəzərə alıb bu məsələni Mikayıl müəllimə dedim. O isə qəti şəkildə etiraz edib bildirdi ki, ermənilər xəbər tutublar siz burdasız, satqınlar az deyil, gedərsiz ora, Topxanadan atəş açarlar, bədbəxtlik ola bilər.

Belə olan halda mən 1945-ci ildən dostluq etdiyim, Şuşada böyük nüfuz sahibi olan Tağı Tağıyevlə görüşmək istədiyimi Mikayıl müəllimə bildirdim. O, «Bu mümkündür» deyib köməkçisinə Tağını tapmaq göstərişini verdi. Tağı gəlib çıxdı, səmimi söhbətimiz oldu və bizi evinə qonaq dəvət etdi. Mən yoldaşlarımla Tağının evində yüksək səviyyədə qarşılandıq, şirin söhbətlər etdik.

Şuşada olduğumuz on gün ərzində biz gördük ki, Mikayıl müəllim Şuşanın, Qarabağın təhlükəsizliyinin təmin edilməsi üçün var qüvvəsi ilə bir qeyrətli Azərbaycan övladı kimi gecə-gündüz çalışırdı. Ona görə də ermənilərin bütün cəhdi nəticəsiz qalmışdı. Ancaq satqın, bişərəf, pul düşgünü tapıldı və belə şərəfsiz satqınların əli ilə Mikayıl Gözəlov 1991-ci il dekabrın əvvəllərində iş kabinetində qətlə yetirildi. Şuşanın vəziyyəti gündən-günə ağırlaşdı və nəhayət 8 may 1992-ci ildə onun işğalı başa çatdırıldı.

Beləliklə, çox çətin bir gediş olan Şuşaya gedişimiz müvəffəqiyyətlə başa çatmış oldu. 1991-ci ilin dekabrında isə Respublika Qadınlar Şurasının sədri, böyük təşkilatçılıq qabiliyyəti və cəsarəti olan Respublika Ali Sovetinin deputatı, Azərbaycan Elmlər Akademiyasının müxbir üzvü, Xarici Dillər İnstitutunun rektoru Zemfira Verdiyeva başda olmaqla Stepanakertə (Xankəndi) gedən nümayəndə heyətinin tərkibində Toma da olmuşdu. Qarabağın işğalı üçün o ərazinin alovlandığı bir şəraitdə Xankəndinə gedib müxtəlif bölgələrdə görüşlər keçirmək, ermənilərin başladıkları hərəkətin əsil mahiyyətini açıb danışmaq böyük vətənpərvərlik, cəsarət tələb edirdi. Deməli, həmin yerə gedən insanlar heç bir təhlükədən çəkinməyərək qarşılıqlarına qoyduqları məqsədlərini yerinə yetirmişlər. Ona görə də təsadüfi deyildir ki, Azərbaycan Pedaqoji Xarici Dillər institutunun orqanı olan «Bilik» qəzetinin 7 mart 1991-ci il sayında «İrsi müəllim» başlığı altında yazılmış böyük həcmli məqalə Tomanın şəxsiyyəti, böyük nüfuz sahibi olması ilə bərabər onun çoxsahəli fəaliyyətinin ayrı-ayrı məqamları, faktlar əsasında işıqlandırılmışdı. Habelə məqalədə dosent Tomanın «Rus dili» kafedrasının müdiri, İnstitutun Qadınlar Şurasının sədri vəzifələrini ləyaqətlə ifa etməklə bə-

rəbər, həm də onun sadə, mehriban, insanlara qayğı ilə yanaşmaq keyfiyyətlərinə malik olduğu göstərilmişdi. Bunlarla bərabər, Toma daima elmi işlərlə də fasiləsiz olaraq məşğul olmuşdu.

Toma Moskvada 1978-ci ildə namizədlik dissertasiyasını müdafiə etdikdən sonra institutlarda Azərbaycan qrupları üçün rus dilində yazılmış 3 ədəd tədris vəsaitinin müəlliflərindən biri olmuşdu. Həmçinin də onun 20-dən artıq elmi işi nəşr edilmişdi. Eyni zamanda o, Çexoslovakiya və Moskvada rus dili və ədəbiyyatı üzrə keçirilən Beynəlxalq konqreslərin nümayəndəsi olmuşdur. Ona görə də təsadüfi deyildir ki, o, 1973-cü ildə «Sosializm yarışının qalibi» nişanına, dörd dəfə isə Respublika Ali Təhsil Nazirliyinin «Fəxri diplomu»na layiq görülmüşdü.

1991-ci ildə mən ağır xəstələndim. Xəstəxanada bir aya qədər müalicə olundum. Həmin günlərdə Toma çox əziyyətlər çəkdi. Bir tərəfdən iş, o biri tərəfdən də ailənin idarə olunması, digər tərəfdən də mənim xəstəxanada yatmağım və hər gün yanıma gəlməsi onun üçün çox ağır idi. Mən xəstəxanada xeyli müalicədən sonra artıq yaxşılaşmağa başlamışdım. Belə vəziyyətdə Toma növbəti dəfə yanımda olanda etdiyi söhbətində Amilin, yəni Hamletin böyük oğlunun toyudur - dedi. Hamlet zəng vurub bizi toya dəvət edib, 6-cı gün toydur – deyən Tomaya – uşaqları təşkil edərsən gedərlər – sözümlə o, yaxşı dedi. Beşinci gün gəlib çatdı. Toma uşaqlarla yenə də yanıma gəlmişdilər. Sabah tezdən uşaqlar getməlidir, bəs mən nə edim deyən Tomaya – sən qal, mənimlə məşğul ol - dedim. O halda Toma təmkinlə – Əsgər bu günə kimi kənddə uşaqların bütün işinin təşkilatçısı, böyüyü sən olmusan. İndi sən gedə bilmirsən, Hamletin onsuz da könlü sınıqdır, Amilin danışmamağı Hamlet üçün ən ağır dərddir. Bilmirlər ki, sən xəstəxanadasan, sən də, mən də toya getməsək Hamlet bərk inciyə bilər, ana isə dözməyib – məni tez Bakıya aparın görün nə olub ki, Əsgər və Toma gəlməyiblər – deyər. İndi özün fikirləş, hər halda mən getsəm Hamleti özüm başa salaram, anaya isə deyərəm ki, Əsgəri işdən buraxmadılar. Bu məqamı deyən Toma – fikirləş, etiraz etmə, qoy mən də uşaqlarla gedim – dedi. Mən etiraz

etmədim və Toma başda olmaqla İlqar, Vüqar ailələri ilə birlikdə gedib toyda iştirak etdilər. Xəstəxanadan çıxandan təxminən bir ay sonra Əbülfətin oğlu Bəhruzun toyu oldu. Mən başda olmaqla bütün ailə üzvləri və hətta Ruslan, Almaz da gedib toyda iştirak etmişdik. Bəhruzun toyundan az sonra Əbülfətin böyük oğlu Elçinin toyu oldu. Bu toyda da iştirak etdik. Ancaq çox təəssüf ki, toydan bir müddət sonra Elçin nəslimizə yabançı hərəkətə yol verərək Bilqeyis xanım kimi savadlı, namuslu, prinsipial, işgüzar həyat yoldaşını və iki şirin oğlanlarını kənddə qoyub Rusiyaya getdi.

1991-ci ildə həmçinin də yaxın qohum, dost, Tofiqənin atası Sadıqın vaxtsız vəfatı ailəmiz üçün gərgin anlardan olmuşdur. Hər kəndə gedəndə ailəlikcə Ağcabədiyə gedib Sadıqla görüşməyi özümə borc bildim. Məni buna vadar edən Sadıq, onun övladlarına qəlbimdə olan hörmət, məhəbbət idi. Sadıqın vəfatı ilə sirdaşımı, sanki varlığımı itirmiş oldum. Eləcə də 1991-ci ilin noyabrın 20-də Qarabağın Qarakənd kəndi səmasında Mİ-8 hərbi vertolyotu vurulmuşdu. Azərbaycanın ən vətənpərvər övladlarından olan bir qrup şərəfli insanlar həmin vertolyotda idilər. Onların hamısı, o cümlədən T.K.İsmayılov, Z.S.Hacıyev, M.N.Əsədov, İ.İ.Qayıbov və başqaları həlak olmuşdular. Nə qədər ki, həmin ləyaqətli vətən övladları meydanda idi, ermənilər əl-qol açma bilmirdilər. Ona görə də mən onları xalqımızın onurğa sütunu hesab edirəm. Onların dəhşətli faciəsi baş verəndə mən xəstəxanadan yenidən çıxıb zəifləmiş halda olmağıma baxmayaraq sarsıntı içərisində kluba gedib onlarla vidalaşdım. Olduqca ağır olan dəfn mərasimində iştirak etdim. Onlardan Məmməd Əsədovu, Vəli Məmmədovu, Rafiq Məmmədovu və başqalarını şəxsən tanımağım mənə olan təsiri daha da artırmış oldu.

1993-cü ilin yazında Əlövsətin böyük oğlu Ramilin toyu olmuşdu. Bu münasibətlə kəndə gedib toyda hamımız, eləcə də Ruslan, İlham, Yalçın ailələri ilə birlikdə iştirak etmişdik. Toyun hazırlıq işlərinin görülməsində Əbülfətin, Hamletin böyük əməyi olmuş və toy yüksək səviyyədə keçmişdi. Toyun səhəri Əbülfətin həyat yoldaşı Ruqiyyə qəflətən vəfat etdi. Bu ailə üçün olduqca ağır itki oldu. Qardaşım Əbülfətin həya-

tında ən dəhşətli, əzablı günlər başladı. Dəfn mərasimindən sonra mən uşaqları Bakıya yola saldım, Toma və mən mərasimin üçü çıxana qədər kənddə qalmalı olduq. Bu da dəhşətli idi ki, Ruqiyyənin dəfninin səhəri günü xəbər gəldi ki, kiçik qardaşım Məmmədin həyat yoldaşı – Gəlinimiz Nərgizin anası Binnətdi kəndində vəfat edib. Mən, Toma, Hamlet və başqa yaxın qohumlar həmin kəndə gedib ağır itki ilə əlaqədar olaraq Nərgizə, qardaşlarına başsağlığı verməklə onların kədərinə, qəminə şərik olduğumuzu bildirdik. Yenidən kəndə və sonra Bakıya qayıtdıq.

1993-cü ildə Zəminə çox ağır infarkt keçirdi. Üzeyir həkimin gərgin əməyinin nəticəsi olaraq Zəminə təhlükədən xilas olmuşdu.

1993-cü ildə göstərdiyim bu hadisələrlə bərabər bütün Azərbaycan xalqı üçün unudulması qeyri-mümkün olan Azərbaycan torpaqlarının ermənilər tərəfindən işğalı başa çatdı. 1992-ci ilin mayında Şuşa və Laçının işğalından sonra 1993-cü ilin aprelində Kəlbəcərin, 1993-cü ilin iyununda Ağdamın, avqustunda Cəbrayılın, Füzulinin, Qubadlının və oktyabrın 30-da Zəngilanın işğalı xalqımızın mənəviyyatına ən ağır zərbə olmuşdu. Qarabağın ermənilər tərəfindən işğalı Azərbaycanın iqtisadiyyatına, mədəniyyətinə vurulmuş ağır zərbə olmaqla bərabər, bu həm də Azərbaycanın beynəlxalq aləmdə nüfuzuna vurulmuş ağır zərbə olmuşdur. Çox-çox təəssüflər ki, Qarabağ faciəsinin başlanmasından 20 ildən artıq keçən müddət ərzində faktiki olaraq heç bir dəyişiklik olmamışdır. Həmin müddət ərzində keçirilən çoxsaylı görüşlər, aparılan söhbətlər hələ də nəticəsiz qalmaqda davam edir.

Ermənilər Azərbaycanın göstərilən ərazilərini işğal edərkən günahsız insanları kütləvi halda qətlə yetirmişlər. Əsirlikdə olan azərbaycanlılara qarşı bəşər qanunlarına tamamilə zidd vəhşiliklər törətmişlər. Bu dözülməz vəziyyət, vətən eşqi, torpaq qeyrəti mənə çox narahat etmiş və həmin andan başlayaraq erməni təcavüzünü açıb ifşa etməyi özümə borc bilmişəm. Bunun üçün arxivlərdə, kitabxanalarda olmaqla bərabər dövrü mətbuatı ardıcılıqla izləyib erməni təcavüzünün xalqımız üçün nə dərəcədə ağır bəlalar gətirdiyini ifşa edən dok-

torluq dissertasiyasını yazmışdım. İki dəfə müzakirə edildi və institutun «Siyasi tarix», «Azərbaycan tarixi», «Fəlsəfə» kafedrası əməkdaşlarının, həmçinin də Azərbaycan EA Tarix İnstitutunun direktor müavini, görkəmli tarixçi alim, Akademiyanın müxbir üzvü Mahmud İsmayılovun və həmin institutun aparıcı baş elmi işçisi, professor Həmid Əliyevin iştirakı ilə keçirilən müzakirələrdə elmi iş çox yüksək qiymətləndirilmiş və müdafiəyə buraxılması haqqında qərar qəbul edilmişdi. Bunlardan əlavə akademiklərdən Cəmil Quliyev və Püstəxanım Əzizbəyova da əsər haqqında müsbət rəy yazmışlar.

Ancaq çox təəssüf ki, ən aktual bir məsələyə həsr edilmiş dissertasiya mövzusu Azərbaycan Attestasiya Komissiyasında qəzəblə qarşılanmışdı. Həmin təşkilatın şöbə müdiri Səid Nuriyev «mövzu tapmırdın yazmağa, nə üçün ermənilərdən yazmısan» deməsi məni və yanımda olan professor Əlipaşa Əliyevi dəhşətə gətirmişdi. Adı azərbaycanlı olsa da, əməli ermənilərə xidmət etməkdən ibarət olub vəzifələrdə çox təəssüf ki, Səid xarakterli çalışanlar az deyil. Ona görə də Qarabağ məsələsi həll edilmir ki, edilmir. Ancaq erməni mövqeyinin açıq şəkildə müdafiə edilməsinə və mənə göstərilən haqsızlığa baxmayaraq xalqımızın faciə tarixini yazmağı davam etdirəcəyimi qət etdim. Heç bir ədalətsizlik, erməni mövqeyini müdafiə edib mənə düşmənçilik edilməsi kimi şəərəfsizlərin hərəkətləri mənə sarsıtmadı. Məni mövqeyimdən döndərə bilmədi.

Doğrudur, mən erməniyə xidmət edən adamı məhkəməyə vermək istədim sə də, lakin Sovet dövlətinin, onun məhkəməsinin olmadığını nəzərə alıb, indiki dövrün məhkəməsinə verməyi lüzumsuz hesab etdim. Mənə qarşı ədalətsizliyin hökm sürdüyü bir vaxtda, 1994-cü ilin yazında qardaşlar içərisində ən sadə, mehriban və yüksək mədəniyyətə malik olan Hamlet qəflətən vəfat etdi. Şübhəsiz onun da vəfatında ona qarşı olan ədalətsizliklər az rol oynamamışdı. Onun vaxtsız vəfatı ilə biz nəslimizdə bütün insanlar arasında ünsiyyət yaranan bir insanı, əvəz olunmaz bir varlığı itirdik. Hamletin vəfatından 4 ay sonra mənə doğma və əziz olan paket və ondan da bir neçə il sonra, böyük hörmət sahibi, ailənin sevimlisi və ağsaqqalı olan Ərşad müəllim vəfat etmişlər.

Hamletin vəfatından bir il keçəndən sonra kiçik bacım Zəminənin yeganə övladı olan Sənanın toyu oldu. Toyla əlaqədar olaraq mən, Toma və Əsgər nəvəm kəndə getdik. Toyda iştirak etdik. Toy çox səliqəli və yaxşı keçdi. Həmin toydan bir gün sonra Əbülfətin qızı Arzunun toyunda da iştirak etdik. Arzu bununla sevdiyi sadə, zəhmətkeş və qohumcanlı oğlanla ailə səadətinə nail oldu. Bununla bərabər mən ailəlikcə Əlinin övladları – Sədinin, Daşqının. Namiqin toylarında da iştirak etdim. Toydan sonra Bakıya qayıtdıq. Sonralar Məmmədin övladları Vüsalənin, Valehin, Əlövsətin oğlu Zəkanın da toylarında fəal iştirak etdim.

1995-ci ilin iyununda nəslimizin başçısını – gözəl bir şəxsiyyəti, hümanist və müdrik bir insanı, Yusif əmimi itirdik. Cəmi 3 gün xəstə olan Yusif əmim heç kimə, heç kəsə zərrə qədər əziyyət vermədi və müqəddəs bir insan kimi dünyasını dəyişdi. Yüksək insani keyfiyyətlərə malik olan Yusif əmim təsadüfi deyildir ki, elm, pedaqoji və respublika ictimaiyyəti içərisində dərin ehtiram və hörmətə malik olan və şərəfli ömür sürən bir insan olmuşdu.

1995-ci il iyulun 7-də ailəmizə yenidən ağır bit itki üz verdi. Bu da ailəmizin əsas aparıcı və böyük əmək sərf edən qüvvəsi olan Tomanın vaxtsız vəfatı oldu. Onun vəfatı ilə övladlarımız müqəddəs olan sevimli analarını itirdilər. Yaxın qohumlar isə hər bir qohuma qayğı ilə yanaşan, köməyə ehtiyacı olana köməklik etməkdə həmişə fərqlənən və bütün yaxın qohumlarla əlaqə saxlayan və onlar arasında həmişə ünsiyyət yaradan əvəz olunmaz bir şəxsiyyəti itirmiş oldular. İş yoldaşları, rəfiqələri isə Tomanın şəxsində ən layiqli, mehriban, prinsipial, yüksək mədəniyyəti olan əziz bir insanı itirdilər.

Mənə gəldikdə isə mən həyatımı, onun mənasını, bütün varlığımı itirdim. Toma kimi həyat yoldaşı tapmaq qeyri-mümkündür. Atam vəfat edərkən 1953-cü ildə mənə dediği sözlərinə öləndən qədər artıqlaması ilə əməl etmişdi. Qardaşlarımla, bacılarımla və anamın heç bir kəsə möhtac olmadan və çətinliklər çəkmədən yaşamalarında, ailə qurmalarında Tomanın rolu, əməyi olduqca böyük olmuşdu. Ona görə də ailə üzvləri hamısı Tomanı çox sevmişlər. Bir sözlə Toma anam

yçün, bütün yaxın doğmalar üçün olduqca əziz bir övlad olmuşdu. Tomanın insanlığı, şəxsiyyəti haqqında ona layiq olan söz tapıb yazmağa çətinlik çəkirəm. Tomaya olan sevgi, məhəbbət o dərəcədə yüksək idi ki, Tomanın ölümünə üzünü cırır, dəhşətlə ağlayan anam mənə – ay bala, bu nə müsibət idi başımıza gəldi, Toma. Üç nakam getmiş balalarım sənə qurban – deyə-deyə ağlamışdı. Bu ifadənin ana naləsi ilə səslənməsi bir daha anamın Tomanı nə dərəcədə çox istəməsi və onun ana qəlbində nə dərəcədə böyük məhəbbət qazanması məhsulu idi. Deməli, Toma bənzərsiz və həm də müqəddəs bir insan olmuşdu. 40 ildən artıq olan ailə ömrümüzün vaxtında bir dəfə olsun belə mənə xətrimə dəyəcək kiçik bir hərəkətə yol verməmişdir. Əksinə bütün varlığı ilə mənə qorumuşdu. Tomanın vaxtsız vəfatı ilə həyat mənə başdan-başa qaranlıq zindana çevrildi. Artıq yaşamağı mənasız hesab edirəm. Qəlbimdə, ürəyimdə heç bir sevinc hissi qalmamışdır.

Belə bir həyat şəraitində mən ancaq yaxın doğmaların qayğısını, hörmətini görürəm. Xüsusilə kəndə gedəndə Zəminənin, Sənanın, Kamilin, Solmazın, Tərlanın, Məmmədin, Nərgizin, Valehin, Qənirənin, Bağdadın, Namiqin, Həqiqətin, Şahların, o cümlədən də Eldarın, Nailənin və Siyavuş başda olmaqla, onların övladlarının dərin ehtiramını və məhəbbətini görürəm. Bunlarla bərabər mən həm də İlqarın Vüqarın və onların xanımlarının, övladlarının diqqətini, qayğısını görürəm. Mən 2005-ci ilin payızında ağır xəstələndim. Qılçalarımnda şiddətli ağrılar oldu. İlqar və Vüqar çox narahat oldular. İlqar mənə bir həkimə, vüqar isə bir neçə həkimə göstərdilər. Şıxovda qəbul etdiyim vannalar, başqa müalicələr heç bir nəticə vermədi. Şiddətli ağrılara qarşı Vüqar, Əsgər, Cavid çox əziyyətlər çəktilər. Çox vaxt gecələr ağrıya qarşı müxtəlif vasitələrdən istifadə edən Əsgər, Cavid çəkdikləri əziyyətlərlə bərabər, həm də yuxusuz qaldılar. Mən uşaqlarıma verdiyim əziyyətdən narahat olur, xəcalət çəkirdim. Bir sözlə Əsgər, Cavid o xəstə günlərimdə mənə yaşadan oldular.

Ona görə də mənasız həyatda yaşamağın bütün çətinliyi çiyinlərim üzərində ağır yük olsa da, övladların varlığı, onların mənə olan hədsiz diqqəti və qayğısı mənə yaşamağa vadar edir.

Övladların mənə olan qayğısına cavab olaraq mən də iki oğulun və gəlinlərin, 4 nəvənin xoşbəxt olmalarını və hədsiz dərəcədə bir-birilərini sevməyi, dost olmalarını arzu edirəm.

Beləliklə, bənzərsiz insan olduqca müdrək və müqəddəs həyat yoldaşım Tomanın vəfatından sonra həyatın bütün mənalı gözəlliklərindən məhrum olmuş bir şəxs kimi diqqətimi erməni təcavüzünü əks etdirən əsərləri yazmağa yönəltdim. Tomanın əziz xatirəsinə həsr etdiyim ilk əsər 1995-ci ilin payızında çap olundu. Onun sağlığında üzərində işləyərkən otaqda işıq gəldiyini görüb narahat halda mənə yanına gəlib – nə yazırsan – sorğusuna cavab olaraq – faciə tariximizi yazıram – deməyimə Toma, əgər sovet dövləti olsaydı yaz deyərdim, indi o yazılara qiymət verən olmayacaqdır. Yaxşısı budur dur yat, saat 4-ə işləyir, səhərin açılmağına bir şey qalmayıb – deyərək işığı keçirmişdi. Həqiqətən də onun dediyi kimi oldu, xalqın faciəsini əks etdirən çoxsaylı əsərlərimə qiymət verilmədi. Bunun özü də bir daha təsdiq edir ki, respublikada erməni mənafeyi müdafiə olunmuş və olunur.

Ancaq buna baxmayaraq 1998-ci ildə «Ermənistanın Azərbaycana qarşı təcavüzkarlıq siyasəti – XIX əsrin sonu – XX əsr», 1999-cu ildə «Ermənistanın Azərbaycana qarşı hərbi təcavüzü və Heydər Əliyevin sülh strategiyası», 2000-ci ildə dərs vəsaiti kimi «Tarix kursunda Azərbaycan-Ermənistan münasibətlərinin öyrənilməsi», 2001-ci ildə «Dağlıq Qarabağ: əsassız iddialar, hadisələr, faciələr», 2002-ci ildə ingilis dilində çap olunub Avropa Şurasının 2003-cü ilin yanvar sessiyasında yayılmış «Erməni faciəsi: acı faktlar, fəlakətli nəticələr», 2003-cü ildə Azərbaycan və rus dillərində çap olunmuş «Erməni faciəsi: acı faktlar, fəlakətli nəticələr», 2004-cü ildə «Azərbaycana qarşı erməni təcavüzü və xarici havadarlıq», 2005-ci ildə «Dünya şöhrətli dövlət xadimi Heydər Əliyev», 2007-ci «Müstəqil Azərbaycan və Fransa» 2008-ci ildə isə «1918-ci il mart soyqırımı unudulmamalıdır» əsərlərini yazıb çap etdirmişəm.

Bunlardan əlavə, mən müəllim işlədiyim bütün həyatım boyu insanlara hörmət etməyi mənəvi vəzifəm hesab etmişəm. Köməyə ehtiyacı olanlara təmənnəsiz kömək etməyi həyatımın mənası hesab etmişəm. Ömür sürdüyüm müddətdə etdiyim

köməkliyin, yaxşılığın miqdarını hesablamaq qeyri-mümkündür. Ona görə də mənə tanıyanlar həmişə mənə bir müəllim kimi, təmiz bir insan kimi dərin ehtiram və hörmətlə yanaşmışlar. Ona görə də təsadüfi deyildir ki, Respublika Prezidentinin 12 iyun 2002-ci il tarixli fərmanı ilə mənə Respublikanın «Əməkdar müəllimi» fəxri adı verilmişdi.

Mən bütün varlığım ilə çalışmışam ki, əməllərim həmişə mənə hörmət gətirməklə bərabər, həm də övladlarıma, yaxın doğmalarıma töhmət gətirməsin. Bir sözlə həyatımın mənası yaxşılıq, insanlıq, dostluqda sədaqətliklik olmuşdu. Mənim xarakterim haqqında hətta mətbuat səhifələrində də bəzi məqamlar öz əksini tapmışdı. Buna misal olaraq Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin «İqtisadçı» qəzetinin 9 yanvar 2009-cu il tarixli sayında «Nümunəvi müəllim, sadıq dost, gözəl ailə başçısı» başlığı altında yazılan məqaləni göstərmək olar. Məqalədə göstərilmişdi ki, «Əsgər müəllimin uzunmüddətli müəllimlik fəaliyyətini və onun yazmış olduğu çoxsaylı elmi və jurnal məqalələrindən əlavə, onun sadəliyini, mehribanlığını, qayğıkeş, prinsipial və həm də yüksək təşkilatçılıq bacarığına malik olmasını və göstərilən əsərlərini nəzərə alan ADİU-nun rektoru, professor Şəmsəddin müəllimin təşəbbüsü ilə 2007-ci ildə Universitetin Elmi Şurasında Əsgər müəllim fəxri professor adına layiq görülmüşdü».

Anadan olmağımın 80 illiyi ilə əlaqədar Respublika Ali Təhsil Nazirinin oktyabr 2008-ci il tarixli əmri ilə mən «Respublikanın əlaçı müəllimi» medalına layiq görülmüşəm. Həmçinin də 80 illik yubileyə əlaqədar olaraq Universitetdə keçirilən yığıncaqda universitetin bir sıra vəzifəli şəxsləri mənə haqqımda öz ürək sözlərini deməklə, mənə işimə qiymət vermişlər. «Beynəlxalq münasibətlər» kafedrasının müdiri, professor Bəhruz Abdullayev çıxışında «Əsgər müəllim haqqında söz deməyin həm asan, həm də çətin olduğunu bildirdi. Asandır, çünki Əsgər müəllimin həyatı güzgü tək şəffafdır. Çətindir, çünki belə bir tam, bütöv şəxsiyyəti sözlərə sığışdırmaq, düzgün kəlmələri tapmaq çətindir» ifadələrini demişdir.

Əsgər müəllim haqqında edilən çıxışlarda onun universitetin ictimai-siyasi həyatında və bir sıra tədbirlərdə, yığıncaq-

larda etdiyi məruzələri, çıxışları ilə dinləyicilərin böyük hörmətini qazandığı vurğulanmışdı. Həmçinin də Əsgər müəllimin gözəl ailə başçısı, sadıq dost olduğu, gənclərə həmişə qayğı ilə yanaşdığı bildirilmişdi. Həyatımın bu yaşında mənim birinci müqəddəs arzum tezliklə torpaqlarımızın düşmən tapdığından azad edilməsi, öz doğma yurdunu itirənlərin tezliklə öz yurdlarına qayıtmaları və həmin yurdlarda, torpaqlarda xoşbəxtliklə yaşamalarını, ardı-arası kəsilməz toyların olmasını və yenidən millətimin Şuşada, Turşsuda, Kəlbəcər yaylaqlarında sevinc içərisində, fərəhlə istirahət etmələrini arzulayıram. Həmişə söhbətdə eşidib, lakin hələlik görə bilməyən bütün gənclərə, o cümlədən də öz nəvələrimə füsunkar və bənzərsiz təbiəti ilə məşhur olan Şuşanı görməyi, orada dincəlməyi arzu edirəm. Şuşa xalqımızın tarixi qalasıdır, şöhrət qalasıdır. Orada olmaq, onun cəlbedici yerlərini görmək, oranın saf havasını udmaq böyük səadətdir və mən bu səadəti bütün xalqıma arzu edirəm.

Nəşriyyatın müdiri	<i>Kamil Hüseynov</i>
Baş redaktor	<i>İsmət Səfərov</i>
Redaktor	<i>İsabə Hüseynova</i>
Korrektor	<i>Südəbə Manafova</i>
Kompyuter operatoru	<i>Təranə Baxşəliyeva</i>
Dizayner	<i>Vüsalə Axundova</i>

professor Əsgər Abdullayev

Yaddaşlardan silinməz xatirələr

*Çapa imzalanıb 14. 04. 2010. Kağız formatı 60x84 1/16.
Həcmi 10 ç.v. Sifariş 100. Sayı 100.*

" İqtisad Universiteti " Nəşriyyatı
AZ 1001, Bakı, İstiqlaliyyət küçəsi, 6.